

BEHAR

TEMA BROJA

Silovane

U FOKUSU

Svjedočanstva silovanih
Bošnjakinja

Esad Ćimić:

Teže od smaknuća

Filip Mursel Begović:

Versi u sumrak pisani

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
**Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske
PREPOROD**

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
**Senad NANIĆ, Eryin JAHIĆ,
Sena KULENOVIĆ, Zlatko HASANBEGOVIĆ,
Dino MUJADŽEVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAЕY**

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
**BEHAR
KDBH "Preporod"
Ilica 35, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
seadbegovic@yahoo.com
web: www.kdbhpreporod.hr**

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn,
godišnja preplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM,
godišnja preplata 20 KM.

Kunski ūro-račun:
ZABA 2360000-1101441490

Devizni ūro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički prijelom i tisak:
mtg-topgraf d.o.o., Velika Gorica

Tiskano uz finansijsku potporu iz državnog
proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta
za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182
Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu
nužno i stavovi uredništva.

KAZALO

RIJEČ UREDNIKA

Sead Begović: Samo da me lupanje srca ne otkrije 3

STAJALIŠTA

Faris Nanić: Zaboravljeni zločin i zločin zaborava 4

SOCIOLOGIJA SILOVANJA

Esad Ćimić: Teže od smaknuća – skica sociografskog promišljanja silovanja 7

SVJEDOČANSTVA

Nedžad Latić: Ispovijest silovane muslimanke 19

Samo je iskidana mahrama na meni još bila živa (iz knjige *Molila sam ih*

da me ubiju – Zločin nad ženom Bosne i Hercegovine) 28

Srpski zločini u Bosni i Hercegovini – Silovane (iz knjige Ehlimane Pašić) 62

VERSI U SUMRAK PISANI

Filip Mursel Begović: Pred Božjim tribunalom 68

KNJIŽEVNOST – SILOVANJE AZRE

Čuvajte se koljači, zeleno je boja otrova, mi smo otrov

(iz knjige *Hude Sudbe: Silovanje Azre Nusreta Idrizovića*) 75

PSIHOLOGIJA SILOVANJA

Edin Tule: Moralna katarza silovatelja i osmijeh žrtve 81

SRBIJA: GLASOVI RAZUMA

Jelena Grujić: Silovanje – oruđe terora 84

Erna Mačkić: San o boljem životu 86

Rade Vukosav: U tri lika i u tri čina 87

RATNI ZLOČINCI

Avdo Huseinović: U kućama strave i užasa 89

Na naslovnoj stranici

Mirsada Begović: *Znakov užasa*

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevo godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

SAMO DA ME LUPANJE SRCA NE OTKRIJE

U zadnjem ratu srpski barbarogenije iskazao je svoj banditizam i nadmoć posve novom metodom osvajanja, nastalom i zamišljenom u njihovim laboratorijima ratovanja. Riječ je o masovnim silovanjima Bošnjakinja koja su trebala poslužiti istrebljenju jednoga naroda ili samo zato što mu pripadaju kao "Allahove nevjeste". Takve su metode iskazivali i neki pripadnici postrojbi Hrvatske vojske na područjima srednje Bosne i Abdićevi takozvani autonomaši. Svi u nekoj šejtanskoj sprezi. Te nas priče, koje donosimo u ovom broju "Behara", kao noćne more, ostavljaju bez daha, a važno je i to da veliki broj silovanih žena ne zaboravlja, i osuđene su da žive svoja iskustva koja prijete da im razderu osobnost uz neprestano predosjećanje sloma. Jedna se Bošnjakinja prisjetila: "Kada mi se nitkov približavao očutjeh sa strahom: Samo da me lupanje srca ne otkrije". I dok je mladost ostalog dijela Europe živjela svoje ljubavne priče, kao tajnovite vibracije lijepih srodnih tonova, silovane Bošnjakinje živjele su u poludjelom i psihičnom svijetu u kojem počinili zločin biva isto kao i izraz velikodušne čovječnosti. Dakle, ove tekstove u "Beharu" donosimo prije svega u nakani da se "ne zaboravi" grabežljivcima, zlostavljačima i mučiteljima i da ih ne bi ostavili samo u njihovoj tjeskobi, a potom da ljudski sud njihove čini ne proglaši (i ne osudi) grijehom te da se ta njihova tjeskoba, ako je uopće osjećaju ne bi smirila u vlastitoj pravednosti. Jer zaista je teško nakon ovih priča primjeniti principe oproštaja, koji nam Bog neprestano udjeljuje, spram onih koje animalna požuda privlači i koji dopuste da ih ona pobijedi i proguta.

Identitet dobiješ rođenjem (kraljev sin je još uvijek kraljev sin iako su ga odgojili pastirji), ali ako ti oskrnu tijelo zatrt će i njegovu identitarnu kvalitetu. Subjekt, kojeg je napao grabežljivac (silovatelj) više ne zna tko je, a istom je izgubio snagu da otkrije svoju pravu

Sead BEGOVIĆ

narav, jer pogaženo tijelo više ne reprezentira sebe. "Ja" više nije očekivana budućnost, potraga za iskoniskom ljubavlju, niti ono za bilo čime žudi u sadašnjosti. Relacija muškarac-žena (za zlostavljanu ženu, žrtvu silovanja) postaje trajna opreka bez cilja, bez nade. One neće biti zatočnice ženskog identiteta (koji je porušen), u feminalnom smislu te će se teško priviknuti na ulogu majke i ulogu supruge. S obzirom na svoje grozomorno iskustvo takva žena teško uspostavlja autoritet nad sobom. Uz straha je stigmatizirana, silovana žena teško otvara svoju dušu. Ona je u stalnoj kušnji – ima li za nju razumijevanja? U toj potrazi za ljudskim licem "Behar" podastire ovu građu za one koji ne znaju da je silovanje muslimanki u BiH zapravo silovanje Bosne i cijelog zapadnog Balkana. Tu od pomoći nije ni činjenica da je Ibrahim (Abraham) zajednički otac vjere kršćana i muslimana te bi on trebao biti arhetip njihove vjerničke egzistencije, kao vodeći lik jedne ekumene. No, ideje stvaraju ljudi, a ljudi su oblikovani poviješću i kulturom. Bit će stoga još jednom interesantno pratiti ideje vodilje koje su bile u pogonu, primjerice u nekim Srba s povjesnim frustracijama,

ma, da se počini zločin silovanja nad drugim koji je u slabijem položaju. Ove priče, nadamo se, ponajviše govore o onima koji nisu okrenuti duhu pa su svoje strahove s vlastitim tijelom i seksualnošću projicirali na nezaštićenu i nemoćnu ženu, djevojku, sestru, majku i njeno dijete. Ono što se njima dogodilo ravno je tragediji spaljivanja "vještica" u Europi u 17. stoljeću. I sve je to proizшло iz uma onih koji život s drugima zamišljaju kao život s podčinjenima i kao život s onima kojih nema i to u naše doba kada podjela na muško i žensko u društvu ne djeluje baš uvjerenljivo, iako je prijetilo da postane prirodno.

Muslimanka teško može zamisliti koliko ih kršćani (bilo kojeg zakona), kao podjarmljivači, mrze i zašto silovane žene zazivaju Božje ime? Zato što je On oslobođitelj svih svjetova i shvaćen je kao oslobođitelj od ropstva o kojem je doslovce riječ u nekim od ovih tekstova u "Beharu". Silovanje je, dakle, bilo vojni i strateški oslonac, a masovne žrtve (riječ je o desetak tisuća žena) postale su dio kolektivnog obrasca u sklopu istrebljenja jednog naroda. U ovim pričama nalazimo i rječite tišine, zato što se akt silovanja jednostavno ne može izreći riječima. Te su priče jezovite i nepojmljive – ne stanu u riječ. No, "ono" što se Bošnjakinjama desilo je od ovoga svijeta i nikada neće biti izbrisano iz pamćenja. Iskreno se nadamo da te "naše" paćenice (naši meleci) neće lutati svijetom kao nešto odsutno od života. Zato "Behar" ovim brojem ulazi u samu srž tragedije i objavljuje tekstove opremljene sa subjektom, objektom i adresatom i nadamo se da će oni pripomoći stvarnoj dijagnozi silovatelja, a ne okrnjenom izvješću i kojekakvim manipulativnim interpretacijama. Nitko nema pravo poniziti drugu osobu. Svatko ima pravo na svoje dostojanstvo. Iz ovih se tekstova može saznati tko ne poštuje drugo biće i slijedom toga tko ne odaje poštovanje životu i svemu onome što u

njemu ima lijepog. Nitkovi ne shvaćaju da ljudi treba poštovati i onda kad ih ne volimo.

Zabrinuti smo iz zbog toga što državni i pravni naporani nisu odlučni, nisu dovoljno učinkoviti i dobro uskladeni pa mogu dovesti do nestanka dokaza. Kad vrijeme odmakne, kad se glavni akteri opuste, istina koja se je sačuvala u stradalnicima, u dokumentima i medijima, polako će započeti pokapati samu sebe. I tome je, nadamo se doskočio "Behar", zbog gnušanja prema tim događajima, kao i mnogi drugi oglašivači istine o ovom divljaštvu. O silovanjima Bošnjakinja može biti više napisa, izvešća, kronika i patoloških studija, ali istina je samo jedna: Ovi dramatični događaji više se ne mogu krivotvoriti, bez obzira na razne "kriovjerne" doktrine za potiskivanje istine. Neshvatljivo je to da je čin silovanja, kao dio neizostavnog plana osvajačke politike, u glavama počinitelja, kao u devetom stoljeću, bio ravan obliku manje krađe. Ipak, važno je to da je veliki broj žena progovorio jer je pokušao shvatiti ono što im se dogodilo, iako nikada neće ugledati bolju sliku silovatelja koji ne može postati "krepostan" u memoriji žrtve protuprirodnog poriva.

Izgubljena sreća i unutrašnji mir, koji je krasio Bošnjakinje, obnoć su izgubljeni, ali ne i moralne odluke da se hrabro suoče i suprotstave ovom zločinu. Mi se pak trudimo da se njihovi glasovi čuju. Dapače, moramo ih slušati ili će se "naše" žene osjećati izostavljenima i napuštenima među nama te će se okrenuti komunikaciji šutnje umjesto da se osnažuju riječima ljubavi i djelima naše pažnje koje one iznova moraju prepoznati. Sve to otežava saznanje da silovatelj ne prestaje to biti ni nakon svoga zločinačkog djeila. Silovanje podrazumijeva dvoje ili više ljudi između kojih zjapi emotivni, ljudsko moralni i vjernički jaz i ne može ga opravdati opće stanje rata, nasilja i straha. No, neke priče u ovom broju "Behara" ponudit će nam nešto više od mržnje i smrти zadnjeg rata, ponudit će neponovljiv osjećaj vjere u postojanje i vjere u opstanak jednog napačenog naroda.

Zaboravljeni zločin i zločin zaborava

Nekažnjen tako besprizoran zločin, a posebno ovovremeno ravnoduše prema njemu, mrcvari rane žrtava i, umjesto neophodnog lijeka, širi otrov njihovim i dušama njihovih najbližih. Truje čitav narod.

Piše: **Faris Nanić**

Bog vam zapovijeda pravednost i činjenje dobra, početak je kur'anskog ajeta koji se širom svijeta, svakog petka izgovara na skupu ljudi - džumi, u okupljalištima - džamijama u kojima se, padanjem ničice - na sedždu, na mjestu za to predviđenom - mesdžidu zaziva i ostvaruje neposredna veza s Bogom - salat. Ova zapovijed ('emr) pravednosti ('adl) koja je u uskoj vezi s dobrom, odnosno *ihsanom* i ljepotom podsjeća ljudi, jer je Kur'an, dakle Štivo objavljen ljudima, kako je pravda jedan od temelja na kojima počiva Sveti mir. Da nema pravednosti, Sveti mir ne bi opstao. Bez pravednosti, ljudski rod hrli u propast. Pravda je dobro i harmonizira svijet u estetskoj ljepoti. Odlučivanje za činjenje dobra ili zla jedna je od temeljnih sloboda čovjeka koja ga je u Božanskom redu, postavila iznad meleka, ali ga može spustiti ispod životinje. O njemu samome ovisi položaj koji zaslužuje.

PRAVEDNA KAZNA, KATARZA ZLOČINCU I LIJEK ŽRTVI

Što je pravedno po počinjenju zločina? Što je dobro učiniti poslije zločina? Fjodor Mihajlovič Dostoevski napisao je svoje remek-djelo spojivši zločin iz koristoljublja, ubojstvo starice s kaznom koja stiže pohlep nog počinitelja koji je za zločin našao čak i moralno opravdanje. Bez kazne zločincu nema ravnoteže, nema izvršenja pravednosti, potkopava se temelj i urušava zgrada koja na njem počiva. Izostaje dobro. Umire ljepota. Mirenjem sa zlom, zaboravom zločina postajemo zli, suučesnici u kontinuitetu nepravde, počinitelji novog zločina. Put neuke starice koja je bacila snop suhih grančica na lomaču koja je spaljivala

srednjovjekovnog mislioca, jer su joj tako rekli, postajemo dijelom armade uništenja ljepote našega svijeta, od Boga stvorenog i djelomice od nas oblikovanog, na temelju spoznaje prirodnih, univerzalnih zakona, na što nas upućuju Njegove objave.

Stranice ovog posebnog bloka "Behara" koje slijede ispunjene su odabranim ulomcima iskaza bošnjačkih žena koje su planski i sistematski silovali zločinci iz srpskog i hrvatskog naroda za vrijeme brutalne agresije na Bosnu i Hercegovinu koja je započela prije sedamnaest i nešto godina, većinu kojih je marljivo sakupio i izdao, u okviru knjige "Molila sam ih da me ubiju", Savez logoraša Bosne i Hercegovine, a mi se odlučili, na ovaj način, objaviti kako bi podsjetili da je izvršen i dokumentiran stravičan, besprizoran zločin s onu stranu razuma i morala nad gotovo trideset tisuća, u velikoj većini bošnjačkih žena. Zločin koji i dalje čeka kaznu. Kaznu kojom bi se uspostavila opasno i duboko narušena ravnoteža pravednosti i dobra i dala nada u povratak ljepote. Krik silovane žene sublimira svu stravu i težinu zločina, svo zlo i bezumlje počinitelja, svu svirepost i protumoralnost njegovih inicijatora i svo ponizanje i muku žrtve. Njegovim zanemaranjem ili zaboravom, taj će krik sublimirati i svu našu iskvarenost i nevoljnost povinovanja iskonskoj zapovijedi o pravednosti i dobru. Nekažnjen tako besprizoran zločin, a posebno ovovremeno ravnoduše prema njemu, mrcvari rane žrtava i, umjesto neophodnog lijeka, širi otrov njihovim i dušama njihovih najbližih. Truje čitav narod. Pravedno, što znači oštro i dugotrajno kažnjavanje počinitelja i njihovih inspiratora - osmišljatelja

zla planetarnih dimenzija, jedini je način i nužan uvjet da se nedužna, silovana žena uzdigne i duhovno sublimira, te u potpunosti vrati u ljudsko društvo i bude doprinositeljicom njegovu napretku.

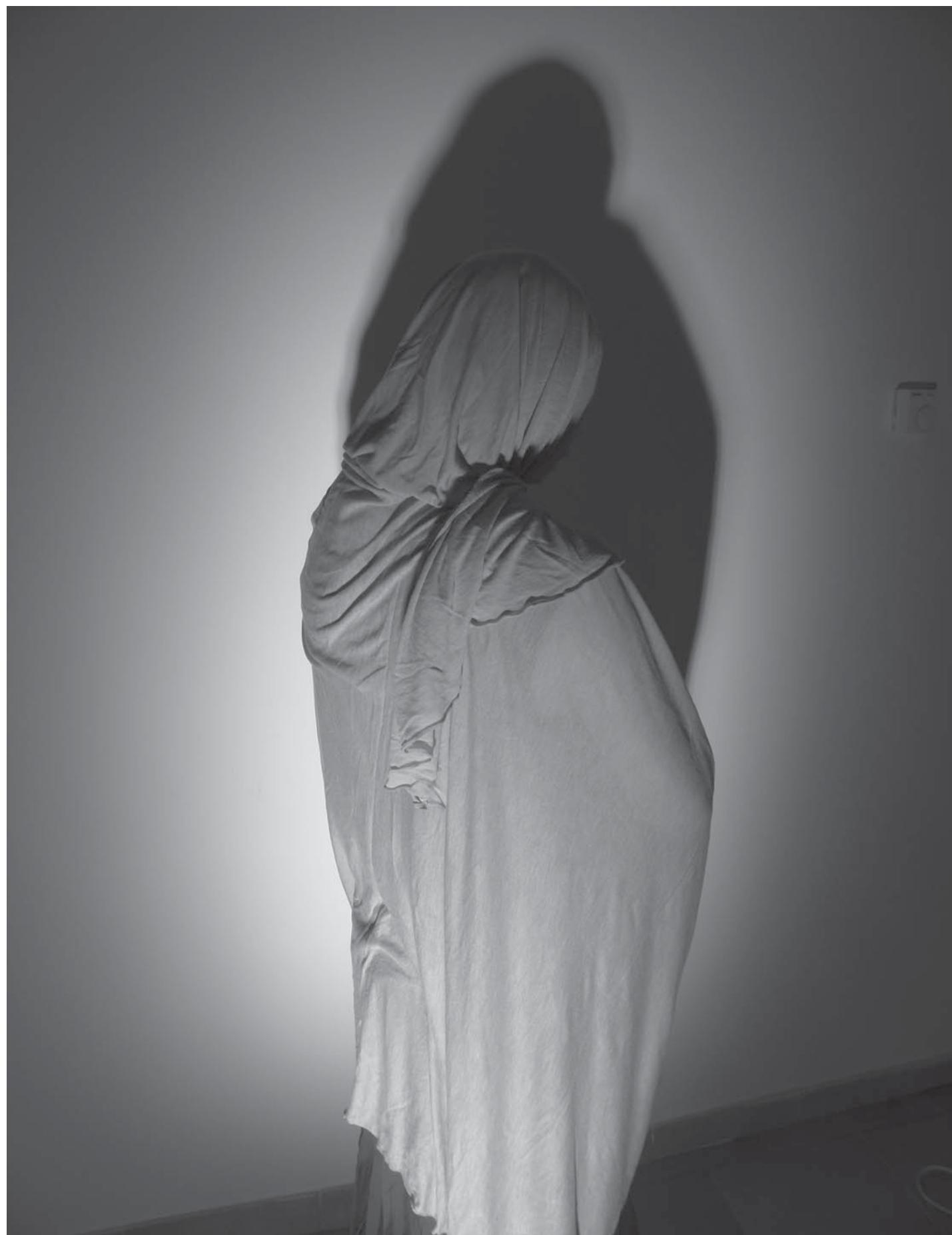
Teče petnaesta godina od završetka rata, svijet je zaokupljen nekim drugim problemima i zločinima, ili je naprosto postmoderno ravnodušan na bilo kakvu patnju i nepravdu, dok zločine čudovišnih silovanja bošnjačkih žena polako prekriva zaborav. Neka su čudovišta kažnjena, ali za neke druge zločine, a neka nisu, niti će, na ovome svijetu, ikada biti. Jedno je čudovište već pušteno iz zatvora ranije da u miru crkne, bez kajanja, barem javnog. Što je još strašnije, riječ je o ženi, visokoobrazovanoj koja je priznala krivnju u zamjenu za odustajanje od optužbi za genocid, ubijanje naroda. Neki se monstrumi poigravaju sa sudovima i to im poigravanje ti sudovi čak i plačaju, a neki i dalje nesmetano žive, bilo kao neposredni izvršitelji, bilo kao pokretači, kao očevi zločina koji su opravdali kao legitimno sredstvo u borbi

za interes vlastitoga naroda, baš kao glavni lik Fjodorova romana, Raskolnjikov koji je zločin opravdao na razini individualnog, svog interesa. Ovi potonji, unatoč poukama iz Nürnberg-a i Tokija, iako najodgovorniji, neće biti niti priputnati za kvalitetu svoga sna ili noćne more, a kamoli kažnjeni po zaslugama. Da pače, u svojoj će zemlji biti slavljeni kao duhovne vođe i prosvjetitelji, na akademskim visinama nedodirljivosti, s aureolom svetosti. Oni prvi, među kojima je bilo i dječaka, povukli su se u svoje brloge pod zaštitom političke i pravneнакaze što se zove Republika srpska i danas su obični ljudi, kao i drugi građani koji poštuju red i zakon i, kako je za neosuđivane nacističke koljače svojevre-meno napisao Jahannes Maria Simmel, oni su tu, svuda oko nas. Neki su, pak, pobijeni od vlastitih zapovjednika kako u pijanoj noći, u kakvoj prljavoj birtiji u nekom od gradova ili sela u krvavom entitetu, ne bi štogod izlajali, kada im kakva njima prispodobiva alkoholna nečist ili bijeli prah potakne želju za kazivanjem istine, ma kako ona stravična bila. Neo-

visno o tome žele li se tek iskazati nekim "podvigom" kao kukavni životni gubitnici na rubu svijeta i civilizacije, u svojoj kari-kulturalnoj Srpskoj.

Kazna je pravedna i ona je ljudsko pravo zločinca, reče jednom Mustafa Cerić. To je ljudsko pravo na pročišćenje, katarza od zla, u zlo ogreze duše u nešto više, ljudske, pa i Božje. Zato, ponesimo svoj dio odgovornosti, pomozimo da se to pravo ispoštuje jer i to je dio pravednosti. Mi ne možemo mnogo učiniti, jer nismo niti suci, niti tužitelji, ali možemo, poput Konfucija u Analektima, stalno ponavljati znano i poznato, iznoseći duboko uznenirujuća, upozoravajuća svjedočanstva žrtava, barem, kako se planetarno zlo ne bi zaboravilo, ostalo nekažnjeno na ovome svijetu i ponovilo se u još strašnjem, i ponovo razumu nezamislivom, obliku. Ostane li nekažnjeno od nas, bit će pravedno kažnjeno od Stvoritelja, ali pravda će i nas stići, i na ovom i na onom svijetu, jer ne učinisimo ono što smo mogli, dok smo živi na ovome svijetu. Želimo li to riskirati?

TEŽE OD SMAKNUĆA

Skica sociologijskog promišljanja silovanja

Piše: Esad Ćimić

U tekstu autor nastoji sociološki promišljati silovanja u kontekstu osebujnih duhovnosti - srpske, hrvatske i muslimanske. Pravoslavlje transformirano u svetosavlje postalo je neartikuliranom, rigidnom ideologijom koja je posve udaljena od određenja religije kao ljubavi (prema Bogu) i sva pretočena u mržnju. Raspeti između nastojanja da osvoje izvornu vjeru i spoznaje da im to nije povjesno dosudeno, ljudi svetosavske tradicije bivaju zatočeni svojom neugalsom čežnjom da se šire u prostoru ubijajući, osvajajući, uništavajući i silujući. Prikupljena grada sugerira aproksimativnu prosudbu da oni nisu autentični kršćanski pravoslavci nego predstavljaju najvećim dijelom heterogenu skupinu. U hrvatskoj se duhovnosti poriče postojanje zla kao zasebne egzistencije, no to nije spriječilo Hrvate da se uspješno nose s njegovim suzbijanjem u svim oblicima. Osebujna hrvatska duhovnost nije samo prihvatile ideju pomirenja nego je spoznala kako ona predstavlja jedan od njezinih temeljnih oslonaca. Mislitelji unutar Crkve nisu se ustručavali kolektivnu krivnju smjestiti u tradiciju načela što pripadaju poganstvu jer prosudba i osuda zločina mora uprijeti prstom u krivnju posve određene osobe. Gotovo se sva tajna muslimana u Bosni na duhovnom planu sastoji u tome da ostanu neokrnjeni u islamskoj tradiciji, ali, u isti mah, da upiju u sebe živuće europske vrednote koje su rođene ili se rađaju u krilu kršćanskog kulturnog kruga. Ovo pak, u konačnici, rezultira kulturnim tvorevinama koje su, ma koliko one bile proturječne, udaljene od islamske kulture drugih naroda koliko i od hrvatske, a pogotovo od srpske duhovnosti. Muslimani su na ovom tlu, na neki način, sve ono što i drugi, ali i nešto drugo. Nedvojbeno je da su muslimani i katolici kroz povijest bili upućeni i oslojeni jedni na druge, i to ne samo - što je slučaj u novijoj povijesti - da bi se oduprli zajedničkim neprijateljima nego i zato da bi optimalno iskoristili sve ono čime se mogu uzajamno duhovno obogatiti.

Razmišljanje o nasilju nedovoljno se prakticira u njegovu tijeku jednostavno stoga što onaj tko vrši nasilje obično ne razmišlja o tome, jednako kao i onaj tko mu je svjedokom. Ovaj potonji, lišen vremenske udaljenosti, biva zatočen u svojoj zatečenosti, ne samo načinom nego i razmjerom užasnog. Sustavno nasilje s kojim smo suočeni uzoran je primjer ideologiskog pomračenja uma, otuđenja svijesti, njezine mistifikacije i neodmjerenoga fetišiziranja dalje i bliže prošlosti. H. Arendt uzorno je pokazala kako je nasilje po svojoj biti

instrumentalno. Ono se može rasprostirati u duševnu ili tjelesnu sferu, zatim ono može biti političko, ratno, ekonomsko, nasilje nad kulturom; odvijajući se izravno ili posredno, vidljivo ili skriveno, ono može kao motiv imati i neznanje (*Artem non odit nisi ignarus*), može biti potaknuto vandalizmom (nasilje nad kulturom), što obično ima različite motive: u početku religijske, a kasnije političke i ideologijske. Zahvaćajući svakodnevici, ono ne zna za mene. Ono se začinje i širi u impulsima u području društveno nesvesnjog, pa mu

ide na ruku vertikalna struktura vlasti ohrabrivana oskudnom i problematičnom kulturnom tradicijom koja je lišena demokratskog okruženja. U takvima (ne) prilikama "svi smo mi odgovorni" ako ne učinimo sve što možemo, odgovorni smo iza ono što ne učinimo, što nepovratno propustimo na crtici spašavanja slobode i elementarne civiliziranoosti. Kultura ima svoj *raison d'être* ako se silno opire takvoj zlouporabi, ako omogućava razvijanje duhovnih interesa najvišega dosega i ako destruira društvena stanja koja priječe ne samo

biološko opstojanje nego posvemašnje autentično čovjekovo življenje. Svladati nevolju ovoga intenziteta i obujma znači iskazati, nadasve, jednu etičku vertikalnu koja ne može, a da ne pridonese "estetiziranju politike" (V. Benjamin).

Premda se u domovinskom ratu isprepliću urbocid, genocid, ekocid, kulturocid i homocid, ovdje će biti govora o

telektualne cjelebitosti i predstavlja neprijateljski, degradirajući nasilni način koji zaslužuje ime silovanja".³ Na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Domovinskom ratu tijelo silovane žene postalo je "ceremonijalno ratište, paradna staza pobjednika, pozdrava i zastava." Ono što se vršilo nad našim kćerkama i suprugama "ustvari je poruka muškarca muškarcu, živi

točene u prizemnu običajnost i nabijene mitskom sviješću. Otuda je pojmljivo što je pravoslavlje transformirano u svetosavlje postalo jedna neartikulirana, rigidna ideologija koja je posve udaljena od određenja religije kao ljubavi (prema Bogu) i sva pretočena u mržnju. Ta se pretvorba obavila preko sintagmi koje se prenose s koljena na koljeno, od generacije na generaciju, od usta do usta, kao što su: "nebeski narod", "pretvaranje poraza u pobjedu", "zemaljsko i nebesko carstvo" i sl. Preko takve mreže pojmove presvođuju se stoljeća, pri čemu se previđa bilo kakav povijesni uzlet. To je vrelo neutemeljene samouvjerenosti i imaginarnе moći koja, čim se pretvori u silu, izlazi ispod svake kontrole i ne poznaje međe. U svojoj zahuktalosti narodna stihija, nošena ovakvim znakovima duhovnosti, ruši sve što je djelatno, običajno, pravno, moralno, umjetničko, religiozno. Raspeti između nastojanja da osvoje izvornu vjeru i spoznaje da im to nije povijesno dosudeno, ljudi svetosavske tradicije bivaju zatočeni svojom samoživošću, otporom utkivanju u sve tijekove moderne kulture i civilizacije, i neugaslom čežnjom da se šire ubijajući, osvajajući, uništavajući i silujući. Da su, kojim slučajem, tako postupali Osmanlije, sigurno bi se za petsto godina izgubio

Već je primijećeno da genitalije muškarca mogu biti uporabljene "kao oružje koje pobuđuje strah". To je, štoviše, otkriće koje ide u red onih najvažnijih u pretpovijesnom vremenu - jednako otkriću vatre i prve grubo isklesane kamene sjekire.

ovom posljednjem - *silovanju*. Podeemo li od posljedica srpskoga vandalizma u ovom socijalnom prostoru, možemo primjetiti da se javljaju u tri oblika: (a) *genocid*, "etničko čišćenje", znači ubijanje ljudi samo zato što pripadaju drugoj naciji, vjeri i kulturnom modelu. Nije li cinizam ljudskogauma u tome dosegao vrhunac? Oni i ne slute da se u tom činu obavlja njihovo vlastito ponižavanje; (b) manjačko i sustavno *uništavanje* spomenika sakralne i svekolike kulture i civilizacije, odnosno "klanje gradova" (B. Bogdanić) koje jedva da je poznato u povijesti; (c) napokon, *silovanje* žena kao zločin neponovljivih osobina, svog posebnog mjesta "na pola puta između pljačke i napada", čiji se cilj ne iscrpljuje u "uzeti" - "već i ponizti i degradirati".¹ Već je primijećeno da genitalije muškarca mogu biti uporabljene "kao oružje koje pobuđuje strah". To je, štoviše, otkriće koje ide u red onih najvažnijih u pretpovijesnom vremenu - jednako otkriću vatre i prve grubo isklesane kamene sjekire. "Vjerujem da je" - nastavlja S. Brownmiller - "od pretpovijesti pa do danas silovanje imalo odsudnu ulogu".² Ova autorica, znalački i delikatno, opisuje kako žena percipira, gotovo jednostavno, čin silovanja. To je, u biti, seksualna navada što prodire pomoću sile u ženino tijelo. To je "najezda na privatni, osobni unutrašnji prostor bez suglasja - ukratko, unutrašnji napad izvršen na jedan od mnogo načina i jednim od brojnih puteva, koji obuhvaća namjernu povredu emocionalne, tjelesne i in-

dokaz pobjede jednog, a neuspjeha i poraza drugog."⁴ Nedvojbeno je, zacijelo, da je silovanje moguće tek tada kada silovatelji posjeduju moć koja im osigurava ne samo kontrolu nad tijelom nego i nad duhom, shvaćenim kao zbroj stečevina kulture i civilizacije. A to, opet, čini žrtvu neotpornom, "iskriviljuje njenog gledište i uništava njenu volju."⁵ U sociografskom pristupu silovanju najprije se nadaje društvena, odnosno grupna razina. Jer, "krvnici" su se retrutirali iz redova jednog (srpskog) naroda, dok su žrtve silovanja bile pretežito muslimanke i u manjem broju - katolkinje. Otuda soci-

Na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Domovinskom ratu tijelo silovane žene postalo je "ceremonijalno ratište, paradna staza pobjednika, pozdrava i zastava." Ono što se vršilo nad našim kćerkama i suprugama "ustvari je poruka muškarca muškarcu, živi dokaz pobjede jednog, a neuspjeha i poraza drugog."

jalni kontekst podrazumijeva da se naznače bitni povijesno-duhovni elementi naroda koji napada, na jednoj, i naroda koji se brane i koji su žrtve (silovanja), na drugoj strani.

I.

U čemu se sastoje korijeni i bit duhovnosti srpskoga naroda? Razvedena i poticajna helenska tradicija iskazala se u srpskome mentalitetu u svojem reduciranim sadržaju koji se prelio u primitivni mentalitet i zgrušao u obližju religije ponižene svetosavljem, pre-

svaki trag narodu koji je zatečen na ovim prostorima.

Srbi su jedinstven narod i po tome što nikada nisu mogli preboljeti posljedice "prevjeravanja". Samo tako se može objasniti što je jedno od glavnih načela ugrađenih u njihov mentalitet: "Bolja je osveta nego posveta". Tu je izvorište trajne mržnje prema Bošnjacima, koju je - sada se do kraja uvjeravamo - nemoguće iskorijeniti. Nošen ovim porivom, Njegoš je mogao napisati da mu "gora smrdi od Muhameda", da mu "hodža riče" i sl. Malo je

Đilas je iskustveno proživljeno, umjetnički sugestivno i misaono duboko iskazao taj demonski osjećaj osvete u srpskom etnosu: "Osveta je omamljivi i žestoki oganj. Ona sve spaljuje, svaku drugu misao i osjećaj. Ostaje ona sama, nad svim i u svemu. A od svake druge krvna osveta je najžešća slast. Nema jačeg i usto neprolaznijeg osjećanja od žudnje za krvnom osvetom."

kome pošlo za rukom da umjetnički sugestivno i povjesno vjerodostojno odgovori na pitanje: otkud srpska sklonost ratovanju, kao što je to učinio Milovan Đilas. U svojem autobiografskom djelu *Zemlja bez pravde* ovaj autor je napisao: "Ovdje je vazda bilo tako: ratuje se zbog zavjetnih snova, a usput pljačka i pustoši. Goli i gladni gorštaci nijesu mogli, a da ne otimlju u susjeda čeznući i ginuti za starom slavom. Ovdje je rat bio opstanak, način života, a ginjenje najljepši san i najviša obaveza. Živjeti patno, u mukama i pogibijama, mišlući daleko i visoko". Bilo nam pravo ili krivo, ovaj iskaz moguće je potvrditi i povjesno i sociologiski. Ono pak što izmiče potvrđivanju, što ostaje samo kao neostvaren san neutemeljeno je očekivanje da će se u tijeku ili pak u konačnici "mišlući daleko i visoko". Sukladno tome, utkiva se u srpsku tradiciju i mentalitet gotovo povjesno nepoznata žudnja za - osvetom. Tako Đilas primjećuje da je u jeziku koji je od malih nogu učio krv dobila posve određeno značenje, ostajući "krv iz svoga bratstva i plemena". "To je značilo" - nastavlja Đilas - "život kojim živimo, ali skupljen u pokoljenjima pređa, živim kroz predanja - krv njihova prenijela se u sve pripadnike bratstva i u nas same." Pa kad se ta krv prospe - stvarno ili izmišljeno - to je posve dostatan poticaj za osvetu. "Ona mora biti", piše Đilas, "ako nećemo da prokletstvo svih onih čija je bila ne padne na nas i da nas ne udavi sramota pred drugim bratstvima. Toj žudnji kao da nema ni međa u prostoru ni kraja u trajanju." (podcrtao E. Ć.).

Kao malo tko, Đilas je iskustveno proživljeno, umjetnički sugestivno i misaono duboko iskazao taj demonski osjećaj osvete u srpskom etnosu: "Osveta je omamljivi i žestoki oganj. Ona sve spaljuje, svaku drugu misao i

osjećaj. Ostaje ona sama, nad svim i u svemu. A od svake druge krvna osveta je najžešća slast. Nema jačeg i usto neprolaznijeg osjećanja od žudnje za krvnom osvetom." Ovaj pisac ne daje razloga za dvojbu. On upravo navodi jedan povjesno dokumentiran primjer divljačkog pohoda na muslimane (1924.) koji je "pravdan" jednim stvarnim ubojstvom (Srbina) i izmišljenim ubojicama (muslimanima). A to je bio i povod i uzrok mučenja, klanja, zatiranja svega muslimanskog. Ovdje je scenarij bio isti kao onaj koji će se ponoviti gotovo sedam desetljeća kasnije u Sarajevu. Tada kada su nalegli sumorni oblaci na sarajevski obzor, četnici su uprizorili raskošnu svadbu opskrbljenu zastavama, tradicionalnim amblemima i čovjekomrzačkim pjesmama... Ni danas nije utvrđeno tko je ubojica, ali svi znakovi govore da se radi o Srbinu kojemu je bila namijenjena uloga poticaja za srpsku pobunu i - osvetu. Naoružani Srbi progovorili su jezikom sile, a njihovi nasrtaji bili su usmjereni ka tome da nenaoružane muslimane učine još slabašnjima.

"Ali glavno je bilo u samom narodu - stoljećima uvriježena mržnja na Turke

jamne račune i započeti neki drukčiji život - to je ono što ni za trenutak ne podlježe sumnji.

Što, u konačnici, Srbi vide u takvim pothvatima, odnosno namještenim ubojstvima i umjetno izazvanim krvničkim omrazama, pohodima, osvetama...? Đilas nam je ostavio autentičan i iskren zapis: "Zgražavajući se nad zločinstvima, naš otac je u svemu vidio i nešto što ja i brat nijesmo ni htjeli ni mogli da vidimo - neizbjježno istrebljivanje dviju vjera, započeto još mnogo prije: obje moraju plivati u krvi, a biće jača koja ne potone." Prizor koji ču na vesti toliko je morbidan i nevjerojatan da bi ih izbjegao dočarati kad ne bi bio posve autentičan i kad ne bi bio opisan upravo od - Srbina. On je znakovit i potome što se u ovom ratu ponovio u stotinama slučajeva i, vjerojatno, u još drastičnijim oblicima. Evo kako on izgleda u Đilasovu viđenju: "Jedna grupa napala je na osamljenu kuću muslimana zatekavši ga gdje dera brava. Misili su da ga samo ubiju i kuću da zapale, ali ih je ono dranje brava podstaklo da samog domaćina objese nogama o šljivik. Jedan od njih, vješt kasapljenju, sjekirovao je rasjekao lubinu domaćinovu, ali pažljivo, da ga unutra ne ošteti. Grudni koš se otvorio. Srce je još disalo. Kasapin ga je rukom istrgao i bacio psu. Poslije su pričali: Nije pas htio srce, neće ni on tursko (muslimansko - E. Ć.) meso." I poslovice raširene u tom narodu podržavaju ovakve primjere "čojsvra" i "junaštva" - primjerice, poslovica *Koja ptica pticu ne jede, govna jede* - a to će reći "Čo-

"Zgražavajući se nad zločinstvima, naš otac je u svemu vidio i nešto što ja i brat nijesmo ni htjeli ni mogli da vidimo - neizbjježno istrebljivanje dviju vjera, započeto još mnogo prije: obje moraju plivati u krvi, a biće jača koja ne potone."

(koje su poistovjećivali s muslimanima /napomena E. Ć./), osveta za ono što su muslimani (čitaj: Turci - E. Ć.) činili još u nedavnoj prošlosti, spontana glad za turskim zemljama, koje muslimani kao da bespravno drže - već od Kosova. Niko sve to, možda, nije osjećao jasno, ali da bez njihove ili naše pogibije" ... nije moguće raščistiti uza-

vjek koji ne ždere čovjeka, čovjek nije". Ne mogu se ne suglasiti s Đilasom kada drži da je ovim prekoračeno i ono što nam je prošlost ostavila u negativnom naslijedu. On kaže: "Činilo se da su ljudi pomrzli ljudska bića kao takva, a da im je njihova vjera samo opravdanje za čudovišnu mržnju."⁶ Ovi ljudi kao da gore od čežnje da osvete -

imaginarno ili stvarno, svejedno - Kosovo. Jer svaki čovjek ovoga tla kao da se rađa, živi i umire za ovaj svoj najveći zavjet. Monotoni i sjetni tonovi gusala i otegnuti glas narodnog pjevača samo su zvučni izraz narodne duše kada ona uskrisuje uspomene iz drevne prošlosti koja je, dakako, ispunjena borbom, patnjom i neizvjesnošću. Oni su, na trenutak, ravnodušni i samo je prividno

okupu su i isprepleću se elementi poganstva, drevnih vjerovanja, specifičnog prihvaćanja pravoslavlja s pretežitim utjecajem svetosavske duhovnosti, pa se javljaju unutarnji otpori na crti utkivanja u europsku civilizaciju. To je jedan od najdubljih socijalnih i duhovnih problema. Elita srpske inteligencije često biva zamorenata, čak skrhana neuspješnim pokušajima da

“Jedna grupa napala je na osamljenu kuću muslimana zatekavši ga gdje dere brava. Mislili su da ga samo ubiju i kuću da zapale, ali ih je ono dranje brava podstaklo da samog domaćina objese nogama o šljivik. Jedan od njih, vješt kasapljenju, sjekirom je rassjekao lubinu domaćinovu, ali pažljivo, da ga unutra ne ošteti. Grudni koš se otvorio. Srce je još disalo. Kasapin ga je rukom istrgao i bacio psu. Poslije su pričali: Nije pas htio srce, neće ni on tursko (muslimansko - E. Ć.) meso.”

da se prepustaju sudbini. Zaognuti plaštrom pokornosti i neotpora oni pokušavaju izbjegći bilo kakve udarce sudbine. Izvjesna nepokretnost, tromost, pa i oholost izrastaju iz spoznaje kako je zemlja tvrda, a nebo visoko.

Primjetna naklonost gaji se spram njegovanja mitske svijesti. Neki mitovi su pažljivo prenošeni s koljena na koljeno, a samo neki vezani su pak za pojedine povijesne ličnosti. Nije nimalo slučajno što su oznake glavnih poganskih bogova, a posebno vrhovnoga boga, s više ili manje “dogradnjem”, jednostavno prenesene na najuglednije pravoslavne svece (Sv. Jovana, Sv. Nikolu, Sv. Đorđa i ponajviše na Sv. Savu). To dolazi otuda što je značajna oznaka stare srpske religije *kult predaka* kojim se održava i, u izvjesnom smislu, kultivira tradicija. Zato su oko toga kulta okupljeni svi blagdani u godini, čiji je vrhunac Badnji dan i Krsna slava. Radilo se o slučajnim ili pak periodičnim žrtvama, uvijek su one usmjerene k precima. Možda i nije pretjerano reći da se cijela srpska religija iscrpljuje kultom predaka. I značajni srpski znanstvenici opetuju tvrdnju kako je privrženost srpskoga naroda poganskoj vjeri sve do našega vremena nešto što ne podliježe sumnji. U strukturi religije pravoslavnih na ovome tlu, više ili manje sukladno, na

ovim stidljivim procesima pruži ohrabenje. Nemir i nezadovoljstvo što se rađaju u tome habitusu, paradoksalno, s vremenom na vrijeme prijete odustajanjem od takvih nakana, rađanjem nekog unutarnjeg beznađa, što ponekad rezultira učincima zatiranja začetnih procesa, čak njihova odbacivanja. A čovjek ne može postići ispunjenost svoje ličnosti, ne može stasati u identitetu bez povijesnoga naslijeda, onih tisućustrukih niti što ga ukorjenjuju u njegovoj osebujnoj naravi.

Svaki misaoni čovjek nalazi se na duhovnom raskrižju: ili prodiranjem u bit vlastite ličnosti, iznošenjem iz njenih tamnih dubina sadržaje kolektivno ne-

se u srpskoj kulturnoj tradiciji bitno iznova događa sraz između nakane da se ovi procesi vežu za institucije šire kulture ili da se pak iscrpljuju u dimenziji svetih tajni, u jedinstvu “sa svima svetima”. Pri tome svemu bitnu ulogu imaju roditelji, njihov glas u djeci, i to utoliko više ukoliko uznastoje da im obrazac formiranja identiteta bude nosilac vrijednosti, uzor. Naime, rano poistovjećivanje s mnoštvom uzora ne prenosi se mehanički na ljude u formiranju, nego je u konačnici izbirljivi zbroj. Tako se osobna povijest ukršta s povijesnim procesom preko bajki, mitova, religije. A Srbi su zacijelo narod koji pobožno prilazi prošlom, površno sadašnjem i ne bez strepnje budućem. Srbin sebe integrira na individualnoj razini samo pomoću integriranja kolektiva u povijest. Taj je proces krajnje prkosan, neizvjestan, budući da ga čine elementi biološko-povijesno-kulturnog koji su združeni te pružaju ukočeni otpor za bilo kakvu promjenu. Što je to drugo nego osebujna vrsta Jungovih arhetipova? Jer oni u sebi sjedinjuju naslijedene dispozicije psihičkog karaktera, koje su bitno određene nečim što je prije bilo kakva iskustva. Proces osvjećivanja ne samo da pruža mogućnost pojedincu da se samootkrije nego ga potiče da se sada, obogaćen tom spoznajom, vrati u okrilje kolektiva. Kada bi ovaj proces više nosio *načelo ljubavi* nego *načelo zbilje*, on bi imao dalekosežne i po kvaliteti poželjne učinke. Iako sveti oci drže da se ponasanje ne može svesti na ugledanje koje se poistovjećuje s oponašanjem, već je bitan unutarnji doživljaj, ipak se malo

Grijeh valja razlikovati od grješnika. Jer, kršćanska tradicija ispovijedi i pokajanja podrazumijeva, u izvjesnom smislu, i ugradjen i počinjen grijeh. Zato čovjek ima mogućnost da se iskreno i duboko pokaje, što, opet, predmjewe slobodnu volju i težnju za “očišćenjem” te ponuđenu božju naklonost. Zbog toga je čin pokajanja okrunjen i terapijskim učinkom, pa iznova čovjeka poziva da ne bude u zavadi sa sobom.

svjesnog koji se trebaju naseljavati u polje svijesti; ili - na čemu inzistira pravoslavna duhovnost - punoču vlastite osobe postići pomoću svetih tajni i predanja u Crkvi. Izgleda mi nedvojbeno da

tko domogne takva poimanja ovih nezamjetljivih, a tako važnih procesa koji prožimaju ličnosti i kolektive. Bojim se da je upravo osjećaj strepnje i čak straha od stvarne ili sugerirane opasnosti

nagomilao toliko energija zla da se sve u ishodištu preokreće na zlo. Uostalom, Jung je uvjerljivo pokazao kako je priroda isto toliko u znaku zla koliko i u znaku dobra.

Povijest na našemu tlu nedvojbeno pokazuje da je zlo zaseban entitet, a ne jednostavno odstupanje od dobra, ponižavanje dobra. Osvjećivanjem zla kao nečega što pritajeno leži u nama ne samo da je nužan nego ponekad i dostatan uvjet da ga neutraliziramo, ako ne i posve zatrpmo. Uporno ga izvlačeći na svjetlo dana, naseljavajući ga u polje svijesti, činimo ga dobrohotnim, omogućujemo mu da se ukroti spajanjem s dobrim. Pravoslavno bogoslovje, međutim, iznova nastoji pokazati kako je izvorni religijski čovjek dobrohotno biće, odnosno da ogrijehovljenje nije izvorna narav čovjekova, unatoč tomu što se javlja kao psihička realnost. U životu se pokazuje kako ljudi pretežito u ovoj tradiciji poimaju "biblijsko srce u sebi" kao neko apsolutno dobro, a nipošto kao zlo koje se

...odsutnost poštovanja čovjeka, oholost, lišenost bilo kakva oblika milosrđa, bilo kakva suosjećanja za druge. Neki svoj preteški osjećaj straha ublažavaju ubijajući ljude, poneki i sami sebe. Kada se u ovih ljudi ponekad pojave proplamsaji čežnje za iskupljenjem, oni ih tako često usmjere k osveti, što najbolje potvrđuje da odstupaju od izvornoga kršćanstva. U njih se križ kao simbol kršćanskog ujedinjenja ljudi povlači i ustupa mjesto - oružju.

kajanje u obliku unutarnje sankcije, pa se sve u konačnici završava kaznom. Jung je lucidno primijetio da je naklonost spram numinoznog urođena potreba duše, pa je zanemarivanje njezinu prijetnju našemu psihičkom životu. A religiozno je ono što, dakako, ne može, a da ne bude numinozno. Njega mogu činiti duhovi, demoni, zakoni, ideje, ideali, a ne mora biti samo i jedino..., Bog. Sukobi unutar ličnosti koriđene se upravo u srazu nesvesnih i svjesnih procesa te se pomoću "transendentne funkcije" presvođuju pretvarajući se iz jednoga stava u drugi, a

skog ujedinjenja ljudi povlači i ustupa mjesto - oružju. Zato je za njih proljevanje krvi i uništavanje ljudskih života nešto što se ne javlja kao nepremostiva zapreka, nego kao zov zla kojim će se prividno umnožiti dobro. Oni se posve udaljuju od osnovna kršćanskoga načela: "Ljubi gospoda Boga svoga svim srcem svojim i svom dušom svojom i svim umom svojim i svom santom svojom" i "Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe". Onda je posve očekivano da se oni priređuju za porok i da često neskriveno pokazuju pohlepnu, razvrat, nečistoću, blud, zavist, gnjev, neumjerenost u jelu i piću, lakomost, lijenos, nemar. što ih, privremenno, baca u očaj spram bezizglednosti svojega vječnoga spasenja. U ozračju takva ponašanja oni se stalno udaljuju od blaženstva koje proizlazi iz Crkve ističnoga obreda. I ne samo to. Počinju postupno razarati svekoliki vrijednosni sustav pravoslavlja dajući svim sastavnicama blaženstva suprotno značenje. Zato se napušta smirenost, odbacuje kajanje, krotkost postaje tuđa, pravda iluzorna, milosrđe besmisleno, čistoća srca uprljana, mirrotvorstvo iznevjereno. Strana im je kazna za onoga koji se ogrješuje o pravednost. Kao vrhunac ovako iskošena odnosa prema sebi i svijetu, svakog stradalništvo na crtli obogotvorena smatraju "porezom na budale".

Sažeto: *Srbi su - tijek domovinskog rata to je bjelodano pokazao – najprije zlostavljalji Hrvate i Muslimane jer su ih (ne mogavši se prilagoditi na jednak socijalni tretman) mrzili; kako je vrijeme odmicalo, sve su ih više mrzili upravo zato što su ih zlostavljalji.*

priklučenjem preobrazilo. Grijeh valja razlikovati od grješnika. Jer, kršćanska tradicija isповједi i pokajanja podrazumijeva, u izvjesnom smislu, i ugrađen i počinjen grijeh. Zato čovjek ima mogućnost da se iskreno i duboko pokaje, što, opet, predmijeva slobodnu volju i težnju za "očišćenjem" te ponuđenu božju naklonost. Zbog toga je čin pokajanja okrunjen i terapijskim učinkom, pa iznova čovjeka poziva da ne bude u zavadi sa sobom.

U Dostojevskog dobro ima religioznu, što će reći - moralnu funkciju. On drži da nas ono usmjeruje k vjeri u natprirodno i u predano služenje kršćanskim načelima ljubavi, vjere i nade u obogotvorenje čovjeka. No, i zlo je ponjemu nužan uvjet realiziranja slobode. Ali, ogrezlost u zlu nije trajno stanje. Zločin, primjerice, izaziva patnju za učinjeno djelo, na čemu izrasta po-

da i jedno i drugo - nesvesno i svjesno - i dalje ostaju. Ne bi se moglo reći da u ratu koji traje sudjeluje mnogo autentičnih kršćanskih pravoslavaca. Prikupljena građa sugerira aproksimativnu prosudbu da su oni, najvećim dijelom, jedna heterogena skupina koju sačinjavaju pogani, praznovjerci, svetosavci, ateisti oskudne intelektualne formacije i slično. Postoji mnoštvo osobina koje ih ujedinjava. One su, nerijetko, prepoznatljive, premda se nastoje prikriti: odsutnost poštovanja čovjeka, oholost, lišenost bilo kakva oblika milosrđa, bilo kakva suosjećanja za druge. Neki svoj preteški osjećaj straha ublažavaju ubijajući ljude, poneki i sami sebe. Kada se u ovih ljudi ponekad pojave proplamsaji čežnje za iskupljenjem, oni ih tako često usmjere k osveti, što najbolje potvrđuje da odstupaju od izvornoga kršćanstva. U njih se križ kao simbol kršćan-

Kada je govor o silovanju (žena), naročito muslimanki, onda je na djelu

...po motivu, načinu izvođenja i silnim posljedicama, ovaj je rat ponajviše ruganje kršćanskoj etici, premda su agresori i sami kršćani istočnoga obreda.

aberacija od svetog, i to pomoću kvazi-povijesnih argumenata što se inkorporiraju u tako oblikovanu psihu na način da je kompletiraju i pretvaraju u trajan negativni naboј kojega prožimaju mutni porivi što svoje podrijetlo najčešće vode iz sfera iracionalnog. Razlikujući "benignu" od "maligne" agresije, Fromm nas je opskrbio misaonim instrumentarijem za prodiranje u moralnu anatomiju Srba, koja se najbolje iskazala u ovome ratu. Ona prva, obrambena agresija "nužna je za opstanak jedinke i vrste, biološki je prilagodljiva i nestaje kad i njen uzrok." Ova pak druga, napadačka agresija svodi se na *destruktivnost i okrutnost*,...⁷ specifična je za čovjeka i gotovo je ne nalazimo kod sisavaca; nije filogenetski programirana i nije biološki prilagodljiva; nema svrhe, zadovoljstvo nalazi u pohotnosti.

Malo je naroda u svijetu koji su tako zorno pokazali da više utječe povijest na njih nego oni na povijest, kao što je to slučaj sa Srbima. Ono po čemu su bitno različiti zapravo je povijesna tvorba koja se usidrila u središnje točke njihove ličnosti. Težnjom za nadilaženjem, koja je bitna značajka čovjekova generičkog bića, oni kao da su usmjereni prema osvajačkom. Na njih se gotovo doslovce može prenijeti ono što je u jednom svom tipu opisao Fromm: "Ako ne mogu da stvorim život, mogu da ga uništим. Uništavanje je prevaziđenje života."⁸ A duboki su korijeni njihove destruktivnosti i ona traje desetljećima. Ima li nade? Je li destrukcija, rušilaštvo, zatiranje svih oblika kulture i civilizacije njihova sudbina? To dakako ovisi više o soci-

jalno povijesnom događanju nego o njihovom htijenju. Došli bismo, međutim, u nove nevolje ako bismo ovo potonje podcenjivali.

II.

Pokušat ću pružiti skicu hrvatske duhovnosti iz koje će se moći barem naslutiti ono što je odvaja (i suprotstavlja) od srpske duhovnosti te razlikuje od muslimanske duhovnosti. Kad god se promišlja duhovnost u hrvatskom nacionalnom kontekstu, onda se s dobrim razlogom može reći da u nju, do duše, ulazi iskustveno, koje je - kako u projektu tako i u realizaciji - nešto što se nadilazi i što izlazi iz okvira posve određene racionalne utemeljenosti, točnije: ono joj prethodi, ono je traži i ono može opstati i bez toga odziva. Tomislavu Šagišu-Buniću pošlo je za rukom da tu osebuju duhovnost pregnantno odredi: "Duhovno, dakle, razlikujemo od strogo racionalnoga. Posjedovanje shvaćanja u pravilu predrefleksnog, da neka ponašanja više vrijede od nekih drugih, da su neka jedina valjana, i to bez ikakve potrebe racionalnog obrazlaganja, čak tako da i u kriznim situacijama čuvaju svoju svetost nasuprot logici zadovoljstva, pa čak i održanja, to smatramo elementarnom komponentom duhovnog u općenitom smislu. U tom se smislu može govoriti i o najraznoličnijim duhovnostima, ne samo o kršćanskoj. Mislim da u tom smislu ne bi bilo nemoguće govoriti čak i o ateističkoj duhovnosti, u ovim našim vremenima."⁹ Ovdje se čovjeku prilazi upravo kao "nedovršenu biću", odnosno "otvorenom projektu" (Gehlen). To je, zaciјe-

lo, dosta prostrana i, istodobno, u svomu sadržaju precizna definicija. U njezinu ozračju moguće je pružiti tek skicu hrvatske duhovnosti. Pojednostavljeni iskazano, ovdje se duhovnost javlja kao "zbroj" umnog i intuitivnog. Racionalno se tretira odmjereno, a ne iscrpljujuće, dok se, pretežito u fenomenima kojim se ono nadograđuje, i samo donekle povlači ustupajući mjesto imaginaciji, riziku odluke i opiranju bilo kakvoj formuli kauzaliteta.

Posvemašnja hrvatska duhovnost najviše duguje oblikovanoj intelektualnoj formaciji teista. Ako se samo pogledaju ruralna područja kao ponajviše kritički segment, onda je teško osporiti kako je i u njima Katolička crkva bila i dobrano ostala kolijevka gorovne, glazbene, likovne i - u boljim slučajevima - čak filozofske kulture. Redovito se poistovjećivanje religijskog i nacionalnog ovdje događa samo u socijalnim situacijama u kojima to ne ide na štetu duhovnosti. Nikada se ne prikraćuje religija kao spekulativna činjenica, niti se pak guši osobni senzibilitet njenih nositelja. Već je mnogo puta primijećeno kako je Crkva bez suspenzanja odbacila bilo kakve, makar i tek začete, nakane o kontroli ovozemaljskih vrijednosti, uznoсеći načelo autonomije države i kulture od crkvene hijerarhije na sve zamjetniju visinu. Utjecaju su unutarnji otpori spram svega onoga što od nje traži da prijeđe među koja bi dovela u pitanje njenu osebuju narav i njezino specifično poslanje. Na toj crti posve je očekivano da ljudi unutar Crkve "zvone na uzbunu" kad god se, čak i posredno, pokušava fetišizirati i apsolutizirati nacionalno. To je logičan produžetak istovjetnog poнаšanja Crkve u prethodnome sustavu, u kojem se ona s punom otvorenosću i dostojanstvom usprotivila duhovnoj dominaciji klasnog. Sve to, opet, izvire iz njezine nepotkupljive moralnosti koja se, između ostalog, vodi načelom *Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu*, tj. "Dobro je samo ono što je u svakom pogledu dobro, a zlo je sve ono što je makar u nekom pogledu zlo, iako inače u sebi ima dobra". Spomenuti Šagi-Bunić osnovano drži da je ovo jedno od temeljnih načela kršćanske etike. Ono

Nositelji seksualnog nasilja vjerojatno nisu bili poticani samo tjelesnom požudom nego, nadasve, spoznajom da ponižavaju jedan narod, da mu slabe duh otpora, da ga bacaju na koljena. Zar nisu uzvišena vrijednost djevičanstva i prihvatanje, usvajanje lika Bogorodice, jedan od moralnih imperativa svakoj ženi?

treba biti promišljeno u ozračju suodnosa sredstava i ciljeva, koji trebaju biti podjednako etički utemeljeni, budući da je u svakom realiziranom cilju

hrvatskoj duhovnosti poriče postojanje zla kao zasebne egzistencije, to nije zakrilo pogled Hrvatima da se uspješno nose s njegovim suzbijanjem

Nije nam se teško uživjeti u osjećaje, tegobe, brige onih žena koje su zadržavane u logorima srpskih osvajača sve do one vremenske granice poslije koje je nemoguće odstraniti začeti plod.

sadržano i sredstvo. Na tome izrasta i načelo solidarnosti koje obvezuje da jači pomažu slabijem i kojim se unaprijed odbacuje uporaba sile i prakticiranje moći. Ovo načelo je u ratu koji traje flagrantno narušeno, a pogotovo je onemogućeno "pravo na dom" (*oikos*) i "domovinu" (*patria*). Zato je, po motivu, načinu izvođenja i silnim posljudicama, ovaj rat je ponajviše ruganje kršćanskoj etici, premda su agresori i sami kršćani istočnoga obreda.

U ovome ratu ugrožena je katolička i svekolika hrvatska duhovnost. To je utoliko teže i tragičnije što su Srbi - nositelji destruktivne akcije - stjecajem povijesnih okolnosti, ili bolje reći pretakanjem vjere u naciju, svodenjem duhovnog na svjetovno bez ostatka, ugrozili opstanak i vlastite (potencijalne) duhovnosti. Papa Pavao VI., kako primjećuje Šagi-Bunić, "proglašio je da među katolicima i pravoslavnima već postoji duboko zajedništvo koje doduše još nije potpuno, ali je gotovo potpuno."¹⁰ Naime, ovo načelo, koje je osnovica Koncila, svodi se na to da "dobro treba priznati i prihvati gdje god se nalazilo, i to treba najprije tražiti, to je prvo u pristupu čovjeka

u svim oblicima, unatoč tomu što ga tretiraju samo kao odstupanje od dobra. Zato ova osebujna duhovnost nije samo prihvativa ideju pomirenja nego je spoznala da ona predstavlja jedan od duhovnih oslonaca same hrvatske duhovnosti. Kult (jedne) ličnosti sve se više povlači pred dominantnom vrijednošću demokratske pravne države, zaštite osobnih sloboda, štovanja značaštva i utemeljene solidarnosti. Poražan udarac površnoj interpretaciji načela i zasada katolištva nanjelo je nastojanje Crkve da uspostavi odijeljenu granicu između osobne i kolektivne krivnje.

Mislitelji unutar Crkve nisu se ustročavali kolektivnu krivnju smjestiti u tradiciju načela što pripadaju poganstvu. Jer, prosudba i osuda zločina ne može se odnositi na jedan narod, nego se mora uprijeti prstom u krivnju posve određene osobe. Zato se u korijenu guši bilo kakva odbojnost i mržnja kolektivnog karaktera, ali se izbjegava svodenje, u bilo kojem obliku, pojedincu na kolektiv, odnosno pretvaranje krivca u anonimnog, neidentificiranog grupnog ideologa i počinitelja ratnih zločina. Otuda nema mesta nikakvoj

čovjeka i ozdravljivost svih nacija milosrdem Božjim."¹² Ako se ovaj *croquis* uzme kao pozadina, onda se nije teško uživjeti u dramu katolkinja koje su bile silovane, i to od onih koji pripadaju istoj religiji, a drugoj Crkvi. Možda je u pravu Šagi-Bunić koji razlikuje dva načela: *muško* i *žensko*. Prvo se odnosi na autoritet i racionalitet, koji su nam donijeli fašizam i komunizam, stravičnost konclogora i jezu Hirošime i Černobilja. Drugo načelo pak nosi specifično ženske vrijednosti: ljudsku sućut, brigu za drugog čovjeka... Postaje razumljivije zašto Hrvati katoličkog podrijetla toliko štuju, cijene i uznose kult Majke Božje. Aureola svetosti kojom je ona zaognuta nemalo utječe na odnos katolika prema ženi. Ona je upravo utjelovljenje senzibiliteta, suočavanja, nježnosti i pravičnosti. Svako nasilje nad njom, pogotovo ono seksualnog karaktera, izravno dira u osjetljive niti moraliteta, ruga se dostojsanstvu i izaziva prezir. Ugroziti ženu kao "sjenku" Majke Marije znači rastvoriti hrvatsku zajednicu iznutra. Nositelji seksualnog nasilja vjerojatno nisu bili poticani samo tjelesnom požudom nego, nadasve, spoznajom da ponižavaju jedan narod, da mu slabe duh otpora, da ga bacaju na koljena. Zar nisu uzvišena vrijednost djevičanstva i prihvatanje, usvajanje lika Bogorodice jedan od moralnih imperativa svakoj ženi? Treba očuvati ljudsku vrstu, obnavljati potomstvo, ali se pridržavati moralnih regula. Usmjerenost k uzletu nataliteta podrazumijeva svetost braka i strogo pridržavanje svih zasada i načela katoličke morale. Mi ne možemo, a da u ovom trenutku ne uputimo svoje misli ženama koje su u ovom ratu bile izvrgnute tjelesnom i moralnom poniženju. Tu nadasve mislimo na silovane žene koje sve svoje tegobe rješavaju na osobnoj razini, ali su posve nemoćne bez posvemašnje socijalne i moralne potpore cijelog društva.

"U svijesti o povjerenoj joj zadaći žena postaje jaka, jaka jer joj je Bog 'povjero čovjeka', jaka uvijek i svuda, pa i u uvjetima društvene diskriminacije, u kojima možda mora živjeti."¹³ Nije nam se teško uživjeti u osjećaje, tegobe, brige onih žena koje su zadržavane u logorima srpskih osvajača sve do one vremenske

Činjenica silovanja koja u temelju vrjeda ljudsko dostojanstvo najbolje razotkriva anatomiju morala protagonista rata koji su takve "pothvate" ugradili u svoju osvajačku strategiju. To nije bio incident, slučajnost, nego, naprotiv, nešto što se obavilo sustavno, planski, s predumišljajem.

k čovjeku, pa onda i ljudske skupine prema drugoj skupini."¹¹ U tome se temelji ekumenizam koji - kada je govor o pravoslavnima na ovim prostorima - uzaludno nastoji uspostaviti Katolička crkva već desetljećima. Premda se i u

osveti, jer je "nepovrediv duhovni stav katoličkog vjernika" u činu osude bilo kakve mržnje i osvete, nošen sviješću "da u svakom čovjeku, i zaslijepljeno, moramo prije svega vidjeti Božju sliku i priznavati pripravljivost svakog

Gotovo da se sva tajna muslimana u Bosni na duhovnom planu sastoji u tome da ostanu neokrnjeni u islamskoj tradiciji, ali, u isti mah, da upiju u sebe živuće europske vrednote koje su rođene ili se rađaju u krilu kršćanskog kulturnog kruga. Ovo pak, u konačnici, rezultira kulturnim tvorevinama koje su, ma koliko to bilo proturječno, udaljene od islamske kulture drugih naroda koliko i od hrvatske, a pogotovo od srpske duhovnosti.

granice poslige koje je nemoguće odstraniti začeti plod. Jer, zna se, Katolička crkva, u ime poštovanja "prirodnih" zakona "službeno osuđuje i protivi se svim oblicima sprečavanja začeća, kontracepcije, a posebno odlučno odbacuje prekid trudnoće, abortus, koje se označava kao ubojsvo još nerođenog čovjeka."¹⁴ Ne treba nas zavarati manji broj silovanih katolkinja. On je, nažalost, isuvrše velik razmjeru broja pučanstva katoličkog podrijetla na okupiranim područjima Bosne i Hrvatske. Kao da silovanje baca najveće prokletstvo na ove zločince koji kao da su gasili žed pijući morsku vodu. Činjenica silovanja koja u temelju vrijeda ljudsko dostojanstvo najbolje razotkriva anatomiju morala protagonista rata koji su takve "pothvate" ugradili u svoju osvajačku strategiju. To nije bio incident, slučajnost, nego, naprotiv, nešto što se obavilo sustavno, planski, s predumisljajem. A budući da se dogodilo na način i u opsegu koji je zaprepašćujući, silovanje katolkinja upravo opovrgava tezu o ovom ratu kao vjerskom ratu ili se, pak, radi o tome da je kršćanska religija na našem tlu, preko katoličke i pravoslavne Crkve, stvorila dva modela kulture, potaknula oblikovanje dviju civilizacija te, u konačnici, udaljila katoličanstvo od pravoslavlja onoliko koliko se ovo potonje udaljilo, otuđilo, suprotstavilo autentičnom kršćanstvu.

III.

Bošnjačko-muslimanska duhovnost javlja se kao križaljka orijentalno-islamske kulture i europskog konteksta, koji joj, paradoksalno, prethodi, transponira se pojmom islama na ovom tlu i daruje nam osobite kulturne tvorbe. Gotovo da se sva tajna muslimana u Bosni na duhovnom planu sastoji u tome da ostanu neokrnjeni u

islamskoj tradiciji, ali, u isti mah, da upiju u sebe živuće europske vrednote koje su rođene ili se rađaju u krilu kršćanskog kulturnog kruga. Ovo pak, u konačnici, rezultira kulturnim tvorevinama koje su, ma koliko to bilo proturječno, udaljene od islamske kulture drugih naroda koliko i od hrvatske, a pogotovo od srpske duhovnosti. Muslimani su sociološki zanimljivi utoliko što su, na neki način, sve ono što i drugi na ovom tlu, ali i nešto drugo. To "drugo", dakle, čini ih u nekim elementima sličnima, a u drugim različitima i od aktualnog islama i od aktualnog kršćanstva. Nedvojbeno je da su muslimani i katolici kroz povijest bili upućeni i oslojeni jedni na druge, i to ne samo - što je slučaj u novijoj povijesti - da bi se oduprli zajedničkim neprijateljima nego i zato da bi optimalno iskoristili sve ono čime se mogu uzajamno obogatiti jedni od drugih na prostranom području kulture i, navlastito, civilizacije. Moja su sociološka istraživanja pokazala da na razini pučke kulture ne postoji velika udaljenost između muslimana, na jednoj, i kršćana, na drugoj strani. Sviest o vjerovanju u jednoga Boga kojemu su dostupni različiti putovi smanjuje udaljenost, ali svako doziranje povijesnog iskustva i pamćenja povećava je u različitom intenzitetu. Kada je riječ o učenoj kulturi, ta se distancija neočekivano povećava

i, tako često, postaje rigidnom. Ljestvica vrednota katolika i muslimana svoju srodnost i identičnost duguje ponajprije povijesnoj situaciji jednako kao i udaljenosti od pravoslavnih.¹⁵ Iskustvena je evidencija do koje sam došao potvrđila "da je vrijednosni sustav pravoslavnih kudikamo konzistentniji u odnosu na, oprezno rečeno, 'smučenost' vrijednosnog sustava katolika i muslimana. Ovo je tim utemeljenije uzmemo li u obzir aktualni socijalno-politički kontekst u kojem se vrijednosni sustav pravoslavnih gotovo doslovce afirmira: naime, pravoslavci su, kako se ustanovilo, po svom mentalnom ustrojstvu ratnici junaci, narod kojemu inteligencija treba da bi ga uzlijela i opjevala njegovo junaštvo, politički aktivist da bi osvojeno politički operacionalizirao, tehnički intelektualac da bi na osvojenom organizirao život i, napokon, svećenik, da bi sve to skupa blagoslovio."¹⁶

Domaći islam priman je od srednjovjekovnih štitelja (patarena, glagoljaša, katolika i neznatnog broja pravoslavnih), širio se preko ratničkog naroda u vrijeme kad je islam u svojoj duhovnoj domovini doživio svoju silaznu crtu. Prenošen na eminentno slavenski etnički element, on je u sebi sjedinjavao običajnost, kulturu i civilizaciju, koja se javljala u sinkretičkim oblicima onoga izvana unesenog i onoga što se zateklo. Prevjereni nisu samo mijenjali tip mišljenja nego, postupno, i način življenja. Otuda raznorodne crte koje su utkane u muslimanski mentalitet: osjećaj strepnje, straha, vrludanje oko prosudbe na čijoj je strani sila, a ne neke etičke i kulturne vrijednosti. Poradi svega toga muslimani su, spoznavajući ugroženost u svojoj poziciji između "križa" (katolici) i "krsta" (pravoslavci),

... aktualni socijalno-politički kontekst u kojem se vrijednosni sustav pravoslavnih gotovo doslovce afirmira: naime, pravoslavci su, kako se ustanovilo, po svom mentalnom ustrojstvu ratnici junaci, narod kojemu inteligencija treba da bi ga uzlijela i opjevala njegovo junaštvo, politički aktivist da bi osvojeno politički operacionalizirao, tehnički intelektualac da bi na osvojenom organizirao život i, napokon, svećenik, da bi sve to skupa blagoslovio."

pribjegavali, kao sigurnoj zaštiti, uvažavanju drugog i drukčijeg. Ovaj proces kočili su neprosvijećeni islamski službenici (hodže), namećući vlastitu mjeru u kulturi i prosvjeti, koja je - podržavana pogrešnom interpretacijom *Kur'ana* - činila od njih zatvorenu grupu što se opire novom, neizvjesnom.

Tako u jednom od Poslanikovih *hadisa* (islamska tradicija) stoji i ovo: "Prema ženama su velikodušni i pažljivi samo plemeniti ljudi, a žene ponizuju i zlostavljuju samo oni koji su loši i niske naravi."

Zavidan doseg duhovnosti postizao se u tankom, elitnom sloju stvaralačke inteligencije. A položaj žene, zabrinjavajuće nepovoljan u društvu, nije bio pravocrtno produžen unutar obitelji. Tako u jednom od Poslanikovih *hadisa* (islamska tradicija) stoji i ovo: "Prema ženama su velikodušni i pažljivi samo plemeniti ljudi, a žene ponizuju i zlostavljuju samo oni koji su loši i niske naravi."¹⁷ Doduše, dopušteno je mnogoženstvo. Razlika između muškarca i žene unutar islama ne potječe iz različitog odnosa prema njihovim ličnostima, nego iz različite naravi žene i muškarca i njihovih različitih funkcija u obitelji i društvu. Izjednačavanje odgovornosti spolova upravo najviše govori o tome kako su oba spola kao nositelji moralnih i ljudskih vrijednosti podjednako tretirani.¹⁸ Za razliku od kršćanstva, islam ima poželjnu prosudbu ljudske čulnosti. Čak i u *Kur'anu* postoji izreka: "Seks ima ljepotu planina". Unatoč naklonosti spram osjetilne i seksualne naravi žene, prakticiranje sekса dopušta se isključivo u braku. Na čovjeka se gleda kao na znak Božje svemoći na zemlji, a ne kao na grešno, prokleti biće. "Najsavršeniji među vjernicima je onaj koji je najbolji prema svojoj ženi".¹⁹ Islam pridaje osobit značaj ulozi žene-majke. Ona, po *Kur'anu*, postaje nezamenljiva žrtvujući se za svoje dijete - od nošenja u vlastitoj utrobi do mnogih odricanja tijekom njegova odgoja. Nježnost, dostojanstvo i plemenitost, osjećajnost, moralna uznositost i samoodrivanje - sve su to svojstva žene na koja se ukazuje, kojima se divi i zbog kojih je gotovo svaki musliman neizlječivo povrije-

đen kada se u bilo kojem obliku netko obrušava na njegovu ženu.

U islamu se njeguje i kult ženskog tijela koje treba biti sklonjeno od pogleda muškaraca. Otuda pokrivenost muslimanke, mada su podijeljena mišljenja u interpretaciji obujma tijela koje tre-

službi prošlog, da su povijesno mrtve. Razočaranje se pretvara u ravnodušnost, u beznadno iščekivanje. Okovana svijest, urasla u ukočenu tradiciju i nenaklonjenu povijesnu sudbinu, svaku izmjenu doživljava bolno, ponekad tragično. To ponekad proizvodi neko rastrojstvo, dvojnost, oklijevanje. Prijašnja država naklonjena ateizmu, ponekad i ne htijući, suzbijala je njihov duhovni život. Oni su se branili mimikrijom, a njihovo svećenstvo išlo je linijom manjeg otpora kako bi preživjelo, podliježeći često svemu onome što je probitačno. Vjera je gotovo svakodnevno iznevjeravana. To je okvir i za promatranje dostojanstva i časti žene. Mnogi drže da onaj tko nije sposoban da to obrani, ne zavreduje ni da živi. Svako, a posebno seksualno nasilje nad ženom suzbijalo se svim sredstvima. "Vidite, ja imam sina i kćerku. Sutra, kad bih morao birati, ja bih prije izabrao da mi sin pogine nego da mi kćerka bude silovana." Ovo nipošto nije usamljena izjava jednog muslimana. Jer, svi ili gotovo svi, svaku silovanu ženu izjednačavaju sa silovanjem vlastite žene ili kćerke, pa je poneki od njih spreman za to založiti i život.

Sve su to razlozi zbog kojih je silovanje muslimanke potresalo cijelo muslimansko društvo. Pothvat na koji su se odlučili barbari srpske provenijencije pogoda u samo središte iz kojega emanira mnoštvo vrednota što iznova

Čak i u *Kur'anu* postoji izreka: "Seks ima ljepotu planina". Unatoč naklonosti spram osjetilne i seksualne naravi žene, prakticiranje sekса dopušta se isključivo u braku. Na čovjeka se gleda kao na znak Božje svemoći na zemlji, a ne kao na grešno, prokleti biće. "Najsavršeniji među vjernicima je onaj koji je najbolji prema svojoj ženi".¹

sljedice zatvorenosti, čežnje za sigurnošću i izbjegavanje pamćenja neugodnog. Za muslimane je zaborav prekid s prethodnim, grubim i turobnim, a kritička svijest koja se s vremenom na vrijeme pomoli silno ih uznemiruje, jer je doživljavaju kao proces osvješćivanja u vlastitu nemoć. Tako se događa da prisvajanje izvjesnih vrednota postaje najčešće znak da su one već u

intenziviraju društvenu koheziju. Poniženje žene u nazočnosti roditelja, braće, susjeda, grupno poniženje mnoštva djevojaka i svake posebno nošeno je pakosnom idejom javnog poniženja i obeshrabrenja nositelja bilo kakvog otpora. Dominacija nad ženom, slamanje njena otpora i dostojanstva nešto je što se produžava u muškarцу - borcu. Pokazalo se, me-

đutim, da je ta prosudba pogrešna, budući da se tradicionalno njegovana odbojnost prema osveti naglo povukla i ustupila mjesto primjerenijoj odmazdi. Ophrvani razočaranošću što se nije očitovao trajniji i ubojitiji otpor, neki muslimani su pretrajali rat nošeni težnjom da uspostave porušenu čast, uvjereni da im se nikada ovo neće dogoditi ukoliko se osvijeste u pogaženi moral osvajača i vlastitu prikraćenost u povijesno pamćenje.

***

Razmišljajući o tome pod koji se zajednički nazivnik može podvesti fenomen silovanja, odlučio sam se na pojmovni par *problem - misterija*. Ako je, naime, *problem* nešto što nam je pred-metnuto, izvanjsko, što stoji na putu, što se može rješavati i, izvjesno, riješiti, onda je *misterij* ono što je u nama, što nam izmiče, što nije zagonetka (koja bi se, onda, mogla odgonetnuti), nešto u čemu se svaki misleći čovjek nalazi, u iz-

postoje ljudi koji su za nju odgovorni, kao što se moraju naći i oni koji će iz nje društvo izvući.²⁰ Gledano iz sociologiskog kuta, moguće je doći do osnovnih tipova silovanja. Tako, primjerice, stručnjaci *KEUN-a*²¹ utvrđuju pet osnovnih vrsta silovanja:

- Manji broj pojedinačnih slučajeva počinjenih seksualnih zlostavljanja što su usko vezani za unošenje strepnje i straha u određene etničke skupine i nastojanje da se otme sva imovina. Sve se to obavljalo pod prijetnjom smaknuća i bilo je karakteristično za prve dane oružane akcije napadača.
- Pojedinačna ili pak u manjim skupinama izvršena seksualna nasrtanja. Koja su često povezana s oružanim sukobom. Ona se u pravilu obavijaju javno i također imaju za cilj zastrašivanje što većeg broja ljudi.
- Silovanja u logorima i zatvorima. U te ženske logore mogli su doći i dolazili su da vrše seksualno nasilje

Poruka je nakon toga jasna: morate napustiti ovo područje, na njemu nemate pravo živjeti. Jer ako se uništi žena, uništen je stup obitelji. Jedna od specifičnosti ovih zločina u Bosni jest i to što je "pomaknuta dobna granica tako da su sve češće i djevojčice žrtve masovnih, višekratnih i sustavnih silovanja."

vjesnom smislu, zatvoren. Leszek Kolakowski u svom prilogu *Preko pokretnih ruševina*, iščudavajući se mnogo čemu što je slijedilo nakon urušavanja komunizma, osnovano primjećuje da čudo, redovito, nikada nije potpuno, pa se može ispostaviti kako je u danim okolnostima pored onog ostvarenog bilo još i mnoštvo mogućnosti - izlaza. Ovo pak podrazumijeva da Kolakowski ostaje pri svom davnašnjem uvjerenju po kojemu se može barem dijelom kontrolirati vlastita sudbina te da čovjek nipošto nije samo "trska među vihorima". Ništa se, zacijelo, nije moralno dogoditi, još manje na način na koji se to događa pred našim očima. Ako to ne mislimo, onda držimo da je čovjek, za razliku od drugih bića, rob koji misli. I ništa više. Činjenica slobode i odgovornosti nudi čovjeku mogućnost da napusti ovaj začaran krug. Uostalom, on primjećuje: "Ni jedna nesreća u politici ne mora se dogoditi; ako se i dogodi,

čuvari logora, vojnici, paravojska, pa čak i civili po vlastitoj želji, koji su obično odvodili žene, a potom ih ili vratili ili - ubili.

- Individualna ili pak skupna silovanja i različita seksualna ponižavanja i zlostavljanja usmjereni protiv žena kao javna demonstracija svakovrsnog mučenja, s nakanom da se ubije duh otpora ne samo onih koji su trenutačne žrtve nego i onih koji su prisiljeni da tome budu nazočni.
- Izdvajanje žena i odvođenje u hotele i slične prostore namijenjene isključivo seksualnom zadovoljavanju. Njima je bila namijenjena - da li sretna ili nesretna - sudbina da budu smanjene. "KEUN je izričit u svojim zaključcima", kazuje Leila Viteškić, glavna analitičarka u sarajevskom Institutu za istraživanje zločina protiv čovječanstva, "da su žrtve uglavnom Muslimanke, a izvršitelji Srbi."²² Spomenuta analitičarka osnovano

primjećuje kako je "bitno prepoznati da su žrtve silovane prije svega zbog, pripadnosti dvjema nacijama, a tek potom zbog pripadnosti ženskome spolu."²³ Po rezultatima istraživanja koja su se do tada obavila, silovano je više od četrdeset tisuća žena. Motiv je više nego bjelodan. "Brutalna su silovanja neprijeporno u funkciji etničkog čišćenja. Što drugo zaključiti o višekratnim silovanjima pred svim mještanima kada ni nuđenje čitave imovine nije moglo prekinuti ponizavanje, masakriranje i ubijanje. Poruka je nakon toga jasna: morate napustiti ovo područje, na njemu nemate pravo živjeti. Jer ako se uništi žena, uništen je stup obitelji."²⁴ Jedna od specifičnosti ovih zločina u Bosni jest i to što je "pomaknuta dobna granica tako da su sve češće i djevojčice žrtve masovnih, višekratnih i sustavnih silovanja."²⁵ Osobna drama je, najvjerojatnije, trajnija, dublja i bolnija. Moguće je uživjeti se s onim što proživljavaju "dvostrukе majke". Snagom genocida u njima samima uništava se majčinska ljubav. Na djelu je silna uvrijeđenost, neprolazna poniženost, pa čak i prezir vlastita bića. Psiholozima ostaje zadaća da objasne kako majka koja, po svojoj naravi, pojavu novog bića dočekuje s ushitom i veseljem, kako ta ista majka sada doživljava pojavljivanje neželjenog, iznuđenog bića?

Dubina razočaranja može se naslutiti u izjavi jedne žene koja je, nakon dugotrajnog tumaranja potpuno naga po hercegovačkom kršu, odustala da skine uniformu s ubijenog čovjeka -silovatelja: "Ova me uniforma silovala i radije ću ići gola." Najteže pada što se u ovim majkama, ni krivim ni dužnim, začinje odvratnost spram samih sebe, spram svoga tijela. "Kad sam ušla u kuću počela sam da se udaram u stomak i noge, jednostavno sam mislila da je to kraj svega, padalo mi je na pamet samo da se ubijem." I religioznost koja je do tada u nekih bila posve potisnuta, sada počinje izrastati na oštrici očaja. U toj se molitvi isprepliću čuđenje i nada. U tim trenucima izroni u svijest "zakon susjedstva" koji se oglasi kao omamljiva iluzija: "Manje ili više, sve sam ih poznavala, bili su mještani;" Kad je naredni

počeo da čini svoju divljačku pohotu, izgubila sam svijest. Više se ničega ne sjećam. Ne znam koliko je trajala moja nesvjestica. Čula sam da mi zapovijeda da ustanem. Nisam se bila u stanju podići na noge niti sam znala da ljudi mogu biti tako zli." Naš pisac priopćuje: "U Bosni, toj svojevrsnoj pozornici patnje, četiri mjeseca je djevojka pred publikom svakodnevno silovana. Mladi četnici su na tom poligonu silovanje izučavali kao vještina ratnog pobjedivanja. Koničari ne pamte da je mučenici netko pomogao. Tko bude pisao povijest naših dana morat će zamjetiti da se Bosna sama u sebi bila zagubila."²⁶ A nešto dalje, jedan njegov junak primjećuje: "Poštenje žene je nešto sveto. Tačko shvatanje bi moralno biti u duši svakog muškaraca, a nije! U kraju u kojem sam rođen, svi odrasli znaju poruku: onaj ko nije sposoban odbraniti čast žene, nije dostojan života... Narodna otpornost i snaga trpljenja spretno je gradila heroizaciju duha... Niko nema pravo dirati u ženinu osjećajnost, osjetljivost, ponos! Ostaju teške opekokine na duši. Naše žene su toliko ponižene, postidene, potresene!... Vidite, ja imam sina i kćer. Kad bih morao birati, bez razmišljanja bih izabralo smrt mojeg nasljednika, nego da mi neko kćer obeščasti... Ja svaku silovanu ženu doživljavam kao silovanu suprugu ili kćer."

Grupna, obiteljska razina također je sociološki poticajna. Na obiteljskom portretu javlja se mrlja, ožiljak. Kako vrijeme odmiče, to članove obitelji sve više progoni, pa ih svladava navada da zaborave društveni okvir, prilike i neprilike s kojima su bili suočeni u tom trenutku. Ostaje beskrajna mržnja prema počinitelju toga djela. A ona se, srećom samo ponekad, počinje u blažem obliku prenositi i na stradalnicu. Ljudi se zaborave i počinju okrivljavati žrtvu što nije digla ruku na sebe. Sve to ponekad prerasta u pravi mazohistički ritual u kojemu, napisljeku, posve nevinu stradalnicu počinje mrziti i samu sebe. Obično se, srećom, nađe pokoj srodnik ili prijatelj: "Hrabrio sam je i molio da izdrži. Odgovorila je da će biti hrabra sve dok ono što je u njoj ne rodi, a onda će ga zadaviti rođenim rukama. Potom se kao ispravila ... Neće ga zadaviti. Ako rodi muško, othranit će ga,

Evo zanimljivog dijaloga:

"Razmišljate li o osveti?
- Meni to vjera zabranjuje.
- Znači, praštate li?
- Ne, nisam to rekla. Nikada im neću oprostiti. Neću oprostiti ni sebi samoj. Previše sam vjerovala. Svakome. Najviše komšija-ma. U nas je komšija preči nego brat. Svetinja, eto.
- Još mi nije jasno: jeste li za osvetu ili ne?
- Kad baš hoćete, ne bih se svetila narodu. Ni jedan narod nije kriv. Možda bih teško kazni podvrgla neke silnike, i to ja osobno, a ne da im sudi netko drugi. S obzirom da je to nemoguće, odustajem od osvete. Neka im Bog sudi!"

ime mu neće dati, dat će mu broj, ali će ga naučiti da vraća milo za draga. Oko za oko. Naučit će ga kako da ubije i i kako pobjeđivati, a ne samo trpjeti podložništvo i uzmicanje ... O njoj često razmišljam. Njena je patnja veličanstvena u svojoj strahotnosti..." Od tog prijelomnog trenutka, od te neizlječive torture, poniženja i tragedije koja ne pozna granice, život žrtve i svih onih koji su uz nju, čak cijelog naroda, počinje nalikovati na osuvremenjeno ropstvo. "Ali svaki život kojim se čovjek posljednji dan nekog razdoblja - mjeseca, godine, dvadeset godina napora – nužno nalazi u istom položaju kao i prvog dana sliči na ropstvo."²⁷ Umjetničko uprizorenje ove situacije izgleda još sugestivnije: "Cijela Posavina bila je jedno veliko mučilište i sramotište - tihuće Adaleta. Vidi se, osjeća: patnja joj plače u ispaćenim očima. Zaplameni joj lice, pa uslijedi prokljinjane sva-kakvoga i svačijega siledžištva. S nepriateljima živjeti moguće je samo ako se ima prijatelje, a ona ga nije imala. Prijateljstva su bila sva poubijana lažima. Valjalo se uvući u čahuru svojegjadnog bića i šutjeti." Jer: "Tužno je kad pojedini akademici počnu padati u ambis svoga plemena!

Ne samo što Bošnjacima hoće oduzeti povijest, nego povijesti oduzimaju Bošnjake! Rekao bi čovjek da siju smrt u ime nekog ideološkog cilja, a zapravo su, zar ne, obični kriminalci!" Kakva je sudbina neželjene djece? Niti su krivi, niti zaslužni za svoju budućnost. Možebitno je da postanu mnogo što: moderni janjičari, osvetnici u službi svega što

je nemuslimansko, odnosno nehrvatsko, spokojna djeca roditelja koji su ih prisvojili i izveli na "pravi put"... Štoviše, oni se mogu odgojiti kao najveći protivnici vlastita naroda. A što sve mogu biti buduće djevojke? Sve ovo i još "žene u bordelimu" ili, u boljim slučajevima, fizička radna snaga i slično. Čak neki mogu biti i "inventar" i "objekt" znanstvenih laboratoriјa za znanstvene pokuse. Majka koja ga nosi, prirodno, rado bi ga odbacila, ako već nije kasno ... Jer, ta spoznaja da mu je otac nasilnik, zločinac - normalan ili patologiziran, svejedno - vodi ovu osobu k pomicli: neće li nešto, makar zalatalih, očevih gena donijeti sa sobom? Rizik je jednak dramatičan i univerzalan. A tek što reći o djetetu koje je naknadno spoznalo tko mu je (bio) otac? Pojednostavljeno iskazan, izbor može biti dvojak: odstraniti začeće i time uništiti trajno vrelo osvete zadržavši mržnju; ostaviti plod - ne odstraniti korijene osvete i, možebitno, iskorijeniti mržnju. Ni umrijeti, ni preboljeti! Pisac kaže: "Kad im netko pogine, stradavaju nove i mlade- uhićenice. Radili su im svašta. Najgore su prolazili protivnici mržnje i nasilja." Što poslije svega? Svakako nije dostatno suošćeati sa žrtvama, pružiti im materijalno-novčanu potporu, omogućiti da nastave golo postojanje. Valja udružiti napore u društvu kako bi se stvorila ugodna atmosfera, koliko god je to moguće, sretne proširene obitelji, koja je lišena njegovanja sažaljenja ali razvija suživljavanje, suošćeanje. Gotovo neprekidni intelektualni razgovori, oslonac na znalačku podršku psihologa, antropologa, povjesniča-

ra, sociologa ... Jer, rane su duboke i njihovo zalječenje jedva da je moguće. Imali smo prilike čuti čovjeka, po zanimanju zidara: "Nakon rata ponudit će svoje ruke i svoje umijeće da bismo sazidali toliko visok zid kako moje oči nikada ne bi više ugledale Srbe." Slušajući njega ne mogu se oteti dojmu kako sve religijske zabrane i sva prijetnja paklom ne mogu spriječiti neke ljudi da posegnu za osvetom. Osветe će biti.

"Ako je netko u ratu izgubio nekog bliskog", priopćuje jedan stradalnik, "nema tog zakona koji osvetu može spriječiti." Ali nailazi se i na druge tonove. Tako će jedan: "Sarajevo i zaslužuje da se voli, jer ne umije da odvaja ljude." Umjetniku polazi za rukom da na ovo odgovori uvjerljivije: "A što se oprosta tiče i budućeg zajedničkog života, teško je biti pametan. S tim u vezi, pitao bih: Čemu praštati onome ko to ne traži? Pamtim i vraćajmo, u tome je sve! ... Ratni zločinac mora biti osuđen. Ne znam da li i pogubljen. Na Balkanu je svaki zakon privremen."

Evo zanimljivog dijaloga:

"Razmišljate li o osveti?

- Meni to vjera zabranjuje.

- Znači, praštate li?

- Ne, nisam to rekla. Nikada im neću oprostiti. Neću oprostiti ni sebi samoj. Previše sam vjerovala. Svakome. Najviše komšijama. U nas je komšija preči nego brat. Svetinja, eto.

- Još mi nije jasno: jeste li za osvetu ili ne?

- Kad baš hoćete, ne bih se svetila narodu. Ni jedan narod nije kriv. Možda bih teškoj kazni podvrgla neke silnike, i to ja osobno, a ne da im sudi netko drugi. S obzirom da je to nemoguće, oduštajem od osvete. Neka im Bog sudi!" Je li moguće mrziti što je čovjek učinio, a da tu mržnju ne protegne i na čovjeka? Preporučuje se da se ovo primijeni na sebe. I da se tako isprobava. Volimo li mi sebe i nakon toga što smo ustvrdili kako preziremo vlastiti kukavičluk, uobraženost ili pohlepu? Voleći drugoga ili sebe, mi teško pristajemo da uvidimo stvarno ponašanje. Uostalom, i kršćanstvo, primjerice, od čovjeka ne traži da smanji mržnju prema svim oblicima okrutnosti i podmuklosti, ne treba se čovjek u tome susprezati, ali čovjeku

savjetuje da to radi na način kao što bi radio u vrednovanju vlastita ponašanja. A to će reći osjećati žaljenje da je čovjek bio u stanju nešto tako strašno učiniti i, u isti mah, (ako je to moguće!) nadati se da će od toga nekako, nekada i negdje dotični biti izlijecen i ponovno učinjen čovječnim. I Meša Selimović u svojoj *Tvrđavi* piše: "Najbolje je zaboraviti, da umre ljudsko osjećanje na sve što je ružno, i da djeca ne pjevaju pjesme o osveti."²⁸ Ali kako je to moguće, ako je budućnost "nešto sumorno, nesnosno, nešto pred čime misao uzmiče."²⁹ Ne uložimo li napor da to izmijenimo, prošlost će se vratiti u još gorem izdanju. Izgubili bismo i ono što nam je preostalo. A ako je pak čovjekovo poslanje "da postigne čistu radost preko patnje", mi smo na najboljem putu da izmijenimo i prošlost, a ne da nam se u budućnosti javi u još nakaznjivim vidu. Treba jednostavno posegnuti za riječima koje izražavaju ne samo veličinu nesreće nego i navještenje budućnosti sa smanjenim zlom. "Ono što zločincu nije osjetljivo jest zločinstvo. Ono što nevinom nije osjetljivo jest nevinost."³⁰ U svijetu u kojem se etičke, estetičke i socijalne norme rasplinjuju u vlastitoj promjenjivosti, u svijetu u kojem je sve stavljeno na kušnju i u kojem ne ma posve sigurnih znakova Istine, Smisla, Ljepote, Dobra i Sreće, jedino što ostaje jest - *Nada*. Ma koliko bila hirovita i neizvjesna, dimenzija budućnosti postaje bitna, budući da naše nade teže prema njoj, tražeći spas tako često izvan međa ovoga svijeta, oslanjajući se na apsolutnu, vječitu zbilju iz koje izrasta i na kojoj se temelji ova vremenita, iskustvena stvarnost. Jer, beskonačno je prisutno u konačnom, vječno u promjenljivom, smisao u besmislu, istina u laži, dobro u zlu... Ekstatički otvoreni, mi pokušavamo živjeti u nadi kao traganju koje nam omogućuje nadilaženje svega postojećeg i dobacuje nam poruke iz budućnosti. Jer: "Ako se netko nada, neće naći nenadano jer se ono ne može pronaći i nije pristupačno."³¹

BILJEŠKE:

¹ Susan Brownmiller, *Protiv naše volje*, Zagreb, 1995., str. 382.

² Susan Brownmiller, isto, str. 14-5.

³ Isto, str. 380.

⁴ Isto, str. 39-40.

⁵ Isto, str. 257.

⁶ Sve misli koje navodim iz Đilasova djela, potječu iz knjige *Zemlja bez pravde*.

⁷ Erich Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, I, str. 21.

⁸ Erich Fromm, *Zdravo društvo*, str. 35.

⁹ Tomislav Šagi-Bunić, *Katolička crkva i hrvatski narod*, Kršćanska sadašnjost, 1983, str. 162.

¹⁰ Tomislav Šagi-Bunić, *Gdje prebiva neda*, Hrvatska kapucinska provincija, Zagreb, 1993.

¹¹ Vidi: T. Šagi-Bunić, *Trideset godina poslike Koncića, Kana*, br. 10, Zagreb, 1992.

¹² Isto, str. 30.

¹³ Ivan Pavao II, *Apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene prigodom marijanske godine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989, str. 87.

¹⁴ Maca Jogan, *Patrijarhalizam, mizoginija i religija*, *Sociologija*, Beograd, 2-3/1988, str. 373.

¹⁵ Vidi: Esad Ćimić, *Bosanska raskrižja, Društvena istraživanja*, br. 14, 1994.

¹⁶ Isto, str. 627.

¹⁷ Hadis br. 831.

¹⁸ Prijе pojave islama Arapkinja je bila u teškom socijalnom položaju. Tek što se rodi, često je njena egzistencija bila dovodena u pitanje (ubijanje ženske djece). Muhamed je, međutim, odlučno prekinuo ovaj nehuman običaj, a *Kur'an* na raznim mjestima ovaj barbarski postupak oštro osuđuje. I na mnogoženstvo treba gledati u svjetlu ondašnjeg vremena. Predislamski Arapi [mnogobrojni] imali su poliandriju i poligamiju. Čim se uspostavio, islam je ukinuo poliandriju, a zadržao – upravo zbog pogibelji u ratovima – mnogoženstvo. Ono je tada imalo svoju socijalnu funkciju zbrinjavanja i milosrda, ali je začudujuće da se do danas i u nekim našim krajevima nerazumno zadržalo. Ne samo da je Muhamed zabranio ubijanje ženske djece nego je zabranio udaju djevojaka bez njihova pristanka, dok je razvedena žena dobila pravo na naslijede. Rođenje djeteta dočekuje se s velikom radošću, ali pretežit broj obitelji, po inerciji, ushićenije prima dječaka od djevojčice.

¹⁹ Dr. M. Hamidullah, *Uvod u islam*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1982, str. 166.

²⁰ *Commentaire*, lipanj 1993.

²¹ Komisija eksperata *Ujedinjenih naroda* (KE-UN) formirana je sa zadatkom da utvrdi teška kršenja međunarodnih humanitarnih prava na tlu bivše Jugoslavije, pa je zapaženu pozornost posvetila i problemu silovanja. Statut *Medunarodnoga suda u Haagu* silovanje tretira kao zločin protiv čovječnosti.

²² *Vjesnik*, 23. siječnja 1995, str. 6.

²³ Isto.

²⁴ Razgovor sa Leilom Viteškić, glavnom analitičarkom u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječanstva Vlade BiH, *Slobodna Dalmacija*, 6. studenog 1994, str. 9.

²⁵ Isto, str. 9.

²⁶ Nusret Idrizović, *Silovanje Azre*. (Svi izvodi u dalnjem tekstu iz ove su knjige dokumentarno-umjetničke proze.)

²⁷ Simone Weil, *Sloboda i tlačenje*, Naprijed, Zagreb, 1979, str. 158.

²⁸ Meša Selimović, *Tvrđava*, Svjetlost, Sarajevo, 1970, str. 7.

²⁹ Simone Weil, isto: str. 143.

³⁰ Simone Weil, isto: str. 251.

³¹ Heraklit, *Fragmenti*, u: H. Diels, *Predsjekovaci*, Naprijed, Zagreb, 1983.

ISPOVIJEST SILOVANE MUSLIMANKE

Piše: Nedžad Latić

Već je rečeno kako je umjetnost izgubila svoj smisao poslije Auschwitza. Ova kultna rečenica/istina, ugnijezdit će se u moj mozak, poput umorne ptice kad se vrati u svoje zakislo gnijezdo, a nakon što je shvatila da je izostala iza svoga jata koje je davno odselilo na jug. Takav mi je život moj; pun nostalгије za pticama/istinama koje su se davno odselile negdje na jug povijesti ljudskog pamćenja, pa mi samo crne vrane grakću oko glave, sve dok nije došla Sabina i ispričala mi svoju priču. Iako se bila zarekla da će svoju priču ugušiti u svojim njedrima, i da će joj sjećanje presahnuti, kao što joj je presahnulo mlijeko u sisama kojim je zadojila svoju djecu, odlučila je to ispričati meni: "Ali, snovi, pusti snovi...! Sanjam ih kako me gone i ja stojim nad liticom iznad duboke rijeke gledajući kako bih bacila svoje dijete u bezdan, samo da mi ga oni ne ujagme!", odhukivala je dok je obrazlagala razlog šta ju je nagnalo da se meni povjeri. I dijete mi, kad ga vidim umorna od nesanice, kaže: "Mama, sanjao sam da sam ti iskopao četvrtast mračan mezar, a oni ti tijelo isječeno na komade bacaju u njega. Zato nisam spavao. Bojim se da ti se nešto ružno ne dogodi."

Kao novinar slušao sam i pisao o klanjima i silovanjima. Prvi put sam čuo svjedočenje silovane muslimanke od imama u Prijedoru. Radio sam s njim intervju za Preporod 1988.g. Taj imam je bio osuđen kao jedan od trinaest muslimanskih intelektualaca i kulaka 1948.g., zbog toga što je bio podnio tužbu protiv načelnika SUP-a u Ključu, kad ga je prepoznao kao silovatelja svoje žene. Desilo se to u Ribiniku kada su četnici zarobili grupu muslimana, među kojima je bila i njegova žena. Kao mladu i lijepu ženu, a još i hodžinicu, četnici su izvodili iz štale gdje su bili za jasle povezali muslimansku sirotinju. Oslobođili su ih domobrani! Dok mi je stari imam pričao tu dugu i bolnu isповijed, pored nas, u istoj sobi, ležala je stara i bolesna hodžinica. Bila je i gluha, tako da nas nije čula. Već sam bio saslušao dvije muslimanke, negdje u zimu 1993., koje su bili silovali vojnici HVO-a. Obje su pristale govoriti pred kamerom, pod uvjetom da im zatamnimo lice. Morao sam sjediti i slušati iskaze kao svjedok i garant da će snimatelj ispoštovati njihove uvjete. Jedna od njih pojavila se kao svjedok, N.N., pred Haškim tribunalom. Zvali su me iz Haage zbog te kasete i mislim da ju je optužba iskoristila kao dokazni materijal protiv jednog zločinca. Njihovu sam isповijesti bio uspio potisnuti iz sjećanja, tako da nikad o tome ni-

sam htio ni pričati ni pisati. Više nije moglo tuđeg bola pod moju kožu!

I, kad sam pročitao priču Čamila Sijerića, Žena i noć, objavljenu u magazinu *Dani*, (1.8.2008.) bio sam ganut toliko da sam zažalio što njihovu isповijed nisam zabilježio.

"Mogao je, otuda s obale rijeke, da se vidi odsjaj noževa prema mjesecu kad ih od krvi brišu o koljena, o rukave i o kape, sjeknuo bi taj sjaj žene po očima i one na oči naturale krpe da to ne gledaju i postajale gotove slijipe. (...) Lomile su prste i usta od grča krvile, ali su im kose i podvezi uređeni kao da su jedan drugoj došle na sijelo, jer htjele su da umru uređene," opisao je Sijerić klanje muslimanki. Žao mi je što priča ne nosi naslov *Dukat*. Ne znam da li su Čamilovi zemljaci, Bošnjaci iz Sandžaka, sagradili spomenik Emini iz Bijelog Polja, djevojci koja je prekljinjala četnike kad su je htjeli silovati: "Život vam halalim, obraz mi ne dirajte!!!". Ako i jesu neka su. Ako nisu, neka ga ni ne prave. Ne može biti veći, niti ljepši od ovog Čamilovog spomena na taj nemili vakat!

***

Bio je ramazan. Sam sam bio u kancelariji kad mi je neko pokucao na vrata. Otvorio sam i iznenadio se. Poznavao

sam čovjeka i smatrao sam ga dobričinom. Tražio je da uđe "samo na kratko". Saopćio mi je da bi jedna "napaćena muslimanka" htjela razgovarati sa mnom. Rečeno mi je da je i sama bolesna i da joj dijete boluje od "najteže muslimanske bolesti". "Nikom nisam željela pričati šta je bilo sa mnom i sa mojim djetetom. Rekla sam doktoru da sam napastovana jer sam, sine, imala nekoliko operacija. Da sam se, bogdo, odmah prijavila doktoru? Ali nisam htjela, krila sam ne bi li umrla. Sad se moram liječiti radi onog djeteta, ali teško, bogme, da ti se izljećim", otpočela je svoje kazivanje. "Ne vjerujem im, sine, nikome. Kakvi sudovi i kakva udruženja?!" odmahivala je rukom.

Zbog ovolikog nepovjerenja prema ljudima, odlučio sam kazivati priču na slijedeći način. Sakrit ću ime žene i njenog djeteta. Ona će se u priči zvati Sabina, njenom sinu sam dao svoje ime, a drugom djetetu samo je tepala: "duša moja", "maka moja". Odlučio sam se za ovo žensko ime jer sam uoči samog rata prisustvovao liječenju djevojčice Sabine koja je bila poludjela. Ni danas, hudnica, nije ozdravila. Hafiz koji je pokušao liječiti djevojčicu učeći Kur'an, konstatirao je da je u snovima siluju džini. Djevojčica je bila u pubertetu, ali je izgledala toliko mršavo i bi-

jedno, da se na njoj nije razaznavalo ništa od ženskog tijela; uopće nije imala izrasle grudi. Čuo sam je i video svojim očima kad se moli Isusu i Svetoj majci Mariji, da je zaštite od Hafiza, i priznaje da ne smije kazati šta joj rade!!! Na to je Hafiz konstatirao da je pokrštena i silovana! "Nema joj lijeka. Zarobili su je i siluju da im rađa džine. Nisam video ružniji isaret od ovoga šta nam se spremo!", rekao mi je Hafiz.

To je svijet metafizike kakav se viđa u filmovima straha i jeze! Mjesec dana su me boljela koljena od straha nakon te seanse! O tome ne želim ni misliti, a kamoli pričati! Nije bitno da li ko u takav svijet metafizike može uzvjerovati, koliko je bitno da je to jeziv medij od kojeg se i vjerniku i nevjerniku ledi krv u žilama!

Sabininu priču sam, kao iskaz ili svjedočenje, snimio na diktafon i sve pravne reperkusije koje priča bude imala, prvenstveno u smislu dokumentiranja ratnog zločina, te pravne odgovornosti, spreman sam ustupiti zainteresiranim osobama i nadležnim institucijama.

Vjerujem da će i čitaoci s punom odgovornošću iščitati priču u kojoj su namjerno izmijenjeno ime i neki toponimi, te da eventualne sličnosti sa likovima ne zloupotrebljavaju radi nagadanja i znatiželje, kako ne bi još naudili napačenim osobama. Jednako tako vjerujem da će mi se čitaoci obratiti radi svakog oblika pomoći i satisfakcije ovoj familiji! I ne samo njima!

MAFIJA - KĆERI MOJA!

Put u Foču, naslov je jedinog pismenog svjedočanstva Adila Zulfikarpašića, o pokoljima muslimana u istočnoj Bosni, koji je objavljen 1957. u inozemstvu, a u BiH tek 1991. godine. On je opisao jezive prizore sela Dobropoљa, Poljica, Drače, Miljevine, Daničića, Susješnog, Cureva koja su bila do temelja spaljena.

"Gladni psi vijali su oko sela. Putem nam je u susret dolazio neki seljak. Vidjelo se po nošnji, da je Srbin.

- Šta je bilo sa ovim svijetom, čiča?
- Kojim svijetom?, pravio se stari nevješto.

- Iz Poljica i Drača, iz ovih kuća, pokazao sam mu rukom na zgarišta.
- A sa Turcima? - kao dosjetio se on - Satrli ih, brate, i sjeme im zatrli. Puni su ih potoci, to će u proljeće, ako ih zvijeri dotad ne pojedu da smrdi. Još ćemo kakvu bolest navući. Kazao sam je vojvodi Klariću: "Iskopajte jame, pa zatrpatjte; načerajte, neka sami sebi jame kopaju!" - A on meni kaže: "Nemam vremena čoeče, jer partizani mogu svaki čas da bahnu. Dolaze od Jeleča."

Sabina je rođena samo nekoliko godina poslije Drugog svjetskog rata. "Koliko se i sama sjećam djetinjstva, a i po onome što sam čula od svojih, to je bio težak i čemeran život. Iako mi je dedo, majkin babo, bio čovjek na namu, ugledan musliman, poslije onog rata teško je živio. Dajdže su mi pobijene, pa je nana mlada umrla u žalosti za njima. Selo Pribinić, na primjer, zvali su selom hudovica, nigdje muška iz glave. Majka mi se udala za baba preko volje dedove, jer je bio komunista. Nisu dugi bili u braku. Nisam imala ni godinu dana kad me je majka donijela u dedovu kuću. Dedo se nije mogao pomiriti s tim što je donijela "ubdaško kopile", pa se majka preudala za jednog hudovca koji je imao djecu iz prvog braka. Babo mi je radio je u nekoj zadruzi, pa su ga kasnije opanjkali i istjerali i iz posla i Partije. Kad mi je nene umrla, babo me je dao svome bratu da mu čuvam hajvan. Babo mi se bio propio i nikad nije dolazio kući. Bila sam im čobanica, gladna i bosa. Ko strina, srce je nije stezalo za mnom. Pa su neki ljudi poručili mojoj majci: "Bona, uzmi dijete k sebi. Kako ga možeš gledati da se onako pati; više je gladno nego sito, golo je i boso..." Bili su me ispisali iz škole da bih čuvala ovce i goveda. Taj mi je očuh bio dobar prema meni. S njegovom djecom sam se hranila i odijevala. Zimi tkala čilime, a ljeti brala bilje. Kako god da je bio težak život, kad je čovjek mlađ i zdrav, nada se boljem i ljepšem. Ni sama ne znam kako su mi rekli za tog mog budućeg muža. Ko da sam ga zagledala. I on je bio siromašan, ali je bio jedinak, živio je sam sa starom majkom. Mislila sam da se samo skinem s vrata svojoj majci, da ču uz Božju pomoć, svojim rukama moći privre-

diti za život. Tako je i bilo; muž mi je bio bez posla, a ja sam tkala čilime i brala bilje. Nismo bili gladni. Našlo nam se i to dvoje djece kad ga je jedan poznanik odveo u na posao u inostranstvo. Kako je otisao u tu kavursku zemlju, nikad nije došao dok mu nisu javili da mu je majka umrla. Ja sam mu pazila bolesnu majku koliko sam mogla. I tu noć kad je došao nije nočio sa mnom u kući. Doći će za koji dan da bi me nagovorio da se vratim i da djecu damo u dom. Plakala sam i nisam dala da mi uzmu djecu. Ja sam odrasla kao siroče, pred Živih roditelje, i nisam dala da mi tako djeca rastu. Za to je čuo moj babo i došo po mene. Nikad ga više nisam vidjela. Čula sam da se bio oženio tom nakon kavurkinjom vražnjom i da sa njom ima drugu djecu. Šta sam ti zaboravila kazati dovre, nije ni važno. Jad i čemer od života, pa tako mi je bilo.

A poslije su mi djeca bila moja muka. Mali, maca moja, počeo je poboljevati, kokad sam s njima živjela u podrumu sa prostrtom prnjom i drvenim krevestom. Često su bila gladna, nisam im imala šta dati za večeru. Radila sam svijetu šta god kome je zatrebalo. I, onda, opet taj mi otac, onakav jadan od puste rakije, imao je prijatelje iz te Partije, pa mi rekao da odem u Socijalno. Dodem u kancelariju kod tog direktora, ispričam mu svoj jad, a on će meni: "Ti, Sabina, k'o da si se na Boga kamenjem bacala!" Tobe jarabi, bio je komunista, a dobar čovjek, pa se tako šalio, često će mi ova njegova šala na um pasti. Nazvao je drugog direktora da me primi na određeno vrijeme. Bogme me taj čovjek zaposlio i ostala sam za stalno u preduzeću. Kakav je pos'o mogla dobiti nepsimena žena?! Djecu sam gojila kako sam znala i umjela. Fino su mi učila u školi. I ovaj mali, duša moja, bio fino započeo sa školom dok se nije skroz razbolio. Imao je pokidane živce, pa onda astmu pa sve. Ko bolešćine vuku jedna drugu. Nogice su mu se počele sušiti i slabo je govorio. Da opet ne dužim, to dijete će mi biti sevep da ostanemo. Sve do zadnjeg dana sam se nadala da nećemo morati bježati. Nedžada sam bila poslala u Sarajevo. Krila ga, krila u kući, kako je ono počelo sa Džulimanom, i ovi srpski rezervisti, počeli s jeseni dolaziti u Foču. Sve sam ih

vidjela sa balkona kako idu tamo vježbati. Neke komšije nestanu, ne viđam ih po mjesec dana, tek se pojave s brandama. Pričalo se da idu tamo negdje vježbat se za rat.

I, eto, znaš kako je ta sva hučka kod nas nastala. Kad je bio onaj skup SDA, pa onda oni štrajkovi i sukobi policije. Jadna mi majka, odmah sam se učlanila s jednom drugaricom u SDA. Išla sam i na skup i djecu vodila. Moj Nedžad mi sve govorio: "Mama vidi Alije". Znao ga sa sliku. Volio je Aliju, Bože! Kad nešto hoće da bude, on se vrati iz Sarajeva za Bajram. Vala za 27. noć ramazana je došao s nekim komšijama u njihovom autu. "Ma što si došao?", kažem mu. On kaže da nas je poželio. A stalno nas nagovarao da se spremimo i idemo u Sarajevo. Sve kažem neka, kud ču iz svoje kuće s ovako bolesnim djetetom, znam ja kako se po tuđim podrumima potuca-

ču i vode pohvatane ljude i žene. Hodala sam po šumi, lutala, razmišljala na koju bih stranu. Ogladnili smo bili, a nije nam do hrane. Samo da mi je umaći iz ovog vrtloga. Ne znam, bilo je oko podne, bili smo odmakli prema Zelengori, kad se njih grupa stvori pred nas!!! Kokarde, brade, puške, majko moja, kad se onesvijestila nisam! Kako su nas vidjeli, ot-kud su došli i uprežali nas tako, ne znam?! Ko da sam čopor vukova vidjela kad i čula kako dahču ispred nas. Kad me je onaj jedan pogledao sledila sam se od straha."

Ovdje je Sabina stala sa kazivanjem. Izvadila je svoj čaj iz cegera, otpihnula i ušutjela.

"Majko moja, bili ja to tebi kazivala da-lje?" odhuknula je. "I ovo što pričam, ne znam razumije li to iko. Kako je se meni samo abdestiti i okupati. Ja u

"Ma, popila sam one svoje tablete da bih se smirila. Opet, evo, dršćem", zasuzila je pokazujući ruke kako joj drhture. "Svu me znoj obuzme i neka vruči-na...", brisala je znoj sa čela.

Izmislio sam razlog da moram preći u drugu kancelariju, kao da sam nešto zaboravio obaviti od posla i ostavio je samu na nekoliko minuta da se smiri. Kad sam se vratio, ona je vraćala svoju flašicu sa čajem u ceger. Mislio sam da se spremala da ide. Onda je nastavila: "Odveli su nas u Kalinovik", progovorila je.

"Obnoć smo stigli u taj hangar. Nismo bilo sami. To je bila blatnjava šupa sa velikim željeznim vratima. Našla sam u čošku neku ploču i smjestila se sa dje-com. Bila su dvojica mladića, jedan deđo i jedna žena sa curicom i malim dječakom. Nit' je ko koga šta pitao, nit' je ko u koga gledao. I, rane moje, prvo su odveli u noć onu dvojicu mladića na ispitivanje. Mislim da su bili iz Višegrada, jer su im psovali majku: "Gdje vam je Murat da vas brani?!" Mene su izveli i ispitivali ko sam i šta sam. Ništa posebno nisu pitali, iako su me stalno tukli. Najgore su mi bile one četnikuše, Srpskinje obučene u uniforme kao i muškarci. I kokarde na glavi su imale. Šta god da kažeš ubiše i mene i Nedžada. Zato šuti, nek tuku, trpi da ih u neznanju nešto ne naljutiš. Gladni, žedni, u strahu i mraku čučili smo u tom blatu, a da niko nikoga ništa nije pitao. Bila je neka česma i namjerno su je ostavljali da teče. Onaj bi mi maksum zapomagaj: "Mama, vodeeee!", a ja ga ušutkaj: "Šuti ubić te, sine!" Kad, to je bila treća noć, čini mi se, začu se tamo pucnjava i prangijanje. Odvedoše onu dvojicu mladića. Mladi ko rosa. Mene tu veče nisu dirali, a tek ujutro su doveli tu dvojicu mladića. Vidjela sam im zatvorene oči, krvavu odjeću i kosu, dok su ležali u blatu. U jednog sam vidjela kako mu krv curi iz uha. Drhtala sam od straha, pa mi je mali zacvilio ko mače i privio se uz noge. A onoga su dedu, e tad sam vidjela onoga Velibora Ostojića, nikad niko nit ga više da spomene, nit ništa..., kad kaže onom dedi: "On zna, njegov je sin u Zelenim beretkama!". A ovi što su sa njim, skomušaše dedu, šamaraju ga, biju ga da prizna gdje su i koliko imatijeh beretki. "Ma nema ih više od pede-

...e tad sam vidjela onoga Velibora Ostojića, nikad niko nit ga više da spomene, nit ništa..., kad kaže onom dedi: "On zna, njegov je sin u Zelenim beretkama!". A ovi što su sa njim, skomušaše dedu, šamaraju ga, biju ga da prizna gdje su i koliko imatijeh beretki. "Ma nema ih više od pede-

ti. I eto, ono zapuca u Sarajevu. Više nismo ni mogli i da smo htjeli nikuda maci. Kad smo odlučili bježati za svijetom koji je bježao preko Kozije Luke, Jabuke..., i trebali smo, te noći preći preko puta za Dobro polje, ni ne znam ti ta se la, bila je kiša. I kod naših se nije znalo niko komanduje ni šta hoće. Jedni su govorili da treba spašavati narod, a drugi su htjeli s puškama da se bore i brane. Ne spominjem im imena, a narod ih zna sve. Izgubili smo se. Sami nas troje bili smo u nekoj šumi. Tek je šuma bila propupala. Tamo u nekom selu je zapucalo, zapucalo, zapucalo, aman jarabi, grmilo je! Mali mi je imao groznicu. Nedžad se okliznuo i pao i morali smo odmoriti da vidimo kud bismo ujutro. Majko moja, kršila sam ruke, sama usred šume sa dvoje djece! Kako se razdanjivalo, s tog brda smo vidjeli četnike kako idu na Fo-

svoje tijelo ne mogu pogledati. Kud ču i kako na onaj svijet ovako opoganje- na?!" kukala je.

"Gledao sam na televiziji, kad su četnici ušli u Foču s tenkovima, kuće gore, a oni s puškama šetaju gradom...", vraćao sam joj sjećanje na priču.

"I ja sam to vidjela kasnije, kad sam došla ovamo... Ne mogu to gledati ni na televiziji, niti drugog slušati da o tome priča. Ništa se ne znam šta se zbilovalo tamo. Ništa!" Nisam tad imao olovku, niti diktafon, pred sobom. Slušao sam je pažljivo i pribrano. Iako mi nije bila baš jasna njena priča, nisam htio propitivati za detalje.

"Nemorate mi pričati što vas je sram. Pričajte onako gdje su vas odveli, je li još neko bio sa vama, kako ste preživjeli i kako ste se oslobodili. A, ako ste se umorili, nastaviti ćemo drugi put."

“Kad su me prvi put silovali, bili su Crnogorci neki, jer sam ih razlikovala po govoru. Četnici, oni mlađi bili su najgori. “Stara je ona za mene” govorio je jedan štenac. “Moraš to učiniti po zadatku, ona mora roditi Srbina”, naređivao mu je drugi. Vidi šta je meni moja tuga i bol? Nije to što su me maltretirali i tukli, već i moje dijete i to što su me krstili i prskali onom nakon njihovom vodom!

set!”, vikao je dedo. “Kako nema kad ih pet hiljada ide prema Foči!!!” derao se taj Ostojić. “Nema ih toliko Boga mi, i Allaha mi!!!”, kleo se dedo. A ovaj jedan mu opsova i Boga i Allaha, tobe jarabi, pa mu prineće pištolj na čelo i ubi ga!”

Do tada nisam prekidao Sabinu. Ni sam htio insistirati na detaljima. A nije mi bilo jasno kakav je to hangar, gdje se nalazi, kakva je to druga zgrada u koju su odvođeni, i pretpostavljam, bili smješteni ti čuvari i isljednici.

“Jesi li ti sigurna, da je to bio Velibor Ostojić?” priupitao sam.

“Kako nisam sigurna?! Znam ga i sa televizije, a i vidala sam ga u gradu. Nije bio u civilu, već u četničkoj uniformi. Bila je neka posebna grupa koja je na ramenu imala uvezanu bijelu traku sa crnim mrtvačkim glavama. Takve su trake i njemu visile na uniformi.” “Dobro, nastavi”, zamolio sam je.

“To je bilo peti-šesti dan, ja mislim”, premišljala je po glavi. “Dedu su odnijeli, a onaj jedan mlađić je dugo umirao. Toliko je molio da mu damo vode. Niko nikad od nas ništa jedno drugom nije rekao. Onaj jedan je živio još koji dan, a drugi koji dan više. Tako bi dolazili i odnosili ih mrtve. Ostala sam ja sa svoje dvoje djece, i ta žena sa svoje dvoje djece. Ne znam, koliko sam mogla procijeniti, djevojčica je imala 12-13 godina, a dječak 7-8, maksumi jadni. Žena je bila pokrivena, imala je mahramu, i obučena u dimije. Ja mislim da je bila žena nekog poznatog čovjeka, možda je bila i hodžinica. Došli su i odveli tu njenu djevojčicu, maksuma grda rano... I opet je zora bila. Svanulo je! Nju su doveli onako slobljenu u neznanju i bacili je pred majku. Koliko sam mogla vidjeti noge su joj bile sve u krvi, a usne krvave, isjećene i rasstrgnute. Jadno se dijete najvjerojatnije branilo i vrištalo od bola. A oni bi, ana-

moon, zgrabi je za usta i rastrgli joj usne. I u mene je to bilo i meni su to radili. Kako psi zatvorile vrata, majka joj se pridiže, pogleda one maksume, nešto prošaputa: “Ščeri, moja!!!”, skide dimije i izvuče svitnjak iz njih i presavi ih, osta samo onako u kombinezonu. Vidjelo se da je bila uredna žena, vjerojatno su ih u kući pohvatali, tako je bila spremljena u uredne haljine. Pridje vratima, zakači onaj svitnjak o onaj, k'o neki mandal, k'o šteku u vratima... Onaj četnik je bio zakrenut prema stražarnici, valjda mu bili naredili da nekoga dovede... Samo što onaj svitnjak stavi oko vrata, skliza se i objesi se! Onaj joj je mali, šta će maksum, samo lomio ruke. “Vidi” kaže četnik, “Turkinja se objesi!” Prekide onaj svitnjak nožem. “Nije moguće da se time objesila?” čudio se. Gurnuo ju je ovako nogom, a ona je bila sva poplavljela. Odrijeli su je, a djeca su ostala. Ona djevojčica je ležala polumrtva, sa mljevena, rane moje, u blatu. Čitav dan

došli, uzeli su je za ruke i noge dvojica između sebe, ona je jauknula. Eto, zamislili, kako je to bilo gledati i slušati! Poslije su odveli i dječaka. Ako mu se Dragi Bog smilovao, ubili su ga. Ako je živ ostao, janje moje, teško ga se njemu! Tad sam ostala sama sa svojom djeecom.”

Sreća, diktafon je škljocnuo; kraj kasete! Nisam mogao više slušati. Gušile su me suze pa sam okretao glavu prema zidu. “Da nastavimo drugi dan?” zamolio sam.

***

Ni suzu nisam pustio pred Sabinom dok mi je pričala ravna četiri sahata. Tek navečer, kad sam zanijetio jaciju, zaplakao sam. Suze ne kvare abdest. I, tako, evo od kad nosim ovu priču u sebi, hamam svake jacije zajecam. Uz ezane čujem krik: “Kćeri moja!” pa moj abdest na suzno lice, nije samo umivanje vodom. Ova voda ne sapire lice poprskano krvljaju, koja šiklja kao da je kurbanska, iz priča krvavih potoka ispod Zelengore. Zahvatim dlanovima, kao da vodu zahvatam iz čatrna milosti i tuge, iz dubine prsa i sklopim dlanove na lice; ugledam djevojčicu, kao zadavljenu srnu, bačenu pred majku u krvavim haljinama. Zato vjerujem da je riječ mafija, ma fij, na-

Kako su me tu noć izveli, nikad nijednu noć više nisu preskočili. Eto, koliko je to bilo od maja do jula. Da niko ne zna, osim Boga šta je kaurin, šta on može i kako može raditi zlo?!!! Mama mi je govorila: “Ščeri moja, Foča je prokleta!” Znale su naše stare žene šta je bilo s njima. I jest prokleta, da ne može biti prokletinja. Tuda treba glavu okretati kad se prođe. Svuda je tu đavolsko bjesnilo!!! Koliko je stotina našijeh žena tako bilo u Partizanu i KP Domu, i vođeno ovako po komandama na silovanje. Vodili su ih na Buk Bilu, Kalinovik, Dobro polje... Mlađe su vodili njihovom glavešinama. Njima su davali i da se okupaju, a nas starije su davali čoporima ščenaca da se izmjenjuju.

je ležala tu. I ona mi je tražila vode. Ni sam smjela ustati, ni prići vodi. Nedžad je sto puta pokušao priči česmi, pa bi ga tukli po glavi, dok ga ne bi odbili. Nisam mu mogla zabraniti. Gledala sam u tu curicu, nikad sebi nije došla. Mislima sam da je bila umrla. Tek, pred mrak, kad su

stala od fruske riječ ma fille, što naci: kćeri moja! To je uzviknula neka majka kad su joj italijanski vojnici silovali njenu djevojčicu.

Tražio sam utjehu, više nego razumevanje ovoga što sam čuo. Htio sam

svima iz tog hangara proučiti Jasin. Pored Kur'ana na rafi je stajala Mesnevija. Sjetio sam se slijedećeg dersa kojeg će prepisati u skraćenoj verziji: "Kad je Tvorac htio čovjeka u posjanje uvesti, zbog iskušenja dobra i zla, naredio je meleku Džebralilu:" Idi, šaku ilovače iz Zemlje kao zalog mi donesi!"

Džebralil zasuka rukave i do Zemlje se spusti, da bi naredbu Gospodara svih stvorenja izvršio. Kad je poslušno svoje ruke pružio, Zemlja se uplaši i povuče.

Bilo ih je odsvaodakle; iz Crne Gore, Srbije i otalen iz Foče i Kalinovinka. Kad ih se skupi čopor pa mi kažu: "Imat ćeće večeras zadovoljavanje...!" A ja sam, sine, bila sva krvava. Nikad se nisam umila, niti dotakla vodu rukom za svo to vrijeme. Eto, kad su mi prve noći razderali haljine, došla sam i obukla one dimije od hodžinice i nikad ih nisam skinula. Sve su se na meni skorile od sukvice i pasije sline! Ne možeš ti njima znati imena kad su se zvali nadimcima, jednog krmka su zvali Buco.

Zatim jezik odriješi i zapomaga: "Tako ti poštovanja koje dolikuje jedinstvenom Stvoritelju, pusti me na miru i odlazi! Život mi poštedi! Uzde svog bijelog pastuha okreni! Tako ti Allaha, pusti me na miru. Ne tereti me teškim emanetima i opasnostima. Tako ti naklonosti kojom te je Alah odabrao i kojom ti je znanje iz Ploče Sveznanja otkrio, pa si postao učitelj melecima, i sa Allahom neprekidno razgovarao, jer ćeš biti glasnik poslanicima. (...) Pošto ga je ona ovako preklinjala, on se vrati i reče: "Gospodaru Svojih robova, nisam nemaran bio u Tvojoj zapovjedi, ali Ti bolje od mene znaš što se desilo. (...) Inače prenijeti šaku zemlje lahko bi bilo. (...) "Siđi dolje i, kao lav, šaku zemlje od nje zgrabil!" naredi On Mikailu. I Mikail kad je do Zemlje dospio i ruku ispružio, Zemlja zadrhta i poče uzmicati. "Tako ti Allaha, milostivog i neuporedivog, koji te je nosiocem Arša - Svoj prijestolja veličanstvenog učinio, ti dijeliš onima koji su blagodati Božanske žedni. Smiluj se, oslobodi me! Vidiš kako izgovaram riječi, krvlju umrljane", molila je kroz suze. Melek je rudnik Allahove milosti: "Zar ču na tu ranu so dosipati?!"

Mikail se vrati Gospodaru Dana Sudnjeg pa reče: "O Poznavaoče tajni, o

neuporedivi Care, Zemlja mi je plačem i preklinjanjem vezala ruke. Vlažno oko kod Tebe veliku cijenu ima, zar sam, odbijajući je, mogao postati prav?! (...) Gospodar naš Israfil reče: "Idi, šaku ilovačom onom napuni i donesi je!" I Israfil na Zemlju dođe: Zemlja opet kukati poče: "O Meleče, o More života, mrtvi će oživjeti od daha tvoga! Ti ćeš iz Sura strašni zvuk puštiti, i mjesto Suda napunit će ljudi, dižući se iz kostiju trulih" smrknuto zureći u Israfila na stotinu načina mu

se umiljava. "Tako ti imena svetog hakikata Svemoćnog, ovo nasilje prema meni halalom ne smatraj! O, ti koji si lijek i milost ožalošćenima, milost svoju pokaži i postupi kao i tvoji pretchodnici!" Smjesta se Israfil Allahu vрати: "Formalno Ti si mi naredio da uzmem ilovaču, ali si moju savjest nadahnuo da postupim suprotno!" (...) Tako Allah reče i Azrailu: "Slušaj, šaku ilovače žurno donesi!" Zemlja po običaju jadikovati poče. Preklinjala je nosača Arša izričući zakletve mnoge: "Odlazi tako ti Gospodara koji ne odbija jadikovke ničije!" "Zbog tvog očajnog krika srce mi gori. Ali Allah me uči većoj dobroti koja je skrivena u okrutnosti. Njegova najveća okrutnost bolja je od milosti obadva svijeta." Opet je Zemlja ponizno molila i sedždu činila. "Za one koji jadikuju, moje uho je gluho. Jer ja sam koplje u ruci Njegovoj."

Prema islamskoj predaji ta šaka prasine, od koje je stvoren Adem, uzeta je iz udoline Mine, nedaleko od Meke. A po jednoj drugoj predaji se tvrdi da je meleku naređeno da uzme iz više djebove zemlje. Sad vjerujem da je sva krunjava zemlje da se od nje ne stvara čovjek bila zbog onoga što se zbilo u Foći!

***

Tek nakon nekoliko dana ponovo me je posjetila Sabina. Bila je kod doktorice i nalazi joj nisu bili dobri, pa nije mogla doći prije tako nasikirana.

"Tad su nastale muke moje, i muke moje djece", nastavila je priču. "Kad su me prvi put silovali, bili su Crnogorci neki, jer sam ih razlikovala po govoru. Četnici, oni mladi bili su najgori. "Stara je ona za mene" govorio je jedan štenac. "Moraš to učiniti po zadatku, ona mora roditi Srbina", naredišao mu je drugi. Vidi što je meni moja tuga i bol? Nije to što su me maltretirali i tukli, već moje dijete i to što su me krstili i prskali onom nakom njihovom vodom! Izvodili bi me iz tog hangara u tu drugu kuću, tu zgradu. I nisam tu samo ja platila glavom, već su nekoliko puta dovodili po deset ili dvadeset naših žena i silovali ih. Sve su to bile lijepi i mlade naše žene. Jednom sam jednu i prepoznala. Čula sam da je kasnije i rodila četničko kopile, pa ga dala u neku kavursku zemlju. Vala druge do tada nikad nisam vidjela. Kako su me tu noć izveli, nikad nijednu noć više nisu preskočili. Eto, koliko je to bilo od maja do jula. Da niko ne zna, osim Božja što je kaurin, što on može i kako može raditi zlo?!!! Mama mi je govorila: "Ščeri moja, Foča je prokleta!" Znale su naše stare žene što je bilo s njima. I jest prokleta, da ne može biti prokletija. Tuda treba glavu okretati kad se prođe. Svuda je tu đavolska bjesnilo!!! Koliko je stotina naših žena tako bilo u Partizanu i KP Domu, i vođeno ovako po komandama na silovanje. Vodili su ih na Buk Bilu, Kalinovik, Dobro polje... Mlađe su vodili njihovom glavešinama. Njima su davali i da se okupaju, a nas starije su davali čoporima ščenaca da se izmjenjuju. Vidjela sam i čula što su radili i što je bilo i sa drugima, a k'o da ništa ni vidjela ni čula nisam. O drugima nikad ništa neću reći, pričam ti samo svoju muku. Niko tudu muku ne može tačno posvjedočiti!"

Bilo ih je odsvaodakle; iz Crne Gore, Srbije i otalen iz Foče i Kalinovinka. Kad ih se skupi čopor pa mi kažu: "Imat ćeće večeras zadovoljavanje...!"

A ja sam, sine, bila sva krvava. Nikad se nisam umila, niti dotakla vodu rukom za svo to vrijeme. Eto, kad su mi prve noći razderali haljine, došla sam i obukla one dimije od hodžinice i nikad ih nisam skinula. Sve su se na meni skorile od sukrvice i pasije sline! Ne možeš ti njima znati imena kad su se zvali nadimcima, jednog krmka su zvali Buco. I, tu prvu noć, kad su me ispitivali, bio je k'o prvi akšam, i vidjela ih desetericu... Kokad smo ostali sami u hangaru. Rekli su da nas dvoje izidemo. Onaj mali maksum, jadan, ostade sam na ploči. "Vratit će se mama", šaptala sam mu. Ono je mahalo rukicom i vidjela sam mu je'nu suzu u oku.

ko, zvali su ga Turčinom, sve gleda da vidi kako mu je majka kurva, kako će oni bolje to uraditi nego balije koji su me jebavali u Foči. On je jadan, otimo se i preklinj'o: "Evo mene, zakoljite me, ubijte, ne dirajte mi majku. Nemam nikog osim nje!" vrištao je. Oborili su mu glavu da gleda. On bi stavio ruku preko očiju, a oni bi mu zavrnilu ruku na leđa. Naredili su mi da se skinem gola, a kako ču, grdna rano, a sve bi uradila da mi ne tuku dijete. Oni ga vežu lancima i tuku onijem palicama.: "Gdje su ti Alija i Đuliman da ti pomognu?!" vrištalib. Bacili su me na sto i trgali onu naku trenerku što je bila na meni. Prvo me prekrstili, pa kako koji

okusiti, vidi kako je dobra kurva?!", vikali su mu dok bi mi noge rastvaljali i pokazivali rukom... Uh, Bože moj, zar ja ovo ikome mogu reći?!", otplakala bi obujmivši glavu rukama.

"Ostavili su nas tu takve, neko vrijeme, dok su se opijali, da se anamooni okrijepje", nastavila bi nakon nekoliko minuta šutnje. "Onaj pas, valjda starješina, došao je sav podbuh'o. Kaže kako ništa nismo priznali, a znaju sve o nama. Izveli su nas, a ono Bog dao mjesecina, kao bijeli dan. K'o majska noć. Ugledam onu vodu i česmu i ja hoću da se napijem, žed je gora od gladi, onaj me četnik odbi. "Ma ja ču se napiti, pa me ti odmah ubij!", kažem mu. A on kaže, kako bi me i ubio, ali da imamo posla i da trebamo ono dijete zakopati. Kako sam ušla u hangar vidim ono svoje dijete, duša moja, samo ovako skljunilo glavu k'o da spava. Ali ja ugledah one njegove otvorene okice i onu suzu da se cakli, koju sam vidjela kad mi je mahao rukicom! Samo mu iz nosa jedna kap krvi iscurila. Oboje ga zagrlimo i uz njegovu glavu se isplačemo. Tobe jarabi, nije mi ni bilo toliko teško što je umrlo. Kad sam otišla i ostavila ga, samo mu je srce prepuklo."

Ovdje sam opet napravio pauzu. I ona je zašutila. Nisam je mogao upitati, da li je ukopala to dijete, a čini mi se da jeste, ili su ga samo iznijeli kao i ostale.

***

Prije nego što nastavim njen kazivanje, morat će sam pokušati predstaviti jednu veoma važnu noć kojoj je ona svjedok. "Tako je danima i noćima trajalo. Maj i juni čitav. Ne znam da su preskočili ijednu noć. Nikad ne mogu ispričati sve što se zbivalo. Ubacili bi nam samo izgorenog kruha. Ja ga nisam mogla jesti, a Nečko je jeo. Ponekad bi nam ubacili i konzervu. Jednom su ubacili neotvorenu konzervu, pa je Nečko sve zube slomio dok je probio poklopac pa iz nje pokušao isisati malo masnoće. I kad mu je stražar video krvava usta i probijenu konzervu na jednom mjestu, prišao je i čizmom zgazio konzervu. Nikad nisam mogla do vode doći i napiti se koliko mogu. Raskopaj bi onog blata i skvasti usta. Jednom vidim da je Nečko u ruku mo-

Stavili su me na sto, od dvije daske. Znam, ostao mi je u pamćenjuuu...! Zato ja danas sva protrnem kad moram leći na sto da me pregleda doktor. Na tom stolu sam glavom platila. Nečka su držali, pored stola, a iznad mene... Po dvojica bi me držala za ruke i noge... Pa sam jadna i učila svašta, šehadet donosila, ako bi umrla pod njima takva opoganjena... Ovaj je naredio kako njih peterica moraju da me siluju i da moj Nečko, zvali su ga Turčinom, sve gleda da vidi kako mu je majka kurva, kako će oni bolje to uraditi nego balije koji su me jebavali u Foči. On je jadan, otimo se i preklinj'o: "Evo mene, zakoljite me, ubijte, ne dirajte mi majku. Nemam nikog osim nje!" vrištao je. Obořili su mu glavu da gleda. On bi stavio ruku preko očiju, a oni bi mu zavrnilu ruku na leđa.

Ni poljubit ga nisam smjela. Baš sam mislila da nas vode samo na ispitivanje. Vodili su prvo Nečka, pa mene u taj podrum, to mučilište. Vidjela sam samo nekakve drvene stepenice što vode na sprat, i ništa više u tom podrumu nije bilo. I taj sto! Ništa nisam znaла reći šta su me pitali. Šta god kažem, oni tuku i mene i Nečka. Hajd što tuku, hoće da nešto priznamo, ali nisam jadna ni sanjala šta me čeka. Stavili su me na sto, od dvije daske. Znam, ostao mi je u pamćenjuuu...! Zato ja danas sva protrnem kad moram leći na sto da me pregleda doktor. Na tom stolu sam glavom platila. Nečka su držali, pored stola, a iznad mene... Po dvojica bi me držala za ruke i noge... Pa sam jadna i učila svašta, šehadet donosila, ako bi umrla pod njima takva opoganjena... Ovaj je naredio kako njih peterica moraju da me siluju i da moj Nečko,

dodeviča da hoće da me namjeste ovako, onaj onako... Jedan siđe, drugi naide... Ti jaučeš, moraš jaukati od bola, on ti začeplja usta, grize te, bali, rokče, psuje... Kako koji završi na meni odmakne se i kaže, mi Nečku: "Ajde Turčine, video si kakva ti je majka kurvetina, sad je popljuj. Pljuni na nju!" Onda ga tuku, jer on neće, da pljuje po meni. Onda mu kaže da se mora popišati po meni, jer će mu bajonetom odrezati "onu stvar". On se jadan izvija i dere, a oni ga tuku; sve zamahanu iza ramenica onijem palicama, pa ga udare između leđa da on upadne između one dvojice-trojice šta ga drže. A ja zakamičem: "Molim te, sine uradi što ti kažu," dok jadna ležim na daskama. Zgulili su mu hlače i nadnjeli ga nad mene, a on samo plače, suze mu kograh, i ne može to učiniti. "Kako ne možeš pišati, zar ne bi mogo malo i ti

krio i pio. "Mama moram, crkoh od žeđi", rekao mi je. Jedno bi se na drugom nekad nasloni na leđa, na onoj ploči, pa bismo tako zaspali. A šta ti je korist što zaspiš kad odmah sanjaš taj džehenem. Jesu mene vodili dva-tri puta na to pijančenje bez njega. Jednom je jedan rekao: "Ma pusti staru kuju, nije ona za zabavljanje." A tu noć sam vidjela vratiše i one žene, koje su bili odvukli, naka im akcija bila na Dobropolju, čula sam, i da ih napadaju mudžahedini. Vratili su me. A drugi put, to bi moglo biti 12. ili 13. maj, kada su proslavljali tu svoju pobjedu, to su negdje pobili dosta balija, pa im je došao i neki glavešina iz Beograda, glavom sam platila. Nema šta mi nije onaj jedna radio i iživljavao se na meni. Pa to ko nije doživio tome se to ne može ni kazati, a ko je doživo morao je poludjeti. Ne znam kako ja nisam luda. More bit da i jesam, kad ovo mogu i pričati i prisjetiti se tog džukca. Oni su pekli krmad na ražnju, pa bi onu mast skupljali i mazali me po tijelu svukud, pa i, da izvineš, "onuda", pa ližu i bale. Pokušala sam jednom pobjeći da pucaju u mene. A neće, crkli dabogda, uhvatili su me.

E tu noć, kad su mi to radili, pa me je onaj jedan pitao znam li plesati, pravila sam se da ga nisam čula, shvatila sam da sve nas znaju. Znaju nam i deveto koljeno šta je radilo. A moja majka bi reci da Srbi pamte, da su zlopamtila velika, i da ih se čuvam. Sjećam se, bila je Nova godina, i ja sam, kao radnica u kolektivu morala služiti za tu proslavu u firmi. Nit' mi je bilo do njihove gozbe nit' do slave. Voljela sam biti sa svojom djecom, da sam mogla. Jedan me je Srbin, bio je pijan, pozvao na ples. "Nos te đavo, de sam ti ja za toga", odbila sam ga. U našoj kući se od davnina to ništa nije slavilo. U vrijeme Božića, mi smo kuhalici, namjerno, samo čorbu od tikve i pite od kupusa. Vidjela sam te noći da imaju nešto veliko, nešto što su proslavljali. Šta ih se bilo iskupilo?! Doveli se dvadesetak drugih žena, pili su i pekli krmad. Šta je ovaj prasac od mene radio?! Tjerao me na sto da mu igram ko turska plesačica taj trbušni ples. A ne mogu jadna na nogama stajati. Ubio me živu. Imao je one ikone o vratu

Pa to ko nije doživio tome se to ne može ni kazati, a ko je doživo morao je poludjeti. Ne znam kako ja nisam luda. More bit da i jesam, kad ovo mogu i pričati i prisjetiti se tog džukca. Oni su pekli krmad na ražnju, pa bi onu mast skupljali i mazali me po tijelu svukud, pa i, da izvineš, "onuda", pa ližu i bale. Pokušala sam jednom pobjeći da pucaju u mene. A neće, crkli dabogda, uhvatili su me.

obješene. Hvalio se kako je i koliko Turkinja povaljo i kako su mu uvijek Turkinje bile slađe od njihovih sprkinja. Valjda se obrukao pred njima, jer tu noć nije mogao ništa uraditi nijednoj. Na šta me je sve nagonio, ne mogu ni reći. Ko ljut ščenac na sebe, ispio je pivsku flašu i razbio je o zid. Pa sam, kad me je onesvijestio i bacio na tlo, priprežala da neprimjetno uzmem krmad srče od razbijene flaše i počela sebi rezati vene. Kako je to onaj jedan primjetio, pa poskočio: "Eno, bula, hoće da se ubije, majku joj!", uhvatio me je i oteo tu srču. I, možeš zamisliti, previli su mi ranu, i bacili me tu u živicu da ležim, malo podalje od njihovog velikog stola za kojim su jeli i pili. Čula sam ih kako govore i spominju imena Draže Mihajlovića, nekakvog izdajnika Kalabića, pjevali pjesmu o nakom Vladi Šipčiću, a čula sam i ja u pričama o tom četniku. Spominjali su i Aliju i onog našeg Zulfikarpašića i Mlade muslimane i ustaše. Ona jedna četnikuša, uh kako me je ona tukla, vikala kako treba podići spomenik nekakvoj Cmilji, koju su balijski partizani ubili. Ko da je bila djevojka kad su je ubili, pa žale što im nije rodila prave četnike. Ko da je taj iz Beograda, mora da je bio oficir JNA, bio je bez brade, mlađi čovjek, donio nekakve papire, pa da oni trebaju islijediti i pitati nas o ljudima iz tih papira. Bilo mi je malo i lagnulo, jer niko od moje familije nikad ništa o tome nije pričao, i ni ja nisam čula ničije ime s prezimenima familija. Ali, te noći sam shvatila da imaju stotine zaprobljenih žena i ljudi. Čula sam kako im je ovaj iz Beograda rekao kako fočanski četnici, tačno je govorio da su četnici, moraju oprati svoj obraz. Nisam ti je pametna da to sve popamtim, trudila sam se da čujem hoće li izgovoriti moje prezime, ili nekoga zbog koga sam sumnjala da me toliko muče

i da se svete nekome na meni. Šta smo im bili krivi mi, zaboga dragog?!" zaplakala je.

"Zamolio bih te da se još malo prisjetиш tih imena. Mislim da se radilo o vrlo ozbiljnem sastanku", prekinuo sam je. "Ma spominjali su Karadžića, Plavšićku, te svoje glavešine. Kokad se zovu tim nadimcima Vojo, Veljo, Bilja... ne znam him ko su. Ja sam mislila da tog Karadžića zovu Ratko. Nisam tad ni znala za tog Mladića. Znam da je ovaj jedan pričao kako je neki Bobo, kojeg su hvalili, zakl'o neku ustašku hudovicu i da više nikog nema u tom selu. I da je ta ustaška hudovica, ne znam iz kojeg je sela, priznala da su naka trojica muslimana ubila im tu Cmilju i toga Vladu, pa su oni tragali za tim njihovim familijama, ima li ko uhvaćen u tim logorima. Meni se čini da su govorili kako ima pet-šest stotina zaprobljenih žena i preko hiljadu muškaraca. Stalno su govorili: "Ovo je naša velika pobeđa!!!" i išli zvati telefonom, čime li da pitaju nekoga za nešto. Nekog su četnika toliko hvalili da su govorili da je on srpski bog, jer je iz nekakvih Bogovića. Jel mu to prezime, ne znam, nisam čula ni za to mjesto ni za prezime."

Na osnovu ovog sjećanja Sabine, potudio sam se da od drugih Fočaka saznam nešto i rekonstruiram priče koje su se analizirale te noći. Mislim da je to bila noć kada su proslavljali zasjedanje Skupštine RS-a na kojoj će Ratko Mladić, koji je rođen u selu Božinovići, tu kod Kalinovika, biti postavljen za komandanta Vojske Republike Srpske. Osoba koja je donijele papire, očito dosijee, prepostavljam da je vršila istragu o likvidaciji četničkih bandi poslije rata. Poznato je da je Nikola Kalabić izdao Dražu Mihajlovića i kao maskirani pripadnik OZNE, omogućio

njegovo hapšenje. A Nikola Kalabić, kako mi je ustvrdio dr. Osman Zametica, rodom iz Jeleča, prvi je silovao, pa zatim zaklao i izbacio na ulicu, najljepšu djevojku u Foči, dok je bio prvi Dražin suradnik. U to vrijeme, napominjao bi Zametica, kralj Petar se nalazio u bijegu preko Kaira, za London, želeći reći kakav su odnos muslimani ostalog svijeta imali prema zločinima nad njihovom sabraćom u BiH.

Raspitao sam se kod drugih Fočaka o imenima koje je Sabina upamtila. Zajista je bio odmetnik Vlado Šipčić, i dugo se krio između Toholjske i Mazalačke planine. Navodno ga je izdao Vojo, ili Milan Pavlović, koji su mu odsjekli glavu i predali je UDB-i, da bi dobili

kao pripadnik organizacije Mladi muslimani, iako nije bio Fočak. Nekoliko hodža je također hapšeno, ali ne kao pripadnici Mladih muslimana. No, poznata mi je priča o nekom Sulejmanu, ne sjećam se prezimena, iz sela Varupi, kojeg su osudili i uhapsili kao Mladog muslimana. Uhapsili su ga dok je klanjao akšam i nikad se nije vratio. Pa je neko, nakon pobjede SDA, dolazio u Centralu, raspitujući se da li bi mogli saznati šta se zbilo s njim. Neki su ga vidjeli da je sproveden u voz. Ta majka bi mu držala sliku pod kamenom kod pojila za hajvan. Pa bi, krijući se, dok bi pojila krave, gledala tu sliku.

Nisam mogao više otkriti za čime bi i zbog čega toliku istragu vodio taj Kri-

rali ono trenerke, i kako sam obukla dimije, sve je na meni vonjalo i smrdilo na lešinu. Da mi je bilo oprati ruke i da se umijem, ko da bih se rodila. Samo su nam davali vode, kad vide da ne možeš više da pričaš. I to, opet, ne daju da pišeš koliko hoćeš. Jednom je Nečko rekao: "Daj mi, jarane, cigaru". Oj, kad ga je on zviznuo kundakom pa zatim izgazio nogama, opsovao mu majku što ga tako nazvao. I te noći sam platila baš od njega. Uveli nas u to mučilište, ko opet, na naka ispitivanja. Ona četnikuša me je držala i govorila: "U ime svete Cmilje!", dok me je krstila i škropila vodom. Govorila je kako moram roditi Srbina. "Ove balijke su bolje od naših", govorio je onima što su me držali, kad je otišla ona četnikuša. Kad je, anamoon, završio na meni, obris'o se peškirom i onako umazanom slinom svu razmazao po Nečku. Ono moje dijete je počelo povraćati sve iz sebe. Od tada, jadan, često povraća.

Tako su prolazili dani i noći. Ipak sam mislila da će nas konačno pobiti. Šta ćemo im više. Nismo bili pomrli. Ne znam ni kako je toliko života bilo u nama. Šta smo sile batina dobili?! Nema mjesata na tijelu, gdje nije bilo modro. Više u Nečka nego u mene. Ma stotinu ljudi, meni se čini podleglo i umrlo samo nakon jedne takve tuče. A, eto nema smrti bez edžela. I te noći, bilo je negdje pred kraj juna, došao je jedan Crnogorac. Toliki, čafir, da ti ne mogu opisati. To su ludi ljudi. Mrcine goleme, ugojeni k'o prasci. Kad su me povalili na sto onaj jedna kaže: "Ja ne mogu, usmrđela se! Ovo treba odvesti u rijeku i okupati je!" A, ovaj će drugi: "Nema kupanja, znaš li ti da se Turci kupaju poslije jebačine!" I onaj hoće, onaj neće, prikradaju se, pa onaj jedan reče: "Nećemo nijedan. Svakako prasica više ne može roditi Srbina, pa ču ja ovo sad ovako završiti." Kako piće onu pivu, on je onaj grlić pravo u mene... Kako sam zajaukala, i zavriskla ja, moj Nečko je krisnuo još više! Kako je kriknuo, ko da ima sedamdeset i sedam nakih glasova, oni se uhvatiše za uši. "Vidi Turčina!!!", začudio se onaj krmak. Onda se Nečko zasmijao, ko da se smije njima što ih je prepao pa su zapušili uši rukama. Onda se nastavio smijati, ko da je ga je veselje obuzelo od nečega. Prišao je iznad mene i po-

"Vodi ovo i pobij, sredili smo ih! Jebali smo im balijsku majku!"
Da je, bogdo, odveo nas i pobio. Ali, sleti onaj drugi pa kaže:
"Nemoj ih ubijati, učinio bi im uslugu. Plavšićka je naredila da se s njima mora drugačije postupati.", dero se onaj drugi. "Eto postupaj kako ti je naređeno, ja sam im jebo majku za sva vremena", smijao se ovaj što je pio pivu. "Treba ih poslati ujutro do Alije, dati im po krišku hljeba i flašu vode da mogu stići do Predsjedništva, nek vidi šta će mu biti s njegovim mudžahedinima. Naredi komandi da ih niko ne dira putom!", čula sam kad mu naređuje. "Nek odnesu poruku Aliji da će mu svi mudžahedini biti ovakvi, a da ćemo sve bule njegove obući po ovoj najnovijoj modi!" smijao se. A na meni one dimije sve krvave. To im je ta Plavšićkina moda za muslimanke!

azil u Rusiji. Zvanično, ubijen je 1958. g. negdje kod Bijelog Polja. Narod tih sela pamti priču i o Cmilji, nekoj djevojci koja je bila Šipčićev jatak. Navodno su je ubili trojica muslimana ispred mlina. Očito su tragali za familijama te trojice muslimana radi osvete. Adil Zulfikarpašić tvrdi da je iz Foče samo 12 muslimana pristupilo ustašama. Jedna mi je žena potvrdila da je čula priču kako je baš neki Bobo zaklao dvije starice, čije su kosti nađene u teknetu, negdje u smrekama baš oko te Toholjske planine. Jednu od njih, Melču, zvali su ustaškom hudovicom, jer joj je muž poginuo kao ustaša... Umrlo joj je dvoje djece od tifusa, a ona se nikad nije preudavala. Poznato mi je da je samo jedan učitelj iz Foče osuđen

zni štab SDS-a u Kalinoviku te noći, da bi se svetio za zločine nad Srbima. Dakle, vjerojatno su iščekivali da li će, na osnovu do tada počinjenih osveta na Turcima, Skupština RS-a, usvojiti njihov prijedlog da u ime pranja četničkog obraza, kojeg je ukaljao Nikola Kalabić, njihov novi komandant biti njihov mještanin Ratko Mladić. U korijenu imena njegovog rodnog sela je riječ bog (Božinovići), pa je moguće da su ga slavili kao novog srpskog boga! Ili je već Mladić bio postavljen za komandanta VRS, pa oni stoga proslavljali to kao svoju "veliku pobedu".

***

"Ja sam sva krvava bila, non-stop sam krvarila. Rekla sam ti kako su mi razde-

čeo me tješiti s osmijehom na licu, k'o sav sretan kaže mi: "Mama, haj'mo na more." Malo mjesecina kroz onaj prozor probila, a on se okrenu prozoru i poče vikati : "Vidi, mama, sunca! Mama, molim te haj'mo se kupati na more!" Došao je do mene i počeo da me pridiže, moleći da se idemo kupati...

A, onaj zovnu nakog Neđu: "Vodi ovo i pobjij, sredili smo ih! Jebali smo im balijsku majku!" Da je, bogdo, odveo nas i ponio. Ali, sleti onaj drugi pa kaže: "Nemoj ih ubijati, učinio bi im uslugu. Plavšićka je naredila da se s njima mora drugačije postupati.", dero se onaj drugi. "Eto postupaj kako ti je naređeno, ja sam im jebo majku za sve vremena", smijao se ovaj što je pio pivu. "Treba ih poslati ujutro do Alije, dati im po krišku hljeva i flašu vode da mogu stići do Predsjedništva, nek vidi šta će mu biti s njegovim mudžahedinima. Naredi komandi da ih nikо ne dira putom!", čula sam kad mu naređuje. "Nek odnesu poruku Aliji da će mu svi mudžahedini biti ovakvi, a daćemo sve bule njegove obući po ovoj najnovijoj modi!" smijao se. A na meni one dimije sve krvave. To im je ta Plavšićkina moda za muslimanke!

Opet im nisam vjerovala, kad su me vratili u hangar da će nas pustiti. Bila sam sa djetetom i mislila kako je ranije trebao da se pravi da je lud, možda bi ga pustili na miru, a meni što su radili da su radili. Nikako nisam vjerovala da mi je dijete izludilo. I bio je miran tu noć. Nismo smjeli šaputati, jer ako bi nas čuli, odmah bi priskočio onaj stražar i psovao da nešto dogovaramo. Tako da je brzo svanulo i onaj nas pozva da nam da naku potvrdu da smo bili sedam dana u pritvoru". (Potvrda je imala štambilj Skupštine opštine Kalinovik, i potpis predsjednika Križnog štaba SDS-a, Gruje Galovića.) "Pravo putom i da niste metar s puta skrenuli. Znate dećete se zaustaviti!" naredio nam je onaj što je spominjaо Plavšićku. I mi se zaputis... Kad smo prelazili preko mostića jednog, vidjela sam nakamarane ljude k'o drva, jedno na drugom i muško i žensko. Boga mi je potočić krv isticao ispod te kamare. Bili su poklani. Nisam se zاغledala i prošla sam k'o da ih ni ne vi-

dim. Sve sam mislila da nas prate. Usput smo jeli ono bukovo lišće, baš smo se okrijepili. Ima lјutkast okus, godilo mi je ko najslađa salata. Kad smo prolazili Dobro polje, aman jarabi, bilo je sila vojske s tenkovima. Vidjela sam ih svakavijeh; i onih s trakama i onim lančićima. E, ti su mi bili najgori; ti sa lančićima i njihovjem ikonama! Kad bi me povalili na te daske, pa bi me prekrstili i lajali kako bula mora rađati Srbe, te bi im ikone visile ispred očiju mi! Žmurila sam jadna, stiskala oči, gušila u sebi bol i muku da bi mi srce puklo. Govorili bi da su bule slađe od njihovijeh žena i da kući ne smiju spavati sa svojim ženama, jer trebaju bulama napraviti dosta Srba koje će roditi k'o što su njihove prababe Turcima rađale Turke!

A, eto, niko mi nije prišao dok smo išli putom. Cijeli dan smo pješačili preko

moriti. Koja su doba bila, negdje iza ikindije, bahnuo je jedan vojnik. Mislila sam da je četnik i da će nas ubiti. Nek ubije, pomislila sam. Kaže taj vojnik da idemo s njim. Sakrio nas je u jednu šuplju bukvu i zaprijetio da se ne mičešmo. "Ako ga ne možeš čuvati, svezat ču ga", rekao mi je vojnik za Nečka. Ja ču se vratiti i odvesti vas. Vidio je da ne mogu hodati. Vala, brzo su došli po nas, njih četverica. Pomogli su nam da hodamo. Mene su, vaka, i nosili. Kad sam došla do jedne kuće i ugledala nanu u dimijama i šamiji, Bože, Sunce me je ogrijalo. K'o da sam vidjela džennet u njenom licu. Ona mi je jemenija bila ljepša od svakog behara. Tu su mi dali mlijeka, umotali mi noge u vunu natopljenu u ulje. Okrijepili smo se. Ali, tek tad mi je Nečko dobio temperaturu. Valjda što smo toliko pili vode. Kako nećeš, grdna rano, kad smo toliko trpili žed. To su bili ti Jukini borci!

Vidjela sam ih svakavijeh; i onih s trakama i onim lančićima. E, ti su mi bili najgori; ti sa lančićima i njihovjem ikonama! Kad bi me povalili na te daske, pa bi me prekrstili i lajali kako bula mora rađati Srbe, te bi im ikone visile ispred očiju mi! Žmurila sam jadna, stiskala oči, gušila u sebi bol i muku da bi mi srce puklo. Govorili bi da su bule slađe od njihovijeh žena i da kući ne smiju spavati sa svojim ženama, jer trebaju bulama napraviti dosta Srba koje će roditi k'o što su njihove prababe Turcima rađale Turke!

Rogoja, do Trnova. Kad smo došli do jedne rječice, misleći da nas više ne vide, jer smo im zamakli, napila sam se vode koliko sam mogla. Tako sam se i nagrdila, nisam smjela toliko vode pititi. Sve su rane u meni oživjele. I od te rane, boljelo me rano lјuta, kad mi je uturio pivsku flašu, bila sam sva iskravarila. A moj Nečko bi sve usput govorio: "Mama, vidi lјepote... Vidi grožđa i cvijeća, mama..." Nisam znala, grdna rano, da halucinira, sve dok nije htio zaplivati u tom potočiću. "Vidi, mama, mora. Haj'mo se kupati". Jedva sam ga smela da ne skoči u vodu. Tad mi se srce slomilo. Znala sam da je presvinsnuo. Otimao mi se, sve hoće na kupanje. Tako smo došli do jedne bukve i sjeli. Vala, nisam imala snage dalje hodati. One mi se tene raspale, noge mi krave i nabuhle. Morala sam se od-

Rekla sam im da sam bila u logoru i da su nas poslali Aliji. "Ne možeš ti do Alije, Sarajevo je okruženo, ti se trebaš prebaciti vani ako imaš koga." savjetovali su mi vojnici."

***

Sabina je bila prebačena u jedno mjesto do Crveg krsta, a zatim u inozemstvo. Tamo je ostala dok joj ljekari nisu savjetovali da joj Nečko neće ozdraviti i da bi mu bilo bolje među svijetom i ljekarima sa kojima će komunicirati na maternjem jeziku. Ne mogu ništa više reći o njihovim životima. Može se pretpostaviti s kolikom patnjom žive ovako bolesni. "Samo mi je jednog dana, kad smo se vratili u Bosnu, i bio mi je puno bolji, rekao: "Mama, haj'mo na Aljin mezar!" Od kud mu je to došlo u pamet, ne znam!"

SAMO JE ISKIDANA MAHRAMA NA MENI JOŠ BILA ŽIVA

Svjedočanstva iz knjige "Molila sam ih da me ubiju - Zločin nad ženom Bosne i Hercegovine" u izdanju Centra za istraživanje i dokumentaciju Saveza logoraša BiH, 1999.

ŠIFRA: "KRKAN"

Već tokom aprila, a puno intenzivnije u maju 1992. godine, JNA je putem svojih vojno-poličkih formacija vršila brojna hapšenja, privođenja i interniranja nesrba u zatočeničke logore i zatvore. Posebno su Srbi iz Srbije, sa domaćim Srbima, bili svirepi prema Bošnjacima Kozarca, Tukova, Čele, Hambarina, Čarakova, Bišćana, Rizvanovića, Ljubije, Šurkovca i drugih naselja u općini Prijedor.

Doveli su nas u prijedorsku policijsku stanicu, uveli u jednu malu prostoriju i rekli nam da čekamo. Naravno, vrata su zaključali za sobom. Od straha nismo smjele razgovarati. Čekale smo prestrašene da dođu po nas, ili da nas počnu ispitivati, no niko se nije pojavljivao tokom cijele noći. Obje smo cijelu noć probjele zatočene i uplašene...

...Kada se kamion zaustavio i kada su naredili da izađemo, bez obzira što je bilo mračno, prepoznala sam tvornicu Keraterm. Smjestili su nas u jednu veliku salu broj 1, u kojoj su bili samo logoraši, muškarci. Slika logora je bila užasna. Sala je bila prenatrpana logorašima. Ljudi su bili unakaženih lica. Pogledi su im bili izgubljeni. Jedva se čuo po neki jecaj. Iako sam rođena mještanka, iako su to bili ljudi koje sam poznavala, tada, u Keratermu, nikoga nisam prepoznala. Logoraš do mene me je oslovio mojim imenom i ja sam, tek po glasu, prepoznala svoga daidžu.

Vrlo brzo, nakon pola sata, došli su po mene i Amru i rekli da moramo hitno pospremiti neke prostorije. Mene su

poslali u jednu, a nju u drugu prostoriju. Kada sam ušla, shvatila sam da se u njoj nema šta pospremati. Nije bilo struje i bila je zapaljena svjeća. Mislima sam da sam pogriješila prostoriju, ali su se odmah potom otvorila vrata i u sobu je ušao upravnik zatvora, Zoran Sikirica, "intelektualac", čovjek koga sam ranije poznavala i koji je bio poštovan u gradu.

Oborio me je na pod, počeo me tući i kidati mi odjeću sve dok me nije svukao golu. Kada sam se malo pribrala, pokušala sam da se pridignem u mraku, ali me je udario jako šakom u glavu. Bila sam na granici svijesti, bespomoćna u mraku.

Čula sam zatim kako se Sikirica skida. Skinuo je odjeću sa sebe, divljački na-

ŠIFRA: "KRKAN": Nakon ulaska uz pozdrav: "Pomoz' Bog Turkinjo!", zaključao je vrata i naredio da se skinem potpuno gola i to da ne žurim, nego da sve činim "polahko i na tenane..." ...Odjednom me je Zoran Sikirica dočepao i osjetila sam njegov strašan udarac u glavu, tačnije u lijevo oko...

...Oborio me je na pod, počeo me tući i kidati mi odjeću sve dok me nije svukao golu. Kada sam se malo pribrala, pokušala sam da se pridignem u mraku, ali me je udario jako šakom u glavu.

Nakon ulaska uz pozdrav: "Pomoz' Bog Turkinjo!", zaključao je vrata i naredio da se skinem potpuno gola i to da ne žurim, nego da sve činim "polahko i na tenane..." Bila sam šokirana njegovim nastupom, ali sam, ipak, uspjela izustiti; "Neću!" Uz psovku, Zoran Sikirica je povиšenih glasom ponovio naređenje, ali ga ja nisam poslušala, jer to nisam mogla da učinim. Osjećala sam u sebi stravičan otpor... Onda mi je Zoran prišao i pokušao silom da me skine, no ja sam se tada počela uporno braniti i izmicala sam, pa sam tako oborila i ugasila svjeću. U sobi je nastao potpuni mrak. Odjednom me je Zoran Sikirica dočepao i osjetila sam njegov strašan udarac u glavu, tačnije u lijevo oko. Osjetila sam krv niz lice i gotovo se izgubila svijest...

valio na mene i silovao me na najvulgarniji način. Imala sam tada menstruaciju i jako sam krvarila. Ispod sebe sam osjećala lokvu krvi, a osjećala sam i krvarenje iz glave. Na trenutak mi se učinilo da gubim svijest, ali zvijer se pripremala na daljnje izvljavanje. Psovao je i pitao uživam li kao i on. Bolovi su bili užasni i kada sam počela da povraćam, uslijedio je još jedan njegov udarac pesnicom u glavu, od koga sam potpuno izgubila svijest...

"NA SVJETLU DANA SLIKA LJUDI PAĆENIKA JE IZGLEDALA JEZIVO..."

Ne znam koliko je prošlo vremena dok sam ležala u besvjesnom stanju, kada sam čula buku lanaca na vratima sobe. Probudila sam se i pokušavala da

se snađem u mraku, kada su se vrata otvorila. Pomislila sam da to iz sobe odlazi Zoran Sikirica, ali sam pogriješila, jer je na vrata ušao neki drugi četnik. To sam mogla uočiti jer je već počelo da sviće. Dugo me, nemoćnu na podu, posmatrao taj čovjek, a onda mi je rekao da ustanem i da se brzo obučem. Sva sam bila slomljena i od onih komadića odjeće uspjela sam pokriti ono najnužnije. Niz noge mi je tekla krv. Kad sam se obukla, rekao mi je da pođem sa njim.

Sišli smo niz stepenice i, dolje u hodniku, zatekli puno četnika koji su buljili u mene, izmorenu i krvavu. Upravnik zatvora, Zoran Sikirica, čovjek – zvijer, upitao je četnika koji me je vodio da li se “počastio Turkinjom”. On je šutio, na što je upravnik počeo da urla, nazivajući ga pogrdnim imenom, skočio je, zgrabio me za ruku i ponovo, vukući me, odveo u onu prostoriju. Već je bilo svanulo i soba je bila ispreturnana i sva uprskana krvlju. Sve je izgledalo užasno. Ovoga puta nije zaključao vrata. Rekao mi je da su mi i moji sinovi tu u logoru i ako ne budem poslušna i pružala otpor da će ih ubiti. Znala sam da zlikovac govori istinu. Nisam se branila. Divljački me ponovo silovao, iživljavao se na meni, psovao, vrijedao me, puštao iz sebe neke neartikulirane glasove, grizao... Kada više nisam imala snage i kada sam gotovo potpuno klonula, naredio je da me vrate u veliku salu.

Na svjetlu dana slika ljudi pačenika je izgledala jezivo. Amra je u jednom uglu plakala. I ona je bila sva modra i izujedana. U sali je bilo djece i staraca. Gledali su šutke sa beskrajnom tugom u svojim gotovo ugaslim očima. Svi su me poznavali, a i ja njih. Sve su nam samo oči gorovile.

Nakon dva dana, pred večer, po mene su došla četvorica Srba u četničkim uniformama i odveli su me u onu istu sobu u kojoj me je zlostavljao Zoran Sikirica. Kad su me uveli unutra, oborili su me na pod, uzeli su konopce i njima mi svezali ruke iza leđa. Provjerili su da li su me dobro svezali i sjeli su u sobi pored mene, ne govoreći ništa...

Nakon dvadesetak minuta u prostoriju je ušao Zoran Sikirica i naredio svojim četnicima da napuste prostoriju...

ŠIFRA: "KRKAN": Rekao mi je da su mi i moji sinovi tu u logoru i ako ne budem poslušna i pružala otpor da će ih ubiti. ...Divljački me ponovo silovao, iživljjavao se na meni, psovao, vrijedao me, puštao iz sebe neke neartikulirane glasove, grizao...

...Amra je u jednom uglu plakala. I ona je bila sva modra i izujedana. U sali je bilo djece i staraca. Gledali su šutke sa beskrajnom tugom u svojim gotovo ugaslim očima.

četnicima da napuste prostoriju... Kada su izašli, zaključao je vrata i počeo sa mene da skida suknu. Jako sam se uplašila i od straha sam dobila ženski odliv. Kad mi je svukao suknu i gaćice, i sam se skinuo i bio spreman na novo seksualno orgijanje... Međutim, blokirala ga je bila krv koju je osjetio, trgnuo se i podigao sa mene, zaurlavši: “Fuj balinkuro, gadiš mi se”, a onda se naglo okrenuo i pošao prema stolu na kome je stajala flaša, koju je dohvatio i prišao mi. Gledao me je jedno kratko vrijeme, sagnuo se i počeo da mi gura flašu u vaginu, vrišteći pomahnitalo pri tome. Flašu je gurao svom snagom nanoseći mi nesnosne bolove. Počela sam vriskati dok se nisam potpuno onesvijestila...

Kad sam se osvijestila bio je cik zore. Sva sam bila mokra i nepokretna. Od straha i spoznaje u kakvom sam se položaju nalazila, ponovo sam se onesvijestila.

Probudila sam se kad je već uveliko bilo jutro. Bila sam odvezana. Sva sam bila mokra od krvi i nisam se mogla ni pokrenuti. Pored mene je ležala i krvava flaša. Prostorija je bila otvorena, a četnici su u grupama ulazili unutra da vide golu Bošnjakinju, ali su uzmicali uz povike, kao: “Fuj krmačo, gadiš

nam se”. Ćuškali su me i pljuvali dok sam nepokretna ležala na podu. Poslije pola sata poslali su četiri naše žene da me iznesu i operu i odnesu na moj ležaj u uglu zajedničke zatočeničke prostorije.

ŠIFRA: "BRČKO"

Početkom maja mjeseca 1992. godine, po gradu se proširila vijest da je ženama i djeci omogućeno da izađu iz Brčkog autobusima, koje je organizirala JNA. Vožnja od Brčkog do Brezovog Polja, koja je tada za Bošnjake prividno bila sigurnija, koštala je čitavo bogatstvo. Srpski vojnici tražili su dolare i marke, i svijet je bio prinuđen da im da sve što je imao, samo da se spasi glava. Moja porodica je imala solidnu uštedevinu u njemačkim markama, pa smo preko nekih prijatelja uspjele da uplatimo veoma visoku cijenu prevoza od Brčkog do Brezovog Polja. Moja majka, nana, mlađa sestra i ja, dočekale smo da se autobusom prebacimo do Brezovog Polja... Bile smo presretne što smo sa sobom mogle ponijeti ono najosnovnije, nešto hrane i odjeće.

U autobusu nas je, pred polazak iz Brčkog, bilo 22. Sve žene i mala djeca. Uz

ŠIFRA: "KRKAN": Nakon dvadesetak minuta u prostoriju je ušao Zoran Sikirica i naredio svojim četnicima da napuste prostoriju... Kada su izašli, zaključao je vrata i počeo sa mene da skida suknu. Jako sam se uplašila i od straha sam dobila ženski odliv. Kad mi je svukao suknu i gaćice, i sam se skinuo i bio spreman na novo seksualno orgijanje.. Međutim, blokirala ga je bila krv koju je osjetio, trgnuo se i podigao sa mene, zaurlavši: “Fuj balinkuro, gadiš mi se,” ...Gledao me je jedno kratko vrijeme, sagnuo se i počeo da mi gura flašu u vaginu ...

ŠIFRA: "BRČKO": Uz nas su bili do zuba naoružani rezervisti "arkanovci" i "šešeljevci". Njihovo ponašanje bilo je veoma čudno. Nisu nas, prije polaska, napadno vrijeđali niti tukli. Samo su nas uporno gledali i smješkali se. Jako sam se plašila, jer me je nekoliko njih uporno fiksiralo svojim polupijanim očima.

nas su bili do zuba naoružani rezervisti "arkanovci" i "šešeljevci". Njihovo ponašanje bilo je veoma čudno. Nisu nas, prije polaska, napadno vrijeđali niti tukli. Samo su nas uporno gledali i smješkali se. Jako sam se plašila, jer me je nekoliko njih uporno fiksiralo svojim polupijanim očima. Ništa nisam govorila svojima, da ih još više ne bih uplašila. Nešto, ipak, nije bilo u redu...

OJKALI SU DIVLJAČKI I NASRTALI NA ŽENE...!

Autobus je krenuo. Što smo se više odmicali od grada, srpski vojnici su bili sve bahatiji i glasniji i, vrlo brzo, po izlasku iz grada, autobus se naglo zaustavio. Odmah su pijani srpski rezervisti nasrnuli na mlađe žene i počeli da ih pipaju, štipaju, hvataju za butine, stražnjice, za dojke. Počeli su onda da izvode jednu po jednu ženu i da ih vode u obližnju šumu. Ojkali su divljački i nasrtali na žene, tako da sam se prestravila kada su došli i po mene. Pružala sam im otpor, otimala i trgala se, ali bez uspjeha, jer su me počeli grubo šamarati, pa onda udarati i šakama. Moja majka je pokušavala, iako i sama slaba i nemoćna, da me zaštiti. Međutim, oni su i nju šamarali i udarali pesnicama i počeli i sa nje da skidaju odjeću, dok je nisu skoro potpuno svukli. Majka je plakala i preklinjala ih da je puste, a oni su je još jače udarali. Prišla su joj trojica i bacili je na pod autobrašnare. Dok su je držali i vriskali, silovali su je. Onda su joj naredili da se obuče, pa su, nakon što se iznurenja, uprljana i krvava digla, nasrnuli i na mene. Majka ih je sa poda preklinjala i molila da me ne diraju, govoreći im da sam djevojka, da sam nevin, ali ništa to nije pomagalo, jer su prema meni bili jako zli. Dvojica su me čuvala, a dvojica su me skinula potpuno golu i povalili me na pod autobrašnare, kao i moju majku. Tu su se njih četvorica izredali na meni, silujući me i tako mi oduzeli moju djevojačku nevinost... Sve je

to bilo pred mojom devetogodišnjom sestrom i pred mojom nanom, koja je imala preko sedamdeset godina. Jako sam krvarila i nisam mogla da se pomaknem. Dok sam bespomoćno ležala, oni su me šutali cipelama, vičući: "Diži se Turkinjo prljava i ljubi nas što si od danas Srpskinja. Tako ćemo izje...i i sve Turkinje i od njih napraviti Srpskinje. Srbija će biti od Stambola do Beča..." Nije to dosta kurvo, Turkinjo!

Ležala sam nemoćna, pretučena, silovana, izmučena, ponižena, obešašćena. Sva sam bila oblivena krvlju i slijnama srpskih zlikovaca. Tražila sam zadnje atome snage da savladam fizičku, a posebno duševnu bol, jer su me četnici izvrijedali, da mi je srce od bola htjelo da iskoči. Cijepala mi se utroba, a sva duša mi je gorjela od bola koji sam tada osjećala. Ni jednog uzdaha nisu čuli od mene. Onda su povikali: "Nije ti dosta kurvo "Turkinjo", balinkuro. Sada ćemo te zadovoljiti..." Pa su onda ponovo nasrnuli na mene. Mijenjali su se na meni, a ja sam bila u gotovo besvjesnom stanju. Ne znam koliko se zlikovaca izredalo na meni, jer sam bila potpuno izgubila svijest.

ŠIFRA: "BRČKO": Dvojica su me čuvala, a dvojica su me skinula potpuno golu i povalili me na pod autobrašnare, kao i moju majku. Tu su se njih četvorica izredali na meni, silujući me i tako mi oduzeli moju djevojačku nevinost... Sve je to bilo pred mojom devetogodišnjom sestrom i pred mojom nanom, koja je imala preko sedamdeset godina. Jako sam krvarila i nisam mogla da se pomaknem. Dok sam bespomoćno ležala, oni su me šutali cipelama, vičući: "Diži se Turkinjo prljava i ljubi nas što si od danas Srpskinja.

...Nas nekoliko, mlađih žena i djevojaka, molile smo da u autobrašnare vrate starice i djecu da nas ona ne gledaju. Na to su se četnici divljački smijali, govoreći nam: "Hoćemo da vam se sve desiti, i seks i bol i poniženje."

Kad sam se osvijestila, pored mene je u autobusu bila moja majka. Ležale smo jedna uz drugu i nismo mogle da pomjerimo ni noge ni ruke. Posmatrali su nas pjevajući četničke pjesme.

Sutradan, nakon mučne noći, nakon patnje kakvu ni jedna Bošnjakinja iz autobrašnare do tada nije doživjela, autobus je krenuo. Nakon nekoliko kilometara u autobrašnare su ušla još dvojica rezervista srpske JNA. Nakon kraće vožnje, autobrašnara se ponovo zaustavio kraj neke vode i šume. Opet su izveli sve žene, pa i starice, među njima, moju nanu i moju devetogodišnju sestruru. Sve su nas odveli u šumu i tu nas ponovo zlostavljavali i redom silovali. Nišmo smjele da se branimo jer bi u tom slučaju bile pretučene i opet silovane, pa i ubijene. Nas nekoliko, mlađih žena i djevojaka, molile smo da u autobrašnare vrate starice i djecu da nas ona ne gledaju. Na to su se četnici divljački smijali, govoreći nam: "Hoćemo da vam se sve desiti, i seks i bol i poniženje." To su dakle htjeli, kako nama, koje su silovali i na kojima su se redali, tako i našim najbližima, staricama i djeci, koji su morali gledati našu patnju i s nama zajedno patiti.

Bila sam potpuno slomljena i fizički i duševno. Molila sam Boga da četnici budu što grublji, da mi nanesu što veću bol, da me, iako sam se u početku borila da preživim, zakolju, udave, ustrijele, samo da me više nema, da nestanem, da košmar u meni zauvijek nestane.

Tek nakon četiri dana, autobus je stigao u Brezovo Polje, koje je od Brčkog udaljeno samo 27 kilometara. Tu smo se oporavile nekoliko dana, nakon čega su nas Srbočetnici predali vojnicima UN, koji su nas prebacili u Hrvatsku, gdje smo se zadržale nekoliko dana. Nakon toga smo odvedene daleko, daleko od svoje Bosne, ponijevši u sebi bol i tugu, očaj i beznađe, koji se nikakvim riječima ne mogu opisati i izraziti.

ŠIFRA: "GAGOVIĆ"

Uskoro smo stigli u susjedno selo. Tu su nas zadržali nekih 4-5 sati. Odmah su nas počeli odvoditi u šumarske barake. Ispitivali su nas o svemu što ih je zanimalo, a poslije su silovali djevojke i mlađe žene. Odvodili su nas u barake, po 2-3 žene, tamo nam prijetili pištoljima i noževima, skidali nas gole i više njih je svaku od nas silovalo. Među njima sam prepoznala zloglasnog četnika Gojka Jankovića. Osim Gojka Jankovića, tu je bio i Slavko Ivanović. Prije rata bio je taksišta u Foči, pa zatim Janko Janjić, zvan "Tuta". Tu trojicu sam tada vidjela, dok ostale nisam poznavala. Kasnije se pojavio i četnički vojvoda Dragan Zelenović... Četnici su bili prljavi i pijani. Smrdjeli su. Uniforme su im bile iste, samo je vojvoda Dragan Zelenović imao neku žućkastu, šarenu uniformu.

Mene je prvo tukao, pa zatim me je pred Arzjom divljački silovao Gojko Janković. Pitao me je gdje su mi muž i djever. Gdje je komšija Nijaz i ko je od njih imao pušku? Rekla sam da ne znam i da ja nisam bila sa muškarcima, nego sa svekrvom i djecom i da ne znam šta je ko imao i gdje je ko bio. Molila sam ga da mi kaže da li zna je li preživjelo moje srednje dijete, Senija, koja se izgubila dok smo bježali kroz šumu. Dok sam ga molila da mi kaže je li dijete živo, on se smijao.

Odatle su nas sve pokupili u autobuse i odvezli u Foču pred policijsku stanicu. Tu smo stajali neko vrijeme, dok su se oni dogovarali šta da rade s nama. Jedni su, to smo dobro čuli, govorili da nas sve treba odmah pobiti... Drugi, da nas odvedu u školu, gdje su bile izbjeg-

lice koje su bili zarobili prije nas. Tako su i uradili. Odveli su nas u seosku školu. U školi nismo nikog zatekli. Bila je potpuno prazna. U učionicama smo, na podovima, zatekli neke spužve i konjske deke. Tu, u učionicama su smjestili samo žene sa djeecom iz našeg sela, ali su kasnije dovodili i druge. Bilo nas je 60-70.

Već prvu večer počeli su nas maltretirati, vrijeđati i tući. Oduzeli su nam svima pare i nakit. Meni je Janko Janjić "Tuta" govorio da mu izvučem menduše iz ušiju ili će mi odsjeći oba uha. Tu prvu večer došao je u učioniku po mene. Nisam htjela poći, protivila sam se i molila da me ne izvodi. Onda mi je skinuo mahramu sa glave i brutalno me povukao za kosu... Zaprijetio mi je da moram izaći, ili će mi kose počupati vukući me iz učionice. Odveo me je u jednu učionicu bez školskih klupa. Na podu je ležala samo jedna

torture, poniženja, silovanja, po učionicama i susjednim kućama u kojima su ranije živjeli Bošnjaci.

Poslije deset dana došao je jedan od četničkih komandira i rekao da moramo ići u Sportski centar u Foču. Navodno, škola se morala spremiti za Srbe, jer je bilo palo jedno susjedno mjesto, odakle su izbjegle srpske žene. Recao je da nas sve mora ili pobiti, ili preseliti u Fočanski sportski centar... Došla su ubrzo dva kamiona i odvezli su nas u Foču. Kad smo tamо došli, sala je bila gotovo zatrpana. Sve je bilo puno smeća. Nismo mogli ni stajati, a kamo li da legnemo na parket spavati. Pokupile smo to smeće i stavile ga na binu, jer nam nisu dozvoljavali da izlazimo na polje. Tu je to smeće bilo svo vrijeme dok smo bili u tom logoru u Foči.

Našle smo sedam sportskih strunjača i na njih smjestile djecu. Njih, 24 djece

ŠIFRA: "GAGOVIĆ": Oduzeli su nam svima pare i nakit. Meni je Janko Janjić "Tuta" govorio da mu izvučem menduše iz ušiju ili će mi odsjeći oba uha. Tu prvu večer došao je u učioniku po mene.

...Kada sam se vratila u salu, ponovo je u nju došao "Tuta" i odveo Mervanu, Arziju i još neke mlađe žene... I tako je to četničko orgijanje trajalo desetak dana.

spužva. Tu, u učionici, pored njega, bila su još četvorica četnika. Naredio mi je da se skinem. Kada sam rekla da neću, da ne mogu, on me je ošamario, udario šakom u rame i oborio na spužvu. Počeo mi je trgati odjeću sa tijela. Plakala sam, zapomagala, a on je uzbuđeno govorio kako mi se neće desiti ništa strašno, te da će uživati pod njim... Kad me je međutim, silom skinuo, video je da imam menstruaciju. Pljunuo me i rekao da idem nazad među ostale balinkure. Prestravljeni, izašla sam napolje. U hodniku su bili neki srpski vojnici koji su me pitali zašto plačem i da li me je "Tuta" tukao. Rekla sam da jeste i ispričala im šta je bilo. Kada sam se vratila u salu, ponovo je u nju došao "Tuta" i odveo Mervanu, Arziju i još neke mlađe žene... I tako je to četničko orgijanje trajalo desetak dana. Žene su prolazile pakao

je spavalo na tim strunjačama, a mi žene smo spavale na golom parketu. Svoju obuću smo stavljale pod glavu... I u tom Sportskom centru su nas odvodili, tukli, vrijeđali nas na vjerskoj osnovi i silovali. Od četnika je najčešće dolazio Janko Janjić "Tuta". Dolazili su sa njim i Dragoslav Kunarac - "Žaga" i četnički vojvoda Dragan Zelenović - "Zeleni", sa svojom četničkom vojskom. Svaki od njih, zlikovaca, je imao svoju grupu.

PONIŽAVANJE BOŠNJAKINJA...

"Žagu" prije nisam poznavala, ali sam čula da ga tako zovu. Najbolje sam ga upoznala kad je jednu večer došao sa još nekoliko četnika i izveo iz sale, mene, Arziju i još neke mlađe žene. Došli su bili u salu i svaki je od njih birao sebi ženu za silovanje i iživljavanje. Jed-

ŠIFRA: "GAGOVIĆ": U Sportskom centru u Foči su nas znali izvoditi i po tri puta u toku jedne noći. Mene su lično tako više puta odvodili. Jedni me odvedu i siluju, redajući se na meni, i onda me vrate... Dođem kod djece i samo što odahnem, sjednem, onda dođu drugi četnici, pa me i oni odvedu da mi se sve zlo ponovi. ...Tu, u fočanskoj fiskulturnoj sali sam bila 40 dana i mislim da sam silovana preko stotinu puta.

...Bilo ih je svakavih. Svi su bili u uniformama JNA. Bili su iz Foče i okoline, ali znam da ih je bilo iz Crne Gore, iz Srbije, kao i okolnih gradova...

ne noći odveo me je u fočanski hotel, a drugi put u jednu izgorjelu kuću u blizini sale. Bio je jako grub prema meni. Iz njegovih postupaka moglo se zaključiti, da mu nije cilj da se seksualno iživljava na meni, već da me ponizi, ubije mi moju čast i dostojanstvo. Imao je svoje četnike koji su bili zaduženi za ponižavanje i seksualno zlostavljanje Bošnjakinja. Šta im je on naređivao, oni su to bez pogovora izvršavali.

U Sportskom centru u Foči su nas znali izvoditi i po tri puta u toku jedne

je, kao i okolnih gradova... Većina me je i tukla... Jednom sam se usprotivila i rekla da neću ići i oni su me tada divljački istukli. Udarali su me čizmama po krstima i bubrežima. Plakala sam, ridala, vriskala, ali sam na kraju ipak morala ići. Ispočetka sam se odupirala, dok mi nisu počeli prijetiti da će mi dječu zaklati. Pomirila sam se sa sudbinom. Pa Bože moj, ili me ostavili, ili ubili, bilo mi je svejedno. Kad me povedu razmišljam hoću li se vratiti i ponovo vidjeti svoju malu nejaku djecu, koja su tada bila stara tek četiri i jedanaest go-

sati došla sebi, vidjela sam da mi je majica bila sva mokra i pocijepana, te da je smrdjela na rakiju. Kad sam pogledala i pomjerila se, jedan četnik me je jako udario šakom po krstima i rekao mi da se samo pravim da sam u nesvijesti. Jedan od njih, "Crnogorac", tako su ga zvali, uhvatio me potom za ruku i podigao. Tražio je glasno da me puste, s obzirom da sam imala, kako je govorio, "petero djece u logoru." "Dvoje je njenih, a troje je tuđih, siročadi," galamio je na njih. On me je onda i odveo u salu. Kada sam tamo došla bila sam sva modra, izmučena i ispačena. Grudi su mi bile isparane, sa krvavim podlivima...

U BOSNI VIŠE NEĆE BITI BOŠNJAKA

Nisam se uspjela ni oprati, a već je došla neka druga četnička vojska i odvela me ponovo, sa još nekim ženama, u jednu bošnjačku kuću. U podrumu te kuće je bila jedna stara nena. Tu su nas, više njih, četnika, silovali do samog jutra. Ujutro su nas vratili u salu i tek što smo došli, došao je jedan četnik i opet izveo nas šest mladih žena, kao, treba da mu očistimo kuću u obližnjem naselju. Međutim, kad smo dovedene, od čišćenja nije bilo ništa. Tamo je on doveo desetak četnika i tu su nas svi više puta silovali i radili od nas šta su htjeli sve do podne, kada su nas vratili u salu. Bile smo izmrcvarene i izmučene gotovo do smrti.

Kada su nas odvodili na silovanja, vozili su nas vojnim vozilima. Nekad s nas odvozili grupno, a nekad i pojedinačno. Neke žene su i gore prošle od mene. Faketu su, naprimjer, strašno tukli i mučili, cigarete su gasili po njenom tijelu, po stomaku, po dojkama.

ŠIFRA: "GAGOVIĆ": Prvo me je silovao "Žaga", pa onda još njih šesterica četnika, koliko sam uspjela brojati, a onda sam bila izgubila svijest i ne znam šta su sve poslije četnici radili sa mnjom. Kad sam nakon nekoliko sati došla sebi, vidjela sam da mi je majica bila sva mokra i pocijepana, te da je smrdjela na rakiju. ...Grudi su mi bile isparane, sa krvavim podlivima...

...Faketu su, naprimjer, strašno tukli i mučili, cigarete su gasili po njenom tijelu, po stomaku, po dojkama.

noći. Mene su lično tako više puta odvodili. Jedni me odvedu i siluju, redajući se na meni, i onda me vrate... Dođem kod djece i samo što odahnem, sjednem, onda dođu drugi četnici, pa me i oni odvedu da mi se sve zlo ponovi. Tako, iz dana u dan, iz noći u noć... Tu, u fočanskoj fiskulturnoj sali sam bila 40 dana i mislim da sam silovana preko stotinu puta.

Bilo ih je svakavih. Svi su bili u uniformama JNA. Bili su iz Foče i okoline, ali znam da ih je bilo iz Crne Gore, iz Srbije

dina. To dvoje je bilo sa mnjom, a treće je ostalo zauvijek u šumi, zajedno sa mojim mužem, koji su pali od četničkih kuršuma.

Najteži trenuci su mi bili kada me je "Žaga" odveo u obližnje naselje, u jednu izgorjelu bošnjačku kuću. Tu sam zatekla još deset četnika. Prvo me je silovao "Žaga", pa onda još njih šesterica četnika, koliko sam uspjela brojati, a onda sam bila izgubila svijest i ne znam šta su sve poslije četnici radili sa mnjom. Kad sam nakon nekoliko

ŠIFRA: "VELIKA SRBIJA"

Uhapšena sam u Prijedoru, početkom juna 1992. godine, i odvedena na ispitivanje u policijsku stanicu. Poslije ispitivanja, koje je trajalo nekoliko sati, došao je Brkić, vozač ATP, u maskirnoj uniformi i rekao da podem sa njim. Pošto sam poznavala Brkića, upitala

sam ga kuda me vozi. On mi je odgovorio da me vozi do kasarne "Žarka Zgonjanina". Kada smo došli u kasarnu, uveo me je u hodnik gdje su stajala dva čovjeka i rekao mi da sačekam. Dok sam čekala, vidjela sam puno vojnika u kasarni. Tada je neko povikao: "Suljanović!" Čula sam da se taj Suljanović javio. Onda ponovo drugi glas: "Jeste li ti doktor Suljanović?" Ovaj je odgovorio da jeste i rekli su mu da uđe.

Čekajući da doktora Suljanovića ispitaju, čula sam kako mu prijete: "Priznaćeš ti nama sve!" Odjednom je utrčao vojnik u hodnik i viknuo: "Uza zid! Ruke na potiljak!" Čovjek koji je bio pored mene i ja, stali smo uza zid. Prišao mi je s leđa, zavezao mi oči i odveo me u neku prostoriju. Nisam znala gdje sam. Odmah potom su u prostoriju ušla dvojica četnika i tu su me oborili na pod. Stegnuli su mi čvrsto povez na očima. Jedan me je čvrsto držao, a drugi me je svukao i silovao, obeščastio. U toj tami, dok su me zlostavljali, silovali, osjetila sam užasne bolove. Četnici su bili snažni i krupni, a iz usta im se osjećao alkohol... Onda su me zaključali i otisli. Skinula sam sebi krpnu sa očiju. U prostoriji nije bilo prozora. Bila je mračna. Napipala sam jedan čošak i tu sam zgrčeno i skupljeno sjedila i plakala.

Iz susjedne prostorije se čulo: "Zbor vojsko!" i poče prozivka: Zoran Teić, Milan Pupavac, Rade Gnjatović, Milenko Žigić, Dragan Končar, Milan Janković, Brane Berić, Dragan Grahovac. "Idite na zadatak koga ste dobili od kapetana i ne vraćajte se dok ne izvršite naredbu." Odjeknuo je odgovor: "Razumemo!"

Čula sam da neko dolazi pred vrata prostorije u kojoj sam bila i brzo sam stavila krpnu na oči, skupivši se u čošku. Vojnik me je uzeo za ruku i odveo pred istu prostoriju u hodnik. Drugi vojnik je otvorio vrata i rekao mi da skinem krpnu sa očiju, upitavši me: "Koja je to budala uradila?" Bio je u maskirnoj uniformi, srednjeg rasta, crne kose i zelenih očiju. Vidio je da plačem, da sam sva krava, pošto sam dobila ženski odljev. Dao mi je čebe da se zamotam i pitao me odakle sam, gdje stanujem. Odgovorila sam da stanujem iza autobuske stani-

ce. Onda me je poveo sa sobom, uveo u bijelog "stojadina" i dovezao me pred moj stan.

Putem radija su tih dana najavljavali preture stanova i kuća. Ako se kod Bošnjaka i Hrvata nađe oružje, bit će mu pobijena cijela porodica, prijetili su. Onda su nas obavijestili da trebamo biti lojalni prema srpskim vlasima i da svi Bošnjaci i Hrvati u Prijedoru moraju objesiti bijela platna na stanove i kuće, što smo morali uraditi. Poslije se počelo sa pretresom stanova, kuća. Pred moj stan je došao Miodrag Kićanović sa još 2-3 vojnika u maskirnim uniformama JNA. Druga grupa je otisla pred kuću Faruka Rizvića sa "Strikom" i još

drugu odjeću i pošla sa njim. Dok smo se vozili prema MUP-u udario mi je dva puta šamar i psovao mi tursku i balijsku majku. Govorio je kako smo mi Bošnjaci i Hrvati protiv srpske vlasti, protiv Jugoslavije i Slobodana Miloševića i kako nas sve treba pobiti. Kada smo došli do MUP-a, Strika me je poveo iza zgrade prema jednoj prostoriji koja se zvala "Buhara". Prilazeći, vidjela sam kako Faruka Rizvića, njegovog radnika Osmana i još par ljudi izvode iz te prostorije i uvode ih u "maricu".

Strika me je uveo u tu prostoriju, u kojoj nije bilo prozora, već samo komad lima na oknu koji je bio izbušen. Bilo je

ŠIFRA: "GAGOVIĆ": Iz susjedne prostorije se čulo: "Zbor vojsko!" i poče prozivka: Zoran Teić, Milan Pupavac, Rade Gnjatović, Milenko Žigić, Dragan Končar, Milan Janković, Brane Berić, Dragan Grahovac. "Idite na zadatak koga ste dobili od kapetana i ne vraćajte se dok ne izvršite naredbu." Odjeknuo je odgovor: "Razumemo!"

...Prišao mi je, udario me pesnicom u stomak i bradu i rekao kako smo mi Bošnjaci i Hrvati za sve krivi, jer nećemo da poštujemo Slobodana Miloševića.

nekoliko vojnika u uniformama JNA. Miodrag Kićanović, vozač ATP, ušao je u moj stan, a ostali vojnici su hodali oko zgrade. Ušao je i sve razbacao po stanu, prevrnuo kauče i izbacio sve iz rengala. Stajala sam u hodniku i sve nijećemo i sa strahom posmatrala. Tada mi je prišao, udario snažno šakom u vilicu i oborio me na pod. Počela sam se braniti, a on me je šamarao i opsovao mi balijsku majku. Svukao mi je trenerku i silovao me na podu. Kada je završio, ustao je, obukao se i rekao: "Ako ikome kažeš za ovo, ja ćeš navečer i svu te iskasapiti. Ovo ti je iz osvete." Nemoćna, pretučena, ponižena i prestrašena samo sam plakala.

Poslije dva dana sam izašla napolje da pokupim i unesem veš koji sam taj dan prala. Pred mojim stanom se zaustavio zeleni "mercedes", koga je vozio milicioner, Rade Strika. Prišao mi je i rekao da sa njim moram poći u MUP. Ušla sam u stan, ostavila veš, obukla

samo malo svjetla i vidjela sam da je oko mene sve bilo krvavo. Krevet sa spužvom i na njemu dva čebeta, bila su sva od krvi. Poslije je došao Željko Goronja sa dva vojnika u maskirnim uniformama i maskama na glavi. Željka sam i prije poznavala. Prišao mi je, udario me pesnicom u stomak i bradu i rekao kako smo mi Bošnjaci i Hrvati za sve krivi, jer nećemo da poštujemo Slobodana Miloševića. Tada su mi dva snažna vojnika JNA prišla i počela da me tuku i skidaju. Branila sam se, plakala, molila milost, vriskala... Željko se izmakao i prislonio se na vrata gledajući sve mirno. Na silu su me skidali i došli do gaćica. Nisam se dala, pa su mi gaćice rasparali nožem i ozlijedili me. Dok me je jedan vojnik silovao, drugi me je čvrsto držao. Svo vrijeme su vriskali, a Željko je sve to samo hladno posmatrao.

Sutradan je došao četnik Laić i donio mi sendvič i plastičnu čašu vode. Za-

molila sam ga da me pusti da odem do wc-a, što mi je dopustio. Umila sam se, oprala i ponovo se vratila u prostoriju. Predvečer je Strika došao po mene, uveo me u zeleni mercedes i odvezao pred logor "Keraterm". Odmah zatim je stigla policijska "marica" iz MUP-a, koju je vozio Bojić, Lugarev sin, i on me je pozvao da uđem, rekavši mi da će da idem sa njim. Kada smo izašli iz "Keraterma", skrenuli smo lijevo, tako da sam znala da idemo dalje. U "marici" nas je bilo četvero, ali se sada ne mogu sjetiti ko je sve bio. Dok smo se vozili, nismo smjeli pričati. Kada smo stigli, već je bila noć, ali sam bila sigurna da smo došli u logor "Omarska". Vidjela sam puno ljudi kako stisnuti jedan uz drugog sjede na toj pisti od betona, pod vedrim nebom, bez igdje išta. Većinu ljudi sam poznavala. Uveli su me u logor "Omarska", u prostoriju za žene. Oko mene je bilo još nekoliko žena koje nisu spavale od straha. Kršile su ruke i molile se Bogu. Tu noć, od velikog straha, nisam mogla zaspati. Čula sam krike, jauke i zapomaganja ljudi koje su Srbi tukli.

Tu večer je Mladen Radić došao u našu sobu i pozvao me da izađem. U tom momentu su mi se svakakve misli počele motati u glavi. Plašila sam da će me ubiti dok idem niz stepenice za njim, jer su inače ispod tih stepenica tukli ljude. Uveo me je u jednu malu prostoriju, gdje je na sredini bio postavljen sto i naredio mi da se skinem gola. Šutjela sam, jer sam znala da ni molba ni plač ne mogu da mi pomognu. Prvo me je silovao potpuno golu na tom stolu, a onda se obrecnuo na mene: "Sada ćeš otići do "Bijele kuće" da posjetiš svoje balije." Izveo me je na pistu i pozvao stražara Stakića da me odvede na par minuta u "Bijelu kuću".

Poslije nekog vremena, pozvao me je opet Mladen Radić da očistim sto gdje su stražari večerali. Kada sam se vraćala kroz restoran i pošla kroz hodnik prema stepenicama, vidjela sam Mladena kako sjedi na stolici. Uhvatio me je naglo za ruku i uveo u onu istu prostoriju i opet me silovao na stolu. Kada je zadovoljio svoje strasti, izašao je u hodnik, a ja sam u sobi ostala plačući... Kada sam izašla iz prostorije, pred vratima, u hodniku, je

stajao Mladen i komandir Željko Mejačić. Tada mi je Željko prišao, ošamario me, i rekao: "Šta cmizdriš kurvo jedna." Mladen me je isto ošamario i rekao da idem u wc da se umijem i da se vratim u svoju sobu. Kada sam ušla u wc zatekla sam Sadiju Avdić kako pere ruke. Pitala je šta mi je, a ja sam odgovorila kako mi nije ništa. Ušla sam u sobu i legla. Nišam nikome ništa pričala, niti me je bilo ko od žena išta pitao.

Poslije par dana došao je stražar "Brko" i prozvao mene i Sadiju Avdić da izađemo do zelenog kombija. Nas dvije smo izašle. Znale smo od prije da, onaj, ko ode sa tim zelenim kombijem, više se ne vraća. "Brko" je ušao u kombi i rekao da i mi uđemo za njim. Kada smo ušle, uzeo je naše podatke i nije nam ništa govorio. Izašli smo odatle i krenuli prema Separaciji radnika. Pred kapijom na Separaciji smo zatekli Dragana Janjića koji nas je preuzeo, odveo u restoran i rekao da treba da ga očistimo. Kada smo došli, ja sam odmah otisla da se operem sapunom. Vratila sam se u sobu, ali je vrlo brzo, Mladen Radić, zvani "Krkan", došao i pozvao me da dođem kod njega na razgovor. Rekao mi je: "Idemo dole u sobu da popijemo kahvu." Morala sam otići. Sišli smo i popili kahvu. Prišao mi je i silom htio da me poljubi. Braniла sam se, a on mi je govorio: "Sad kad

sobe, uzeo me je za ruku i ponovo sveo dolje u sobu. Bio je sav rumen i znojav. Smrdio je na alkohol. Počeo je opet da me silom ljubi, a ja sam ga ponovo molila da me pusti. To ga je još više razbjesnilo, pa me je jako ošamario, udario šakom u stomak, povratio me na sto i silovao me na njemu. Onda mi je, kada se manjak zadovoljio, dao jedan mali sapun i smijući se rekao: "Evo da se možeš oprati posle seksa, jer vi balinke to radite."

ŠIFRA: "BOŽIJA PRAVDA"

Do početka rata živjela sam u Semizovcu. U Semizovcu sam bila i zaposlena. Ostala sam sama u iznajmljenom stanu. Muž mi je ranije umro, a sin jedinac, hvala Bogu, blagovremeno je iz Semizovca izbjegao u Sarajevo, gdje je prilikom pretrčavanja jedne ulice bio teško ranjen, jer ga je pogodio snajperista, četnik, sa Trebevića, iznad Sarajeva. Sada, nakon rata je teški invalid.

Nekako sam podnosila prve mjesece agresije, jer me je držala nada ga će se sve dobro završiti. Bilo je nevjericе da će se desiti nešto još gore. Sve je nekako bilo podnošljivo do 05.07.1992. godine, kada su oko pola noći po mene

ŠIFRA: "BOŽIJA PRAVDA": Jednom prilikom je došao jedan četnik, Srbijanac, i nasruuo na mene. Ja sam se pokušala braniti. Međutim, on me je tako krvnički udario da mi je slomio četiri zuba. Tada sam shvatila da će, ako se branim, još gore proći.

...Bila je tu u sobi neka stara janjeća kožica. Pitao me da li se znam moliti Bogu, klanjati, pa da tu pred njim klanjam potpuno naga.

mirišeš, ja te moram..." Molila sam ga da me ostavi na miru, a on mi je rekao: "Još sad i neću više." Onda me je natjerao, izvadivši nož iza pojasa, i igrajući se njime u rukama, da se ne opirem i na silu me ponovo uzeo.

Tu istu večer, negdje poslije deset sati, ponovo je došao Mladen Radić – "Krkan" po mene da mu skuham kahvu. Morala sam izaći. Kada sam izašla iz

došli naoružani Srbi-četnici sa dva vozila i odveli me u njihovu komandu na saslušanje, u jedan objekat motela "Sonja". Vidjela sam odmah da je to motel "Kontiki", zvani "Sonja". Tamo sam zatekla veći broj "Šešeljevaca" i "Arkanovaca", koji su došli iz Srbije, kao agresori na Bosnu. Ispitivao me je Brane Vlačo, tadašnji komandant zatvora – logora "Sonja". Ispitivao me je gdje radim, ko me je zaposlio, gdje mi

je sin, držim li u kući oružje... Po mojemu prezimenu, dovodili su me u vezu sa jednim od komandanata Armije RBiH. Nisu vjerovali da ga zaista nikada u životu nisam ni srela.

Onda me je Vlačo lično odveo u jednu od kuća, koje su bile pridodate zatvoru "Sonja", a razlog za to, navodno, je bio da se sama ne bih kasno vraćala kući. Međutim, tu mi se desilo nešto strašno. Tu sam više puta bila silovana. Redali su se na meni Srbi-četnici, prvo Vlačo, pa onda još dvojica četnika, Srbijanaca. Po akcentu sam zaključila da nisu iz Bosne. Bila sam u potpunom šoku, ispaćena i iznakažena i fizički i psihički, tako da ni danas ne znam prepričati detalje te stravične noći, u kojoj sam kao žena, kao čovjek, ponižena i uvrijedjena da do smrti ne mogu sebi doći. Vlaču lično nisam poznavala, iako je živio u Vogošći. Ne znam da li je on mene poznavao, ali mog muž sigurno jeste. U tim trenucima shvatila sam da nema veze ni ko sam, ni šta sam, ni ko mi je rodbina. Njima je bilo jedino bitno da me kao ženu, kao Bošnjakinju, uvrijede, da me ponize. Šta drugo i strašnije ženi uraditi nego je nemoćnu silovati.

Jednom prilikom je došao jedan četnik, Srbijanac, i nasruuo na mene. Ja sam se pokušala braniti. Međutim, on me je tako krvnički udario da mi je slobonio četiri zuba. Tada sam shvatila da će, ako se branim, još gore proći. U meni, u mome biću, nastalo je jedno stanje obamrstosti koje se nikako ne može opisati. U zatvoru "Sonja" je bilo još mnogo žena i djevojaka kojima se sve isto dešavalo. Sve što su nam Srbi radili, radili su nam samo zato što smo Bošnjakinje. I danas se pitam kako sam uopće ostala živa.

Opet napominjem da je silovanje nešto najgore što jedna žena može doživjeti. To je za ženu najveće poniženje. Udaranje i šamarci su nešto drugo, a za silovanje je jednostavno teško naći prave riječi. Najgore je, ipak, bilo prvi put. To je najveći šok koji se teško može opisati. Od tada se neprestano pitam, kako jedan "vojnik" može primjeniti silu nad nedužnom ženom. Pokušavam na sve moguće načine da to zabo-

ŠIFRA: "BOŽIJA PRAVDA": Rekla sam mu da se ni muškarac nije ne smiju Bogu moliti ako nisu pristojno obučeni, a žena posebno. Pitala sam ga zna li da će ga za sve što mi čini, kazniti Bog Svevišnji. On se na to razbjesnio, skočio na mene sav zajapuren i crven, i udario me nogom u stomak. Vikao je mahnito: "Slobodan Milošević je i tvoj i moj Bog balinkuro smrdljiva."

...Kad sam se spustila na sedždu, prišao mi je grubo sa leđa i s nožem u ruci nad mojim vratom grubo me silovao vrišteći: "Bog je rođen u Srbiji, Bog je Srbin!"

ravim, ali ne uspijevam. Ja im to zaista nikada ne mogu oprostiti... Na primjer, kad su me one prve noći odveli u tu kuću pored motela "Sonja", Srbi su šetali oko mene zagledali me i mjerili. Nije bilo puno priče. Uđu na vrata, ošamare te i... To je trajalo sat i po...

Nekoliko dana poslije toga, jedan četnik, Srbijanac, me je izveo u prizemnu kuću pored motela i tamo mi naredio da se pred njim skinem potpuno gola. Bila je tu u sobi neka stara janjeća kožica. Pitao me da li se znam moliti Bogu, klanjati, pa da tu pred njim klanjam potpuno naga. Odgovorila sam mu da znam klanjati i moliti se Bogu po svome islamskom zakonu, pitavši ga da li je on vjernik, da li se on moli Bogu i je li ga strah Boga što mi zlo čini, što me muči. Rekla sam mu da se ni muškarac nije ne smiju Bogu moliti ako nisu pristojno obučeni, a žena posebno. Pitala sam ga zna li da će ga za sve što mi čini, kazniti Bog Svevišnji. On se na to razbjesnio, skočio na mene sav zajapuren i crven, i udario me nogom u stomak. Ležeći na podu u gotovo besvjесnom stanju, čula sam kad je glasno opsovao Boga. Vikao je mahnito: "Slobodan Milošević je i tvoj i moj Bog balinkuro smrdljiva." Digao me je i nekoliko puta ošamario, a onda izvadio nož iza pojasa i naredio da se skinem potpuno gola i da klanjam, ili će me potpuno iskasapiti.

BOG JE ROĐEN U SRBIJI, BOG JE SRBIN

Moralu sam poslušati jer sam mislila na svoga sina. Skinula sam se i počela klanjati. Nisam žurila na prvu sedždu, učeći u sebi više dova, u nadi da će se

Srbijanac ohladiti, dozvati pameti i smilovati se meni, bijednoj zatvorenicu. Ali nije. Dok sam se molila Bogu on se skidao i bio potpuno go. Kad sam se spustila na sedždu, prišao mi je grubo sa leđa i s nožem u ruci nad mojim vratom grubo me silovao vrišteći: "Bog je rođen u Srbiji, Bog je Srbin!"

Ne mogu opisati duševnu bol ni poniženje koje sam tada osjećala. Molila sam se Jedinom Bogu i plakala, a onda osjetila da mi Srbijanac nožem para leđa od vrata niz kičmu i od plećke do plećke. Oblila me je krv. Trzala sam se i otimala pod manjakom, a on je vriskao: "Sad si Srpsinja, sad si pokrštena!" Ne znam što se sve poslije desavalo. Izgubila sam svijest... Sebi sam došla kasno u noć. Oko mene su bile dvije žene, koje su me previjale zavojima. Brzo poslije toga su izašle i ostala sam sama, ponižena i isparana.

ŠIFRA: "NELJUDI"

Krajem augusta 1992. godine, mislim da je bio 27. ili 28., u okolici Bratunca, uz Drinu, moje selo je bilo opkoljeno tenkovima srpske vojske, a zatim je u rano jutro u selo ušla i JNA pješadija. Nosili su maskirne uniforme, a na glavi čarape. U napadu na selo je uhvaćen moj otac Rasim i bratić Šaćir i njima su zaprijetili da će ih zaklati, ako svi mi ne izademo iz našeg skloništa. Sve su nas okupili na jedno mjesto u selu. Biilo nas je oko 15. Zadržali su nas oko pola sata. U međuvremenu su palili i pljačkali kuće. Sve mještane su istjerali iz kuća. Moja stara nena se onesvijestila. Cijelo vrijeme moj otac je

ŠIFRA: "NELJUDI": Odveo me je u obližnju šumu. U šumi je bilo nekoliko Srbočetnika. Jedan od njih bio mi je poznat. Sjetila sam se ko je. Bio je to Slobodan Lazić iz okoline Bratunca. Na glavi je imao bijelu krvavu majicu... Kada sam počela vikati i vrištati, jedan od Srba stavio mi je nož pod grlo, porezavši me njime.

stajao, a ruke su mu bile vezane žicom. Nas 15 žena su poveli prema centru grada. Meni su naredili da idem prva u koloni. Kad smo došli do moje kuće, pretražili su je, navodno tražeći skriveno oružje. Zatim su našu kuću zapalili. Potom su nas doveli do šume. Uz ivicu šume nalazila se štala za stoku. Između štale i šume bio je put. Odveo me je u obližnju šumu.

Kada su nas doveli do štale, naredili su nam da stanemo. Prišao nam je visok vojnik, plave kratke kose. Imao je vojnu kapu na glavi. Imao je brkove. Bio je star oko 23 godine. Odveo je iza štale moju amidžičnu H.G., staru oko 19 godina. Kada je odveo nju, vratio se kod nas... Sve se dešavalo pred svima, pred mojom porodicom i komšijama. Moju rodicu dao je svom drugu. Mene je pozivao da pođem sa njim, ali sam se pravila da ne čujem. Nakon nekoliko njegovih poziva i moje šutnje, grubo mi je prišao, uhvatio za kosu i povukao za sobom. Sve su to gledali moji rođaci, otac, nena i komšije. Odveo me je u obližnju šumu. U šumi je bilo nekoliko Srbočetnika. Jedan od njih bio mi je poznat. Sjetila sam se ko je. Bio je to Slobodan Lazić iz okoline Bratunca. Na glavi je imao bijelu krvavu majicu... Kada su me uveli u šumu, naredili su mi da se svučem. Nisam htjela, odbila sam počela bježati iz šume, ali su mi zaprijetili nožem. Kada sam počela vikati i vrištati, jedan od Srba stavio mi je nož pod grlo, porezavši me njime. Osjetila sam na vratu posjekotinu i krv. Onda je prišao onaj visoki plavi brko i raskopčao mi bluzu. Drugi mi je svukao suknu, dok mi je nož bio na vratu. Nisam smjela ni pisnuti... Tada su me silovala njih trojica. Osim Lazića, drugima nisam znala imena, ali pretpostavljam da su iz susjednog sela u okolini Bratunca. Sve se desilo ujutro, oko 07:30 sati. Blizu mene je bila moja amidžična Zejneba, koju su

također silovali. Cijelo vrijeme su mi prijetili nožem. Prilikom silovanja psovali su mi balinsku majku, pucali iznad mene, psovali Aliju Izetbegovića, govoreći da čemo se ubuduće morati udavati za Srbe, jer naših muškaraca više neće biti...

Mene, moju rodicu i još četiri djevojke odvezli su i zatočili u jednu školsku učionici u obližnjem selu. Bile smo zatvorene u školi više od dva mjeseca. Čuvala su nas dva stražara. Hranu, veoma lošu, unosili su nam dva puta dnevno. Njih dvojica, od kojih se jedan zvao Žara Simić a drugi Stole, sa još pet šest učenika, svakodnevno su nas izvodili jednu po jednu i grubo silovali. Nisu nam davali vodu da se okupamo ili operemo. Svi do jednog su nam govorili da smo prljave Turkinje, Alijine kurve, a govorili su nam da smo bolje kad im se čujemo na znoj i prljavštinu.

Jedna od nas, Hata Tinjić, naglo se razboljela, dobila visoku temperaturu,

zaboraviti. Sve su te noći bile teške, u njima smo ponizavane, ali ta noć je nateža. U njoj sam vidjela da neljudi mogu ubiti i bolesnu, nemoćnu ženu.

ŠIFRA: "BULJAVE OČI"

Rođena sam u Novom Pazaru, u Sandžaku. U Sarajevo sam, nakon završene srednje škole, došla da studiram filozofiju. Fakultet sam završila 1984. godine, i odmah po okončanju studija sam se udala. Muž mi je radio u "Pre-tisu", u Vogošći, a ja u jednoj srednjoj školi u Sarajevu. Stanovali smo u Vogošći.

U 19.30 sati, 19. maja 1992. godine, otpočela je žestoka pucnjava na širem prostoru Vogošće. Nisam znala šta da radim, pa sam se uplašena zaključala sa djevojčicom u stanu. Pucnjava je trajala gotovo tri sata... Čekala sam da se sve smiri. Pokušavala sam da telefoniram, ali telefon nije davao signal. Otvori balinkuro, znamo da si unutra...

Iz stana nisam izlazila puna dva dana. Trećeg dana ujutro, začulo se zvono na ulaznim vratima. Skamenila sam se, ali, ipak, uspjela izustiti: "Ko je?"...! Očekivala sam muža, njegov

ŠIFRA: "NELJUDI": Prilikom silovanja psovali su mi balinsku majku, pucali iznad mene, psovali Aliju Izetbegovića, govoreći da čemo se ubuduće morati udavati za Srbe, jer naših muškaraca više neće biti...

...Jedna od nas, Hata Tinjić, naglo se razboljela, dobila visoku temperaturu, buncala je. Tražile smo pomoć, kucale stražarima... Došli su tek nakon 2 – 3 sata i iznijeli je. Očekivale smo doktora, ili makar da čujemo auto ali ništa nije bilo... Nakon 10 – 15 minuta čuli smo dva pucnja...

buncala je. Tražile smo pomoć, kucale stražarima... Došli su tek nakon 2 – 3 sata i iznijeli je. Očekivale smo doktora, ili makar da čujemo auto, ali ništa nije bilo... Nakon 10 – 15 minuta čuli smo dva pucnja... Vani je padala kiša i puhaoo je jak vjetar. Tu noć nikada neću

glas, ali umjesto blagog njegovog, čula sam grub, prodoran glas: "Otvori Turkinjo". Vrata su nogama na silu odvalili i upala su tri čovjeka u uniformama JNA, ali sa četničkim znakovima, kokardama na uniformama. Uletjeli su u stan sa oružjem u rukama i grubo

me pitali gdje mi je muž. Bila sam gotovo zanijemila. Nisam imala snage niti riječi da izustim od velikog straha. Grubo su nasrnuli na nas dvije, izveli nas iz stana, iz zgrade i odveli u zgradu osnovne škole. U osnovnoj školi smo zatekle oko 50 ljudi, mahom starijih žena, djece od kojim sam neke i lično

tridesetogodišnjak, a drugi crnomanjasti, bio je koju godinu stariji. Rekli su mi da pođem sa njima da uzmem dijete. Odveli su me prema centru grada u jednu višepratnicu. Tu su me uveli u jednu garsonijeru, mislim na trećem spratu. Pitala sam ih gdje mi je dijete, a onaj smedokosi mi se tada "iskesio" u

kmezom... "Budi dobra", rekao mi je, "pa ćeš uskoro vani". A onda je, hladno zureći u mene, nastavio: "Danas ćeš razgovarati sa jednim uglednim profesorom. On je ovdje u Vogošći. Ako mu odgovoriš na neka pitanja, ako budeš pametna, sigurno ćeš vani sa svojim djetetom", izustio je crnomanjasti četnik i izašao iz sobe. Bučno je zalupio vrata i resko ih zaključao.

ŠIFRA: "BULJAVE OČI": Rekli su mi da pođem sa njima da uzmem dijete. Odveli su me prema centru grada u jednu višepratnicu. Tu su me uveli u jednu garsonijeru, mislim na trećem spratu. Pitala sam ih gdje mi je dijete, a onaj smedokosi mi se tada "iskesio" u lice riječima: "Šta će ti tursko dijete, kada ćemo ti mi sada napraviti dva buduća četnika."

poznavala. Dva sata poslije, došli su po četiri srednjovječna muškarca. Ostale smo samo mi, žene, nekoliko staraca i četvero djece od 3 – 7 godina, među njima i moje dijete. Tu smo bili na fiskultrnim strunjačama i samo sa po jednim pokrivačem 7 – 8 dana.

Mislim da je mogao biti 25.-26. maj 1992. godine, kada su mene i još dvije djevojke izveli iz zgrade osnovne škole i odveli u jedan restoran na izlazu iz naselja, u koje prije rata nikada nisam bila, ali sam čula da se zove "Kontiki", vlasništvo neke Sonje ili nešto vezano za to ime. Dijete mi je bilo jako bolesno i izgladnjeno. Jela je sa mnom malo čorbice, koju su bili donijeli nama starijima. Sutradan sam zamolila stražara, koji nam je hranu unosio dva puta dnevno, da dovede ljekara mojoj djevojčici. Na moju molbu, nije ništa rekao ali poslije dva sata otvorila su se vrata, i sa četničkim stražarom ušao je jedan čovjek, star oko 40 godina, plav, pročelav. Nije bio u uniformi, po čemu bi se moglo zaključiti da je ljekar ili bolničar. Tražio je da mu dam dijete da ga odnese na pregled u ambulantu. Molila sam ga da i ja pođem sa njim, no, nije mi dozvolio. Uzeo mi je dijete. Bilo mi je lakše, jer sam se nadala da će ljekar pomoći mojoj djevojčici.

ŠTA ĆE TI TURSKO DIJETE KAD ĆEŠ IMATI ČETNIČKO

Nakon dva sata vratio se onaj četrdesetogodišnjak sa dvojicom mladih četnika u uniformama JNA. Jedan je bio smed

lice riječima: "Šta će ti tursko dijete, kada ćemo ti mi sada napraviti dva buduća četnika." Vrisnula sam od zaprepaštenja i krenula prema vratima, ali mlađi me je uhvatio snažno, objema rukama, i privukao sebi. Vrištala sam, zvala u pomoć, dok me je onaj stariji raskopčavao. Otimala sam se i gurala ga od sebe nogama, dok me nije počeo snažno udarati šakama i koljenima. Urlao je: "Ako se budeš otimala i pravila nam probleme, zaklat ćemo ti dijete. Ono je u našim rukama, u susjednom je stanu. Zaklat ćemo ti curicu..."

Gotovo sam potpuno malaksala, kad su me polugolu bacili pod noge, na

ŠIFRA: "BULJAVE OČI": Otimala sam se i gurala ga od sebe nogama, dok me nije počeo snažno udarati šakama i koljenima. Urlao je: "Ako se budeš otimala i pravila nam probleme, zaklat ćemo ti dijete. Ono je u našim rukama, u susjednom je stanu. Zaklat ćemo ti curicu..."

pod. Tu na podu, obojica su me grubo silovali. Molila sam ih da me ubiju, da me zakolju, samo da mi ne diraju dijete. Poslije sam pala u nesvijest. Kada sam se probudila, bila ne ponoć. Bila sam sama u stanu. Cijelo tijelo bilo mi je studeno i obamrlo. Bila sam čas u nekom polusnu, čas na javi, budna, prestravljeni. Vani su se čuli pucnji. Moglo je biti oko 09 sati ujutro, kada je jedan od četnika, silovatelja, zlikovaca, došao u garsonijeru, noseći u ruci komadić kruha, namazan nekim pe-

je izbijala studen. Šutjela sam. Šta god bih rekla, možda ne bi bilo pametno. Čekala sam dalje... "Ćutiš! E pa lepo, onda ćeš mi to reći posle. Skidaj se!", naredio mi je nešto povиšenim tonom i povukao za ruku prema sebi. Odgurnula sam ga od sebe, trgnula i krenula prema vratima, a on me je uhvatio objema rukama za nadlaktice, okrenuo i bacio me na pod, a potom udario jako nogom u predjelu butne kosti. Onda je brzo otključao vrata i pozvao onog crnomanjastog četnika, naredivši mu da

ŠIFRA: "BULJAVE OČI": "Profesor Nikola"!!! Te dvije riječi duboko su se urezale u moje pamćenje i brujale u meni, sve dok se nisam vratila iz Švedske, krajem 1997. godine, i na televiziji prepoznala "profesora Nikolu", zločinca, silovatelja. Prepoznala sam Nikolu Poplašena u srpskoj skupštini u Banja Luci.

...Sada živim samo za dan, za susret sa njim u Hagu, da vidim hoće li mu oči tamo divljački sijati, kao onda kada je nasrtao na mene bespomoćnu zatočenicu, kada me je uprljao, obeščastio.

me skine golu. Vriskao je pri tome i sijevao buljavim pogledom. Izašao je iz sobe, govoreći da će se brzo vratiti. Onaj crnomanjasti četnik nasrnuo je na mene, digao me sa poda, udarivši me jako koljenom u stomak. Onda me je bacio na kauč. Osjećala sam velike bolove u predjelu stomaka, gubila sam se kada je zaskočio na mene, zajašivši me da me raskopča. Raskopčao mi je bluzu i gotovo je strgao sa mene, a onda i suknu, pa gaćice. Molila sam ga da me poštedi, a on je bio još goropadniji... Tada je ušao onaj profesor sa bradom. Oči su mu divljački sijale, pa sam oborila pogled i zatvorila oči. Čula sam samo kako mu zvoni tok na kaišu, da se skida i nasrće na mene. Branila sam se skupljenih nogu, a onda me je zasuo šamarima i šakama. Klonula sam i puštala se, znajući da mi može biti samo još gore. Profesor me je pokušao silovati ali mu nije polazilo za rukom, pa se počeo derati na mene i šamarati me. Opustila sam se cijelim tijelom i pravila se da sam u besvesnom stanju, a profesor je bezuspješno kidisao na mene. Nakon 10 – 15 minuta mi je opsovaо balinsku majku i sišao sa mene, nakon što me je uprljao sobom i svojim smradom. Brzo se obukao i izletio iz sobe i zagalamio na onog četnika u hodniku. Pravila sam se i dalje da sam u besvesnom stanju, ležeći na kauču, kada je uletio onaj četnik iz hodnika i nasrnuo na mene. Ošamario me je nekoliko puta, a onda me grubo silovao, dahćući i govoreći mi: "Ono što je počeo profesor Nikola, završit će za njega ja..."

"Profesor Nikola"!!! Te dvije riječi duboko su se urezale u moje pamćenje i brujale u meni, sve dok se nisam vratila iz Švedske, krajem 1997. godine, i

na televiziji prepoznala "profesora Nikolu", zločinca, silovatelja. Prepoznala sam Nikolu Poplašena u srpskoj skupštini u Banja Luci.

Sada živim samo za dan, za susret sa njim u Hagu, da vidim hoće li mu oči tamo divljački sijati, kao onda kada je nasrtao na mene bespomoćnu zatočenicu, kada me je uprljao, obeščastio. Niko mi ne može vratiti moga poginulog muža. Gotovo sam izgubila i nadu da će ikada saznavati šta se desilo sa mojom četverogodišnjom kćerkom, koju su mi Srbi-četnici oduzeli. Da li je živa, ako je, gdje se nalazi? Da li je mrтva, ako je, gdje je sahranjena. Uzdam se u Boga, u pravdu. Samo me to još održava u životu, koji to više nikada neće biti, osim pukog vegetiranja.

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA"

Živjela sam u okolini Foče, u selu Trošanj... U ponedjeljak 06.04.1992. godine, kao i svakog dana do tada, otišla sam na posao, ali tamo, u firmi, nisam nikoga zatekla. Na posao su poslije

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA": Poslije izvjesnog vremena u prostoriju su počeli ulaziti i drugi četnici. Ne znam koliko ih je bilo, ali dok sam bila pri svijesti izbrojala sam ih do devet, dešet... Dalje nisam mogla. Izgubila sam se, onesvijestila. Probudili su me pucnji i vika četnika. Čula sam viku: "Pobježe balija..." Kasnije sam saznaла da su tada ubili moga amidžića.

Mene su obeščastili, silovali i izmrcvarili. Tu sam provela 3 – 4 sata dok su se oni iživljavalni na meni. Drhtala sam gola na krevetu.

mene došla samo dva Srbina, poslovođa i direktor, i kazali da do daljnog nećemo raditi.

Kako Srbima nismo vjerovali, noću smo išli u šumu i tamo spavali, a preko dana smo se vraćali kući i pokušavali raditi. JNA i četnici su napali moje selo 03.07.1992. godine. Jedno jutro, dok smo još bili u šumi, začula se pucnjava, negdje u neposrednoj blizini. Znala sam da smo napadnuti. Počeli smo bježati dublje u šumu, prema planini. Bježali smo nekih 1000 metara i više nismo mogli, jer su oni išli za nama i pucali. Najviše je bilo nas žena, djece i starijih... Neki naši mladi muškarci su i uspjeli pobjeći prema planini... Pošto smo vidjeli da nemamo izlaza i da će nas sve pobiti, riješili smo da im se predamo. Sjeli smo i sačekali da četnici dođu. Dok su pucali za nama, ubili su moju majku, mog rođaka Ismeta i rođicu Fatimu, kojoj je dijete bilo na ledima. Kada je ona pogodjena, dijete je palo i kotrljalo se niz stranu, dok ga Selma nije uhvatila i povela sa sobom.

Odatle su nas poveli u obližnje naselje. Ja sam išla prva. Pored mene je išao četnik Metiljević sa mitraljezom na ramenu. Bio je okićen redenicima, bomбама, bajonetama... Dotjerali su nas ispred motela. Tu je bila neka česma gdje su nas sve postrojili. Čekala sam kada će početi da pucaju po nama. Oni koji su nailazili prilazili su ženama i govorili: "Ti podi za mnom!" Tako me je jedan od njih poveo sa sobom. Doveo me je u jednu sobu u baraku pored rijeke. Tamo su sjedili Gojko Janković, Dragan Zelenović i Janko Janjić. Počeli su me ispitivati. Govorili su mi ako ne kažem istinu da će mi "napraviti re-

daljku". Znala sam da me čeka ono najgore od šumnjaka, od zlikovaca. Pitali su me ko je od Bošnjaka imao oružje. Rekla sam im da ko god je imao oružje i predao ga je. Ionako ga je bilo malo, nekoliko lovačkih pušaka i nekoliko pištolja i svi su imali dozvolu za nošenje oružja. Pitali su me koliko je u selu bilo muškaraca i da im kažem njihova imena. Onda je došao drugi i izveo me napolje. Dok sam izlazila iz barake, susrela sam se sa mojim amidžićem. Bio je sav u krvu. Odijelo mu je bilo svo krvavo. Tukli su ga četnici bjesomučno...

Mene su uveli u drugi dio barake. Tu je ušao jedan stariji četnik (40 – 50 godina) i grubo me bacio na krevet. Strgao je odjeću sa mene i donji veš. Govorio mi je: "Ne boj se! Neće ti ništa biti! Samo ču ja biti sa tobom." Plakala sam i molila ga da me ne dira, da sam bolesna, a on me je digao sa kreveta i grubo išamarao, pa ponovno bacio na krevet i svukao me golu. Drhtala sam i jecala. Zatim me je taj četnik silovao obeščastio, vrišteći kao konj. Dok se to dešavalo, čula sam kako napolju jauče i plače moj amidžić. Plakao je jer su ga tukli i molio ih da ga puste...

VRISNULA SAM OD BOLA

Poslije izvjesnog vremena u prostoriju su počeli ulaziti i drugi četnici. Ne znam koliko ih je bilo, ali dok sam bila pri svijesti izbrojala sam ih do devet, deset... Dalje nisam mogla. Izgubila sam se, onesvijestila. Probudili su me pucnji i vika četnika. Čula sam viku: "Pobježe balija..." Kasnije sam saznaла da su tada ubili moga amidžića. Za to vrijeme, dok sam polumrtva ležala u baraci, čula sam veliku pucnjavu. Plašila sam se da četnici ubijaju jedno po jedno i da ih mrtve bacaju u rijeku.

Mene su obeščastili, silovali i izmrčvarili. Tu sam provela 3 – 4 sata dok su se oni iživljavali na meni. Drhtala sam gola na krevetu. Nisam mogla da ustanem, da se pomranken, a kamoli da se obučem. Došli su poslije i naredili mi da se obučem i da idem u autobus, koji je trebalo ubrzo da krene sa ostalima. Teškom mukom sam se obukla. Izvela su me dvojica i doveli

do autobusa. Tamo su bili svi osim male Emine. Njena majka je stajala pored autobusa i molila četnike da joj dovedu Eminu. Plakala je i molila da joj vrate dijete, koje je imalo jedva 15 – 16 godina. Kasnije su i nju doveli u autobus. Bila je sva raščupana i uplakana... Povezli su nas odatle dalje. U autobusu su bili: "Tuta", jedan četnik kojeg sam poznavala, jer je radio sa mojim ocem i još neki srpski vojnici. Bila sam šokirana i izgubljena. Nisam mogla vjerovati kakvo зло ljudi mogu učiniti ljudima.

Došli smo u Foču pred policijsku stanicu, gdje smo čekali nekih pola sata. Tek tada sam došla malo sebi i shvatila šta mi se desilo. Vrisnula sam od bola, kao da me je nešto trznulo, jer majčina smrt i sve što se sa mnom dešavalo bilo je nepodnošljivo za moju psihu. Počela sam jače vrištati i čupati kosu. Žene su me molile da ne vrištim jer bi nas

četnici. Psovali su nam tursku, balisku majku, pljuvali nas... Onda bi izabrali koga su htjeli i vodili sa sobom. Rekli bi nam da nas vode da im počistimo stan, a mi smo znali šta to znači, jer im stan nikada nismo očistili, niti su oni znali kako izgleda očišćeni stan.

Jednu noć je došao Dragoslav Kunarac – "Žaga" i odveo mene i Dženanu u jednu kuću. U toj kući je bilo 20 četnika, a među njima je bio i "Gaga". On je bio najgori četnik-zlikovac, koga sam ikada vidjela. Bio je užasan. Jedan drugi četnik sa njima bio je sav krvav. Na nogama je imao bijele čizme, ali su mu i one bile uprskane krvlju, kao i odjeća. Nas su natjerali da očistimo kuću. Mi smo, kao nešto, i očistile. Onda su oni donijeli mesa i večerali su. Nas nisu pozvali, niti su nam od jela išta dali... Poslije večere, "Žaga" je odveo Dženanu u drugu sobu, a ja sam sa ostalim četnicima ostala u prvoj sobi...

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA": Teškom mukom sam se obukla. Izvela su me dvojica i doveli do autobusa. Tamo su bili svi osim male Emine. Njena majka je stajala pored autobusa i molila četnike da joj dovedu Eminu. Plakala je i molila da joj vrate dijete, koje je imalo jedva 15 – 16 godina.

četnici sve mogli poubijati. Uspjele su da me smire... Odatle su nas odveli u Fočanski srednjoškolski centar. Uveli su nas u jednu veću prostoriju, gdje su bile postavljene spužve i vojnička ćebad. Tu smo ostali 10 – 12 dana. Za nas je bio odgovoran četnik, Mitar Šipčić. On je bio zadužen za nas, za našu sigurnost, a ustvari je puštao ostale četnike da rade sa nama šta hoće, da nas zlostavljuju, ponižavaju. Za vrijeme tih 10 – 12 dana koje sam tu provela, mislim da nije prošla ni jedna noć, a da nisam bila odvedena i višestruko silovana. Pretežno me je vodio Dragan Zelenović. Najčešće je vodio mene i Emunu. Jednom me je odveo i Dragan Stanković, zvani "Dragec". On me je vodio sa jednim Crnogorcem u Gornje Polje u Foči, u neku garsonijeru.

Kada je dolazio, Dragan Zelenović se uvijek derao i galamio na nas. Govorio nam je svašta i vrijedao kao i ostali

Nekoliko četnika povalo me je odmah na krevet i skinuli su me, tako da sam ostala potpuno gola. Plakala sam i molila, a oni su bili time još gori prema meni. Morala sam da se predam, pa se njih 15 – 20 redalo na meni sve do jedan po pola noći. Nisam se smjela braniti. U početku sam se, kako rekoh, branila, borila sa četnicima, ali bi me savladali i još žešće zlostavljeni. Trpjela sam. Morala sam, ako treba i do same smrti. Šta god da su mi radili, nisam smjela nipošto da se branim. Nisam smjela ništa progovoriti. Nisam imala pravo glasa. Nisam bila čovjek za te zvijeri. Bila sam puki objekt za zadovoljenje nagona Srbočetnika.

Zadnji koji je ostao da se iživljava na meni, uzeo je nož i pošao prema meni. Pitao me je: "Koja ti je sisa draža?" Onda je Crnogorac "Tolja" rekao: "Nemoj da je diraš. To je jako dobra djevojka." Ovaj je pošao onda na njega, a

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA": Tu, među njima je bio i Jure Radović sa Broda, školski drug moje bliže rodice. Dobro sam ga poznavala. Meni je Jure Radović govorio: "Spasio bih te kao mogu sestruru." Sve je lagao. On je bio gori nego deset četnika. On je bio non-stop na meni. Nije htio da me pusti, a sa sobom je na mene dovodio još trojicu četnika. Jedan četnik mi je bio sa jedne strane, drugi sa druge, treći me oralno zlostavlja...

ja sam molila da me puste u kupatilo da pijem vode, jer sam bila iznemogla. Nisam imala zraka. Među njima je bio i jedan ranjeni četnik koji je sjedio po red kreveta na stolici i "Gaga" mi je naredio, pošto je on ranjen u stomak, da mu ja učinim zadovoljstvo tako što će ga oralno zadovoljiti. Tu, među njima je bio i Jure Radović sa Broda, školski drug moje bliže rodice. Dobro sam ga poznavala. Meni je Jure Radović govorio: "Spasio bih te kao mogu sestruru." Sve je lagao. On je bio gori nego deset četnika. On je bio non-stop na meni. Nije htio da me pusti a sa sobom je na mene dovodio još trojicu četnika. Jedan četnik mi je bio sa jedne strane, drugi sa druge, treći me oralno zlostavlja a i on, Jure. Bilo je užasno! To nikada ne mogu zaboraviti! Tu ranu će nositi do smrti.

Pred zorou su mene i Dženanu vratili u fiskulturnu salu. Bile smo izmrcvarene i ponižene, da se to riječima ne može opisati. Te noći je minirana fočanska džamija. To je bilo 02.08.1992. god. u 23.40 sati. Vodili su me ulicom u neposrednoj blizini džamije. Nestalo je struje. Te noći uzeo me je četnik Duško Dubljević (Crnogorac). Cijele noći me je silovao. Nije me uopće puštao. Ujutro su došli drugi i nastavili... Tog dana: "Dragec", "Nidža" (Crnogorac) i "Žujo" (Crnogorac) su htjeli da nas odvezu autom, navodno, negdje na sigurno, ali su u međuvremenu došli Pero i Golijan, te su nas vratili ponovo u onu kuću. Te noći, u tu kuću su dovedene još tri djevojke i jedna trudnica. Bila je trudna 8 mjeseci. Sa njom je dovedena Ifeta i još jedna djevojčica.

Sve su nas rasporedili po sobama. Pošto sam bila prisiljena da cijele noći budem sa Duškom Dubljevićem, nisam mogla znati šta se dešava sa drugim so-

bama. Ujutro, kada me je Duško pustio, odmah me je preuzeo "Konta" – Kontić. Nakon jednog sata je došao "Žaga" i odvezao nas odatle. Sa mnom su odvedene još tri djevojke: Dženana, Emina i Ifeta. "Žaga" nam je rekao da će nas suočiti sa novinarkom kako bi utvrdio šta je koja od nas pričala, te ako budemo lagale da će nas prikovati na splav i pustiti niz Drinu. Dovezao nas je u susjedno mjesto pred jednu kafanu. Uveli su nas i dali nam da jedemo. Mene su odredili da sjedim pored Pere Eleza. Elez mi je govorio da jedem, a ja sam bila nemoćna za bilo šta, napola mrtva od straha i od svega šta mi se dešavalо. Jedan od njih je rekao: "Izvedite je tamo da je

Zatim nas je Pero Elez uzeo za sebe kao da mi budemo samo njegove djevojke. On je došao prvu noć i obje nas silovao. Dolazio je kasnije i nije nas dirao, ali je zatim dovodio po pet-šest Crnogoraca iz Titograda i Nikšića sa sobom. Jednu večer je došao Radivoje Marković iz Gacka. Nosio je šešir i štap iz Titove vile sa Tjentišta. Prišao je meni i pitao me: "Hoćemo li ja i ti u partizane? Mi smo partizani, mi nismo četnici. "Tu su sjedili, pili i svaku noć su bili pijani. Markovića su poslali u sobu sa Adisom, a mene i Edinu nisu dirali. Poslije izvjesnog vremena on je išamarao i izbacio Adisu iz sobe i poslao je po mene, da ja idem kod njega. Tu noć je radio od mene što je htio, a bio je skroz pijan. Iživljavao se skoro cijelu noć. Braniti se nisam smjela. Jedva bi čekali da me ubiju, a time da u meni ubiju i svoj zločin, svoje divljaštvo i fašizam, što sam ja pamtila i pamtim i danas...

I tako je to trajalo danima. Ako nas nisu oni silovali, dovodili su nekoga do četnika sa strane. Onda su počeli dovoditi i komšije iz mjesta i od njih na-

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA": Zatim nas je Pero Elez uzeo za sebe kao da mi budemo samo njegove djevojke. On je došao prvu noć i obje nas silovao. Dolazio je kasnije i nije nas dirao, ali je zatim dovodio po pet-šest Crnogoraca iz Titograda i Nikšića sa sobom.

ubijemo, zar ne vidite da je gotova." Odатле nas je Miško Savić (Crnogorac iz Pljevalja) odvezao u kuću Sulje B. Kad smo tamo došli, izašao je "Žaga" i iz kuće izveo Senadu B. i Amru, a nas je odveo na sprat da počistimo sobu u kojoj smo trebale spavati. Mi smo sobu pospremile i stavile spužve. Kasnije je došao četnik Nikola Brčić – "Rođo", utjerao me silom u jednu sobu i silovao. Nisam se smjela braniti. Sve to što su nam četnici činili je postajalo gotovo normalno. Kad je on završio, natjerali su me da sidem u prizemlje. Tu sam zatekla i djevojku Sanelu, koju je za sebe držao Neđo Samardžić. On je bio iz Bileće, ali je pred rat bio zatvorenik u KPD-u Foča. Kad je rat počeo, pustili su ga SDS-ovci iz zatvora i on se priključio četnicima, najekstremnijim zločincima.

plaćivali za njihove užitke. Meni lično nisu, ali jesu Edini i Adisi. Doveli su jednog, zvao se Papro. Bio je nešto stariji čovjek, i čorav na jedno oko. Bilo ga je ružno vidjeti, a kamo li sa njim... No mi smo bile u gorem položaju od roblja, od životinja. Trpejeli smo samo da bi jednom, kad-tad, kazale istinu o Srbočetnicima i njihovom fašizmu. Jednom me je silovao Zoran Samardžić. To je bilo divljačko iživljavanje, da se ne može ni u snu sanjati nešto tako. Onda sam jednom molila "Roka" da dođe i da spava sa mnom u sobi, a da ništa ne radi, samo da bude tu, jer mi je više bilo dosta "redaljke". On je obećao da će doći i od tada, kako je on počeo dolaziti, smanjilo se dovođenje drugih četnika, jer zaključile smo, ako bi neka od nas imala nekog "svog"

četnika uz sebe, onda na njoj nisu pravili "redaljku".

Četiri mjeseca nakon toga, došli su Gojko Janković, Dragan Zelenović i "Tuta" i rekli su da četiri djevojke moraju ili ubiti, ili ih poslati u Foču iz koje su nas i doveli, jer oni nemaju dovoljno hrane da nas hrane. Ostale su Dženana, Mirela i Sanela. Otišle smo ja, Emi-na, Adisa i Edina. Odveli su nas u jedan stan kod "Ribarskog". Tu smo prenoćile jednu noć. Janković nam je govorio da čemo tu biti sigurne i da nas niko neće dirati. Međutim, sutra dan dolaze četnici kupci koji su nas kupili od Zelenovića i "Tute".

ČETNICI SU NAS MEĐUSOBNO PRODAVALI I KUPOVALI

Nama nisu ništa govorili, ali smo ih njihove priče saznali da je u pitanju prodaja i trgovina s nama. Trgovali su robljem. Rekli su nam: "Ići ćete kod ovih momaka i tamo će vam biti super. Niko vam neće dolaziti i imaćete svega." Kovač Radomir, zvani "Klamfa" i Jagoš Kostić, zvani "Jaga", odveli su nas u neki stan, u "Brenu", na četvrti sprat. Bile smo nas četiri djevojke. Tu smo bile 5 – 6 dana i nisu nikoga drugog dovodili, ali je "Klamfa" bio gori u svemu nego deset četnika. On se na svakoj od nas iživljavao. Ponašao se manjački. Odatle su mene i malu Edinu prodali nekim četnicima-Srbijancima. Rekli su nam da idemo kod tih ljudi, pošto su oni iz Srbije pa nemaju žena, da im pospremimo kuću i napravimo ručak.

Srbijanaca je bilo puno, a svaki je htio da siluje. Tamo je nastao pravi haos. Vojkan Jagić, koji nas je kupio, nije dao da nas iko siluje, ali nije mogao da nas sačuva. Te iste noći su se tukli međusobno zbog nas. Bilo je i krvi. Čekala sam samo kada će ući u sobu i zaklati nas. U toj kući smo bile 10 – 15 dana. Nad nama su se izredali svi. Jednom su nas iz te kuće odveli u jedan stan. Bile smo nas dvije i tri Srbijanca. Tu smo bile 10-ak dana.

Pitala sam "Klamfu" šta će sa mnom biti. On je rekao da će po mene doći "Tuta" i "Zelja" (Dragan Zelenović) da me vode kod sebe. Poslije pola sata, kad je "Dragec" odveo Edinu, ovi dolaze po mene.

Plakala sam i izašla sa njima. "Tuta" mi je rekao da se ne bojam i da će biti kod njega, te da me niko neće dirati. Međutim, oni su mene poveli da me ubiju, jer nisu znali gdje će više i šta će sa mnom... Došli smo pred zgradu gdje je mala Edina odvedena i oni su otišli kod "Drageca" da o meni pregovaraju sa njim. Tamo su se zadržali pola sata, a ja sam sjedila u autu. Došli su po mene i rekli da izađem i idem gore kod Edine. Otišla sam i počela plakati. Onda je "Dragec" povikao na mene da šutim, jer mi je on spasio život, pošto su me oni htjeli ubiti. Tu smo ostali jednu noć, poslije čega nas odvode u

sko je ostao. Pošto nisam htjela da tamo idem, Jasko me je udario šakom. Pala sam i krv mi je potekla na nos. On me je uhvatio za kosu, podnio nož pod vrat i htio je da me kolje. Onda sam ja pristala i rekla da će ići, samo da me pusti... Išla sam sa njim pješke do "Tutinog" stana gdje me i ostavio... Poslije je "Tuta" došao i pošto sam bila sva otekla, pitao me je ko me je udario, kao da ne zna ko je to bio. Tu sam cijelu noć bila sa njim, a sutra dan me je ponovo vratio u garsonijeru. Drugu noć ponovo je došao Todović. Rekao je da ustanem i pospremim stan jer dolaze njegova tri

ŠIFRA: "PRODAJA BOŠNJAKINJA": Čekala sam samo kada će ući u sobu i zaklati nas. U toj kući smo bile 10 – 15 dana. Nad nama su se izredali svi. Jednom su nas iz te kuće odveli u jedan stan. Bile smo nas dvije i tri Srbijanca. Tu smo bile 10-ak dana.

...Dragan Stanković – Dragec me je poslije prodao Milanu Todoviću iz Čelebića, a ovaj me je odveo u jednu fočansku garsoniju... Pošto mu Todović nije platio moju cijenu, Dragan je došao sutra i uzeo televizor iz tog stana. Tu sam bila zatočena mjesec i više dana.

jednu kuću, gdje smo bile dvije-tri noći, kod nekog čovjeka. Bile smo same i kuhale smo sebi što smo našle, ne znajući da ne smijemo, jer kad je taj čovjek došao, htio nas je pobiti što smo mu pojele hranu. Mislim da se zvao Jojić. Odatle nas je on odveo u jednu garsoniju. U garsoniji smo bili 10 – 15 dana. Za sve djevojke što su sa mnom bile, saznala sam kasnije gdje su, jedino nisam za Edinu. Za nju se i danas još ništa ne zna.

Dragan Stanković – Dragec me je poslije prodao Milanu Todoviću iz Čelebića, a ovaj me je odveo u jednu fočansku garsoniju... Pošto mu Todović nije platio moju cijenu, Dragan je došao sutra i uzeo televizor iz tog stana. Tu sam bila zatočena mjesec i više dana. Todović bi dolazio uvečer u tu garsoniju. Donosio mi je da jedem jednom u tri dana. Uvijek je dolazio pijan i nasrtao na mene. Jednu večer su u stan provaliili "Tuta" i Jasko Gagović. Obećavali su kako će me odvesti u Austriju. Ništa im nisam vjerovala. Htjeli su da me vode u "Tutin" stan u "Breni" i dogovarali se oko toga. "Tuta" je kasnije otišao, a Ja-

brata u posjetu. Rekao je da dolazi i Marković kojeg ja od ranije poznajem....

ŠIFRA: "RETARDIRANA"

Rodena sam u Hadžićima. Prije rata sam živjela po domovima za retardiranu omladinu. Rat me je zatekao u Domu za štićenike u Višegradi.

Jednog dana, na samom početku rata, u naš dom je upala vojska u maskirnim uniformama JNA. Medicinska sestra koja nas je pazila rekla nam je da su to jugoslovenski vojnici iz Užičkog korpusa JNA. Ispočetka nas nisu dirali jer su ih medicinske sestre molile da nam ne čine зло, pošto smo mi bile bolesne djevojčice, ali kasnije je bilo sve gore i gore. Odvodili su djevojke u druge prostorije u Domu i tamo su ih skidali gole i svašta im radili. Čule smo plakanje i vrištanje iz podruma.

Imali su spiskove sa našim imenima, po kojima su nas prozivali. Prozivali su nas

i ako se koja od djevojaka ne bi javila, tukli su je. Odvodili su djevojke i djevojčice u ložionicu, koja se nalazila u podrumu Doma i odatle ih vraćali tek sutradan ujutro, isprebijane, modre i otečene. Dolje su ih skidali gole i izivljavali se na njima po cijelu noć, silujući ih.

ČETNICI SU SILOVALI RETARDIRANE DJEVOJČICE

Vodili su i moju sestru koja je u Domu bila najmlađa. Imala je samo 12 godina. I nju su silovali. Kada su je ujutro vraćali iz ložionice kako je plakala. Rekla mi je kako su joj zaprijetili da nam ne smije reći šta joj se desilo, a plašila se i mene da će je ja istaći što je spavala sa četnicima, pa me je molila da je još i ja ne tučem. Shvatala je sve to kao svoju krivnju. Osjećala je, iako je bila još dijete, sramotu, strah i poniženje. Po nju je kasnije došla medicinska sestra Milena i odvela je sa sobom u drugu prostoriju. Ispitivala ju je šta joj se sve desilo i moja sestra joj je sve ispričala. Pokazala joj je i ožiljke koje je imala od ugašenih cigareta na svojim mladim dojkama.

Jednog dana je u sobu utrčala medicinska sestra Milena i uzbudeno mi rekla da hitno pođem sa njom, jer je neki četnik, zvani Dragan, došao po moju sestru i rekao da je vodi u ložionicu na silovanje ili da je objesi.

ŠIFRA: "RETARDIRANA": Vodili su i moju sestru koja je u Domu bila najmlađa. Imala je samo 12 godina.

...Jednog dana je u sobu utrčala medicinska sestra Milena i uzbudeno mi rekla da hitno pođem sa njom, jer je neki četnik, zvani Dragan, došao po moju sestru i rekao da je vodi u ložionicu na silovanje ili da je objesi.

Istrčala sam iz sobe i jedva smo se uspjele spasiti od četnika Dragana. Od tada imam i ove ožiljke na ruci, koje sam dobila kad sam je pokušavala odbraniti od Dragana koji me je ozlijedio nožem. Na sreću, tu se tada zatekao Ranko Šajinović iz Doboja koji je odbranio i mene i moju sestru, psujući Dragana što maltretira i zlostavlja dijete, koje je retardirano i nezaštićeno.

ŠIFRA: "RETARDIRANA": Najviše su, ipak, nasrtali na nas, Bošnjakinje. Nikome se nismo smjeli žaliti i niko nas nije branio osim sestre Milene. Četnici su dolazili kad su htjeli, obično noću kada su svi spavali.

...Poznajem pet-šest djevojaka koje su tada ostale u drugom stanju. Sestre su ih onda odvodile na abortus. Inače su medicinske sestre svako jutro dolazile u našu sobu i pitale nas da li redovno dobijamo menstruaciju. Morale smo da skidamo gaćice kako bi im pokazali da li imamo menstruaciju ili ne.

Medicinske sestre i direktor, Rasim Rubić, znali su šta se to sa nama dešava, ali nisu smjeli ništa poduzeti. U Dom su dolazili i drugi mještani, Bošnjaci, koji su se tu pokušavali sakriti od četnika. Četnici iz Srbije napastovali su i njihove žene, a njih, ukoliko bi branili svoje žene, četnici su tukli. Među njima, ubili su Lagumdžiju Muju. Znam da je moju sestru silovao četnik Dragan, ali on nije bio sam, sa njim su bila još četverica četnika koji su se, također, na njoj redali. Kada se poslije toga vraćala u sobu bila je sva modra i krvava.

DJEVOJKЕ SU OSTAJALE U DRUGOM STANJU

Jednom prilikom je po mene došao četnik Ranko, koji je htio da me povede

čak ni vjeru djevojaka. Najviše su, ipak, nasrtali na nas, Bošnjakinje. Nikome se nismo smjeli žaliti i niko nas nije branio osim sestre Milene. Četnici su dolazili kad su htjeli, obično noću kada su svi spavali. Na kapiji nije bilo stražara, tako da su neometano mogli ući... Nas su u Domu čuvale dvije medicinske sestre koje su sa nama ostale preko noći. Dolazili bi i odvodili žene i djevojke u ložionicu i vraćali ih tek ujutro, nakon što su ih skidali i silovali. Od medicinskih sestara najviše nas je štitila Milena, ali nije uspijevala sve zaštiti.

Poznajem pet-šest djevojaka koje su tada ostale u drugom stanju. Sestre su ih onda odvodile na abortus. Inače su medicinske sestre svako jutro dolazile u našu sobu i pitale nas da li redovno dobijamo menstruaciju. Morale smo da skidamo gaćice kako bi im pokazali da li imamo menstruaciju ili ne. U Domu je bila i ambulanta u kojoj su nas redovno pregledali.

Te djevojke koje su ostajale trudne, imale su samo početnu trudnoću, tako da su ih odmah odvodili na "čišćenje". Jedino je kod Kuka Sabahete bila poodmakla trudnoća. Stezala je stomak šalom i krila trudnoću kako bi sačuvala dijete. Bila je moja dobra prijateljica i jednom prilikom mi je rekla: "Ako budem trudna ja će sačuvati svoje dijete." Međutim, medicinske sestre su primijetile da se sa njom nešto dešava, pošto nije redovno jela i često je povraćala. Kada su sestre primijetile da je trudna, odveli su je u Foču da abortira. Kada se vratila, Sabaheta je bila sva žuta i iscrpljena i povraćala je...

ŠIFRA: "KLADUŠA"

Jednog vikenda sam otišla kod svog strica u Veliku Kladušu i tu su me, u decembru 1993. godine, uhapsili autonomaši, Fikretove sluge i izdajnici svoga naroda.

Išli su po stanovima i hapsili koga su zatekli, bez obzira na godište. Ja sam bila sama u stanu sa svojom stričevkom. Došla su dvojica vojnika. Jedan od njih je bio Bošnjak, a drugi Srbin. Rekli su nam da nas vode u policiju kako bi tamo dali neku izjavu. Nisu nam dali ni da se obučemo i spremimo kako treba. Vani je bilo hladno, padao je gust snijeg. Rekli su da nam ne treba ništa od stvari i da ćemo se brzo vratiti. Odatle su nas odveli u hale "Agrokomerca". Tada sam imala tek

nomaši i Martićevi Srbi. Sve su nas redom svakodnevno silovali. Nekada su nas odvajali, a nekada nas sve zajedno silovali u jednoj prostoriji. Bilo je, s njihove strane, jako puno pogrdnih riječi i uvreda. Mene su inače najviše psovali. Psovali su mi sarajevsku majku, govorili su "kurvo sarajevska".

Prvi put kada sam silovana, silovao me Srbin. Zvali su ga "Rambo". Drugi koji me je silovao zvao se Dragan Krsmanović. I "Rambo" i Krsmanović bili su iz Bijeljine. Bili su gotovo stalno drogirani i pijani. Mene su natjerali da dvatri puta uzmem drogu i alkohol. Ne mogu se tačno sjetiti koliko sam bila na Starom gradu... Inače se ne sjećam datuma i dana. Nisam tada znala ni koji je dan u sedmici i mjesecu, niti mi je ko govorio.

ŠIFRA: "KLADUŠA": Tu su smjestili nas 13 djevojaka zajedno u jednu sobu. Tu smo morali da im sve čistimo i peremo. Stražari su bili i Fikretovi autonomaši i Martićevi Srbi. Sve su nas redom svakodnevno silovali.

16,5 godina. Taj dan su nas odveli u jednu fabričku halu, a sutradan su mene odveli na saslušanje. Tada su me razdvojili od moje stričevke.

Spavala sam sa ostalim uhapšenima na slami koju su oni, vjerovatno, ranije donijeli u halu, jer je sve već bilo spremljeno... Tu sam bila oko 4 mjeseca. Tukli su me, ali me nisu tada seksualno zlostavljeni, dok druge žene u mojoj prostoriji jesu. Silovali su jednu mladu ženu i jednu djevojčicu, možda mojih godina. Silovali su ih vojnici Republike Srpske, jer su oni stalno bili sa autonomašima i saradivali sa njima. Oni su to većinom i radili. Oni su silovali naše žene. Bili su iz neke "Crne legije". To znam po natpisima koje su nosili na odjeći.

Odatle su me odveli na Stari grad u Velikoj Kladuši. Nisam tamo bila sama. Sa mnom je bilo još 12 djevojaka. Ja sam među njima bila najmlađa. Na Starom gradu je bila vojna policija Fikretovih autonomaša. Tu su smjestili nas 13 djevojaka zajedno u jednu sobu. Tu smo morali da im sve čistimo i peremo. Stražari su bili i Fikretovi auto-

za jelo. Bila sam zatvorena i pošto sam bila još djevojčica, pitala sam se zašto mi se sve to dešava. Bježala sam od toga u mislima. Silovalo me je istovremeno po više muškaraca. Dolazili su sa linija kod nas i drsko se iživljivali na nama.

Poslije izvjesnog vremena, autonomaši Fikreta Abdića prodali su nas nekim kninskim Srbima, koji su im platili alkoholom i cigaretama. Četverica kninskih-Martićevih Srba su nas odveli u neko njihovo selo. Ja sam bila zatvorena u jednoj kući u kojoj nije bilo ništa osim deka na prozorima. Nije bilo stakla, pa su oni stavili te deke. Ispitivali me nisu, ali su me svakodnevno silovali, grubo me vrijedajući kao Bošnjakinju. Tu mi je bilo gore nego u prvom i drugom logoru. Silovalo me je više njih... Bilo je trenutaka da sam padala u komu. Oni bi me tada jednostavno ostavljali i odlazili. Ponekad bi me vodili u neko drugo njihovo mjesto. Ni sam znala kad je dan, a kada noć. To je trajalo sve dok me nisu prebacili u jedno selo kod Kostajnice, gdje je bio njihov logor. Tu su me, poslije svega što mi se desilo, pustili da izađem napole. Sve je bilo ogradieno žicom. Tada, osim nekoliko šnita kruha, nisam ništa jela 5 – 10 dana. Samo sam uzmala vodu. Štrajkovala sam gladu, tražeći da me oslobole.

Jednog dana su mi četnici rekli: "Ideš u Ravnicu." Odveli su me u neku privatnu kuću. Vodili su me različiti ljudi. Ne znam da li je i tada bila prodaja, jer su trgovali Bošnjakinjama za cigarete i alkohol. Neko od četnika ili autonomaša bi došao i pokazujući na mene, pitao to-

ZAŠTO MI SVE TO RADE KAO DJEVOJČICI?

Onda su nas devet djevojaka odvezli u jedno selo. Jedna djevojka, stara oko 16 – 17 godina, je podlegla od batina, tuće i masovnog silovanja. U selu su nas smjestili u jednu privatnu kuću. Prvih nekoliko dana su nas stalno silovali i redali se na nama. Kasnije je bilo malo manje silovanja, ali smo morale puno raditi.

Ponekad bi se autonomaši i Martićevi četnici smilovali i donijeli nam nešto

ŠIFRA: "KLADUŠA": Ponekad bi se autonomaši i Martićevi četnici smilovali i donijeli nam nešto za jelo. Bila sam zatvorena i pošto sam bila još djevojčica, pitala sam se zašto mi se sve to dešava. Bježala sam od toga u mislima. Silovalo me je istovremeno po više muškaraca. Dolazili su sa linija kod nas i drsko se iživljivali na nama.

Poslije izvjesnog vremena, autonomaši Fikreta Abdića prodali su nas nekim kninskim Srbima, koji su im platili alkoholom i cigaretama.

ga što je sa mnom: "Je li ovo tvoje?" Ovaj bi mu odgovorio da jeste. Onda je tražio da me uzme, a drugi bi odgovorio: "Evo, vodi je, samo mi daj šteku cigara."

Iz sela Ravnice su me opet prevezli u neko srpsko selo. Mislim da je bilo u Općini Bosanski Novi. Tada su me isto prodali. Tamo je, međutim, bila vojna kuhinja i mogla sam da jedem dva puta dnevno. Tamo sam se konačno i okupala. Imala sam svoju sobicu. Imala sam i dušek za spavanje. Prvi put sam dobila jedne vojne pantalone da obučem. Mogla sam se pogledati u ogledalo poslije toliko vremena. Bila sam puna vaški. Bilo je slučajeva da me leđa zasvrbe i kada se počešem nađem vašku. Nisam ništa radila da bi ih se riješila. Kad sam bila odvedena u logor, imala sam dugu kosu, a onda su mi je četnici odsjekli kad sam bila u Starom gradu. Nožem su mi je odsjekli. To je bilo kada su me prvi put silovali. Ja sam vrištala i oni su mi to uradili kako bi šutjela.

U toj sobici sam samo jednom silovana. To mi je uradio jedan četnik iz Lapca. Onda me je u sobici našao jedan Srbin-četnik. On je bio zamjenik komandira. Bio je bolji od drugih. Njemu sam ispričala svoju priču, jer je to tražio od mene. Ispričala sam mu šta se sve sa mnom dešavalо. Dao mi je i šampon protiv vaški i dozvolio mi da se kupam.

Nekoliko sedmica poslije, u moju sobu je došao taj Srbin, zamjenik komandira, i rekao mi da se spremim, da će me on odvesti svojoj kući. Otišla sam kod njega. Njegova majka me je fino primila. Vjerovatno se sažalila nuda mnom. Ona je znala da sam bila zarobljena, ali nije

ŠIFRA: "NISU SE KUPALI": Curica je plakala, vriskala i molila pomoć, ali sve je bilo uzaludno... Četnici su curicu vratili u zoru. Ubacili su je u salu. Žene su se digle i unijele je među nas. Bila je gotovo beživotna, raščupana, krvava, jer je prije silovanja bila nevina djevojčica...

svojih, ali bilo mi je podnošljivo. Sa Đurđom sam dobila sina. Onda sam mu po završetku rata rekla da bih željela da vidim svoje roditelje i on mi je to i omogućio. Saznala sam za njih i otisla im u posjetu. Više se nisam vratila tom čovjeku, koji se, kao jedan od rijetkih, smilovao nuda mnom i zaštitio me.

ŠIFRA: "NISU SE KUPALI"

Uvečer, na Đurđevdan, 06.05.1992. godine, neko je počeo da lupa na vrata: "Otvorite! Otvorite!" Nezira je prišla vratima i otvorila ih. Ušao je Trivun Predrag Pedo i odmah prišao meni. Oštro mi je naredio da podem sa njim na tavan. Pitala sam šta će na tavanu. Kad sam mu to rekla, on je okrenuo pušku i počeo me udarati kundakom po glavi. Zateturala sam se od udaraca. Dok me je tukao, žene koje su bile sa mnom su se razbjezale. Ostala je samo nana koja nije mogla da se pomakne. Onda me je on privukao sebi i grubo navalio na mene. Pitala sam ga šta hoće od mene, jer bi mu mogla biti majka. Odgovorio je da on ima samo jednu majku i da je ona kod kuće. Stavio mi je pušku između nogu... Otimala sam se, ali je bilo uzaludno. Potegao je nož i po-

sku majku, govorio kako mi se muž nikada više neće vratiti, da je Bosna od sad srpska zemlja... Bio je sam i tu je ostao cijelu noć. Bio je to Trivun Predrag, zvani Pedo. On je bio moj raniji komšija, a u početku agresije na Bosnu i Hercegovinu pokazao se velikim zlikovcem. Prilikom hapšenja Bošnjaka, lično ih je desetak ubio.

U "Partizanu" su odvodili žene na silovanje. Silovane su žene od 12-60 godina. Masovno su ih odvodili. Skoro svaka od njih je silovana. Svaku noć su dolazile po tri grupe, prozivali su koga su htjeli. Najviše su odvodene žene iz obližnjeg sela. Tu, u Sali, bila sam i žrtva i očevi-dac zločina seksualnog zlostavljanja. Odvodili su ih među vojsku-četnike. Odvodili su ih i po kućama. To su sve radili Srbi-četnici, mladići, oni sa kojima smo živjeli, radili, išli u školu...

Tukli su me veoma često... Jednu večer je došao jedan od njih, prišao mi i počeo me vući da ustanem: "Ustani, majku ti balijsku!" Htio je da me vodi sa sobom. Ja mu kažem: "Gdje ćeš mene ovako staru, majka ti mogu biti. Vidiš mi ovo dijete kako je bolesno". Naredio mi je da ustanem i udario me šakom u glavu. Nisam mogla ustatiti od boli i od straha. Noge su mi se bile oduzele, ali je on ponovo navalio na mene: "Diži se ili će te zaklati!" Počeo je da me šamara i vuče po podu sale. Ja sam bila riješila da dam svoj život, ali nisam htjela ustatiti, jer znala sam šta me čeka. Onaj drugi što je bio sa njim, tada mu je rekao: "Ma, ostavi tu ženu na miru, vidiš da je bolesna!" Onda me je on pustio i otisao pravo jednoj curici od 12 godina i silom je izveo na polje. Curica je plakala, vriskala i molila pomoć, ali sve je bilo uzaludno... Četnici su curicu vratili u zoru. Ubacili su je u salu. Žene su se digle i unijele je među nas. Bila je gotovo beživotna, raščupana, krvava, jer je prije silova-

ŠIFRA: "NISU SE KUPALI": Onda me je on privukao sebi i grubo navalio na mene. Pitala sam ga šta hoće od mene, jer bi mu mogla biti majka. Odgovorio je da on ima samo jednu majku i da je ona kod kuće. Stavio mi je pušku između nogu... Silovane su žene od 12-60 godina. Masovno su ih odvodili. ...To su sve radili Srbi-četnici, mladići, oni sa kojima smo živjeli, radili, išli u školu...

znala ništa ostalo o meni, dok sam Đuri sve ispričala. Kod njih sam ostala ne-pune dvije godine. I tu sam bila u neka-kvom zatočenju, kućnom pritvoru bez

čeo mi je zasijecati tijelo, dok me nije savladao. I sada nosim te ožljlike. Tada me je, tu, pred starom nanom, silovao. Pri tome mi je psovao "tursku" i balij-

nja bila nevina djevojčica... Neke žene koje su odvodili, više nikada nisu vratile u salu. Svi su izgledali prljavi i divlje. Oči su im sijale pijanstvom. Nisu se kupali, pa su užasno smrdjeli. Grozani je bio smrad njihovog znoja, alkohola i prljavštine. Pustili su bili kosu da im raste, a bradu potpuno zapustili. Slike četnika Draže Mihajlovića iz Srbije, koje sam gledala u knjigama, oživjele su bile i hodale pijane oko nas.

ŠIFRA: "GENERAL"

Do rata, do agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu, živjela sam u Sarajevu. U Sarajevo sam, iz Zenice u kojoj sam rođena 1970. godine, došla poslije moje udaje...

... Nakon sat vožnje zaustavili smo se pred jednim planinskim hotelom. Prepoznala sam da su me dovezli na planinu Jahorinu. Odmah su me odveli u jednu od soba na drugom spratu. Soba je bila prazna. U ormaru su bile ženske stvari, odjeća, torba, cipele... Bila sam jako umorna, ali su mi dva vojnika naredila da se istuširam, obučem prikladno i da će doći po mene za pola sata. Ne znam šta se sa mnom događalo. Učinila sam što mi je naređeno i onda su došli po mene i odveli me u salu restorana. Doveli su me do stola za kojim je sjedio jedan sredovječan

ŠIFRA: "GENERAL": Rekao mi je da, ukoliko želim da se sretнем sa svojom bebom, moram biti veoma pametna, jer će me u vikendici posjetiti jedan gospodin stranac, koji mi može puno pomoći ako budem dobra prema njemu.

oficir JNA. Mislim da je bio potpukovnik ili pukovnik. Sa njim je sjedila 30-godišnja žena. Već su bili večerali. On mi se predstavio imenom Stevo, a žena se predstavila Slobodankom. Došla mi je brzo i večera. Sjećam se, bila je pljeskavica u kajmaku i neka salata... U sali se čula muzika sa zvučnika. Stevo je plesao sa Slobodankom. Uz njih su plesala još 2-3 para.

Negde oko 23 sata svi u sali su se bili uskomešali i ustali kad su u prostoriju ušli oficiri i dva civila. Bilo ih je 6-7.

Među njima, među oficirima koji su nosili uniforme JNA, bila su i dva oficira u stranim uniformama. Jedan od njih, star otprilike 45 godina, smeđokos, nešto višeg rasta, bio mi je jako poznat. Osoblje hotela se okupilo bilo oko njih, smjestivši ih oko dva sastav-

že puno pomoći ako budem dobra prema njemu. Zaključao me je u vikendicu koja se sastojala od veoma prostrane prostorije i sanitarnih prostorija u prizemlju i tri manje spavaće sobe u potkovlju. U vikendici je bio televizor i radioaparat. Bojala sam se svoga po-

ŠIFRA: "GENERAL": Oko 22.30 sati pred vikendicom se čula buka terenskog vozila. Ubrzo poslije toga, u prostoriju je ušao strani oficir sa dva pratioca. Prepoznala sam kanadskog generala, Luisa Mekenzija, koji mi je prišao sa ispruženom rukom, oslovinivši me sa "gospodice" (na engleskom jeziku). U drugoj ruci je držao pupoljak crvene ruže, koga mi je prestrašen i nespremno "utrpao" u ruke. Dok je to činio, iz sobe su izašli njegovi pratioci i zaključali vrata.

Ijena stola. Dok su večerali, od Steve i Slobodanke sam saznašala da je jedan od stranih oficira niko drugi do kanadski general, Luis Mekenz, koji se u to vrijeme nalazio na mjestu komandanta snaga UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu... Potvrdila sam u sebi ono što mi se učinilo. Bio je to general koga smo svakodnevno viđali na TV, na slikama u novinama.

Ujutro sam se probudila oko 6 sati, zbumjena, ne znajući šta se to događa, šta mi je sa bebom, gdje se nalazi, da li ima potrebnu njegu, da li će je ikada vidjeti. Oko 13 sati jedan vojni policajac

ložaja, a puno više sam streljala šta mi je sa bebom. Oko 22.30 sati pred vikendicom se čula buka terenskog vozila. Ubrzo poslije toga, u prostoriju je ušao strani oficir sa dva pratioca. Prepoznala sam kanadskog generala, Luisa Mekenzija, koji mi je prišao sa ispruženom rukom, oslovinivši me sa "gospodice" (na engleskom jeziku). U drugoj ruci je držao pupoljak crvene ruže, koga mi je prestrašen i nespremno "utrpao" u ruke. Dok je to činio, iz sobe su izašli njegovi pratioci i zaključali vrata.

IMAO ME JE KAO BESPOMOĆNU ZATOČENICU

General Mekenz me je pitao kako se zovem, odakle sam... Šutjela sam i pravila se da ništa ne razumijem. Slijegala sam ramenima i polahko uzmicala, dok mi general Mekenz nije rekao na engleskom jeziku: "Gospodice, vi veoma dobro govorite engleski i vi sve razumijete. Ovdje sam da vam pomognem. To je vaš interes, a vi ste sa mnom da meni pomognete. To je moj interes. Ljubav vodena interesom je najjača ljubav." Shvatila sam u kakvom sam se položaju nalazila. Zatočena, odvojena od svoje devetomjesečne i bespomoćne bebe. Oboje smo bili bespomoćni i zatočeni. Svako opiranje bilo je suludo. Opirala bih se, borila da sam bila sama, da od mene nije niko zavisio. Ovako, mislila sam na svog sina i bila sam spremna podnijeti i patnju i poniženje i fizičku i

duševnu bol samo da bih se sastala sa njim, makar i u uvjetima zatočenja i neizvjesnosti koje zatočenje sobom nosi. Uz šund muziku iz Srbije, sa radija, general je prazio svoju strast, a ja braniла svoju zatočenu bebu. Stisnutih zuba, stisnuta srca... To je trajalo, sa manjim prekidima, više od dvadeset dana. General me je posjetio 7 – 8 puta. Molila sam ga da utiče na četnike da mi vrate bebu i da nas oslobode. Uvijek je govorio: "Sutra, sutra, strpi se"... Nakon dvadesetak dana iz vikendice su me u Vogošću odvezla dvojica vojnika i predala majoru Vladu.

U "Sonji" sam bila još, oko, deset dana, a za to vrijeme su me više puta silovali i

pa grad, i živjeli u njemu sve do agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu. U gradu su populacionu većinu činili Bošnjaci, dok su u okolnim selima živjeli Srbi i Hrvati.

Za komandira šamačke policije postavili su Stevu, zvanog "Monstrum", koji se sada nalazi u Hagu, jer je uhapšen kao ratni zločinac. On je pored općine, u zgradu tzv. "Karingtonka", napravio zatvor za silovanje u koji je odvodio djevojke i mlađe žene. Silovao je mnoge žene, između ostalih, Hidu i Samiju koja se kasnije u nervnom rastrojstvu objesila... Napisala je pismo svojima šta će uraditi, jer više nije mogla izdržati četnička silovanja... Kasnije su,

tjelesne težine... Njega su često tukli i maltretirali, vrijedajući mu ime i islamsku religiju.

SLOBODA SE MORALA SKUPO PLATITI

Kad više nismo mogli izdržati, prijavili smo se kod Miroslava Tadića za razmjenu. Nismo imali ni novca ni hrane pošto su nam četnici bili sve oduzeli. A Miroslav Tadić je od nas tražio 5.000 DM da bi nam omogućio razmjenu. To isto je radio i njegov kolega Svetozar Crnogorac. Prije rata bio je nastavnik u Šamcu. Ostali smo u Bosanskom Šamcu, jer nismo mogli platiti razmjenu, mada smo se prijavili na samom početku srpske agresije.

Bila je jesen, mislim da je bio kraj oktobra 1992. godine, kada je jednu večer, oko 21 sat, neko pokucao na vrata naše kuće. Bili smo spremni da tu večer, iz sigurnosnih razloga, noćimo kod naših prijatelja u Šamcu. Kćerka je sa svojom malom bebom, pola sata prije, otišla kod rođaka svoga muža... Dvoumili smo se da li da otvorimo. Moj muž je ugasio jednu sijalicu u kući, u kupatilu, a onda se začulo jako lupanje na vrata. Digla sam se i otvorila ih. Na pragu kuće stajala su dva muškarca. Jedan je bio u civilu, a drugi u četničkoj uniformi. Prepoznala sam onog u civilu. Bio je to Svetozar Crnogorac...

Ne pitajući ništa, ušao je u hodnik pa u sobu, a sa njim je i onaj u maskirnoj uniformi. U sobi je bio moj muž, koji je skočio i upadio sobno svjetlo. "Evo nas, došli smo da vas obradujemo. Vaše balije će vas primiti i neće trebati po 5.000 maraka. Sredio sam da bude po 2.000 DM", oglasio se nastavnik Svetozar Crnogorac i sjeo na kauč. To je učinio i uniformisani četnik. Kasnije sam, po znakovima na uniformi i po naglasku zaključila da je pripadnik Šešeljevih "Belih orlova" iz Srbije. Svetozar je tražio alkohol i mezu, a mi u kući nismo imali ništa. ... Nakon 10 – 15 minuta naredio je mom mužu da me povali na tepih i da sa mnom pred njima ima seksualni odnos.

ŠIFRA: "MONSTRUM": Za komandira šamačke policije postavili su Stevu, zvanog "Monstrum", koji se sada nalazi u Hagu, jer je uhapšen kao ratni zločinac. On je pored općine, u zgradu tzv. "Karingtonka", napravio zatvor za silovanje u koji je odvodio djevojke i mlađe žene. Silovao je mnoge žene, između ostalih, Hidu i Samiju koja se kasnije u nervnom rastrojstvu objesila...

major Vlado i dva četnička vojnika. Mislim da je bio 21. jula 1992. godine, kada su mi četnici u Vogošći predali moga sina. Bio je jako smršao i oslabio. Sudan, 22. jula 1992., predali su nas vojnici UNPROFOR-a, kojima je komandant bio, upravo, general Luis Mekensi.

Nije me general Mekensi na seksualni odnos prisilio šakama. Nije me oborio. Sama sam legla. Nije me tukao, prislijavao, ali me je imao kao bespomoćnu zatočenicu. Dok je izigravao oficirskog džentelmena s ružom, soba je bila zaključana, a oko kuće je bila četnička, vojnička straža.

nakon što je skončala, kod njenih roditelja došli četnici i oduzeli to pismo, pri čemu su im prijetili da će ih ubiti, ako ikome kažu za to pismo.

Imali smo propisanu i radnu obavezu. Muž je svaki dan morao ići na istovaranje kamiona, na kopanje rovova... Ja sam mela ulice i čistila kafiće. Nismo imali od čega da živimo i bili smo bez humanitarne pomoći. Gladovali smo. Nismo uvijek imali ni dovoljno vode. Od gladi, moj muž je sa 95, smršao na svega 60, a ja sa 85, na 50 kilograma

ŠIFRA: "MONSTRUM"

Rođena sam u lijepom gradu na rijeci Savi, u Bosanskom Šamcu. Grad nije bio poput ostalih bosanskih gradova, starih 5 ili 6 stoljeća, pa i više. Bosanski Šamac izgradili su Bošnjaci, koje je, polovinom 19. stoljeća, protjerala Kneževina Srbija iz Beograda, Valjeva, Loznice, Šapca, iz Srbije. Tu su prognavani našli utočište, izgradili naselje,

DM", oglasio se nastavnik Sveti Crnogorac i sjeo na kauč. To je učinio i uniformisani četnik. Kasnije sam, po znakovima na uniformi i po naglasku zaključila da je pripadnik Šešeljevih "Bežih orlova" iz Srbije. Sveti je tražio alkohol i mezu, a mi u kući nismo imali ništa. Rekli smo im da nemamo nijedne marke i da smo odustali od te razmjene. On se cerekao i počeo nas vrijedati, govoreći mome mužu da nije muško i da sam mu se ja sama nudila da spavam sa njim. Moj je muž šutio, a i ja nisam htjela da reagujem... Nakon 10 – 15 minuta naredio je mom mužu da me povali na tepih i da sa mnom pred njima ima seksualni odnos. Oboje smo ga molili da nam to ne čini, da je to grijeh,

silovao me je Srbijanac. Orgijanje Srbi na i Crnogorca trajalo je u našoj kući gotovo do ponoći, kada su likujući i pjevajući četničke pjesme otišli, a nas dvoje ostavili posramljene i uprljane. Muž je plakao sa mnom i tješio me. Poslije me je dugo kupao pa legao uz mene, cijelu večer me držeći zagrljenu, jer oboje nismo mogli oka sklopiti...

ŠIFRA: "MIKAVICA"

Uhapšena sam kao civil od strane četnika 1.7.1992. godine u mome selu, općina Višegrad. Kroz selo je prolazila srpska, četnička vojska i oni sa čela su me pitali gdje se nalaze muškarci. Odgovo-

Dok smo bile zatočene u mjesnom uredu, u selu, četnik Petar Kovačević me je izveo i silovao u napuštenoj Fi-kretinoj kući. Naredio mi je da se skinem pred njim potpuno gola. Plakala sam i molila ga da me ostavi na miru. Međutim, on je vrissnuo, izvadio pištolj iza pojasa i naredio mi da se skinem ili će me "ubiti k'o kuju". Onda me je silovao dva puta. Nisam se ni smjela, ni mogla oduprijeti. Bio je naoružan i spremjan na sve. Radio je šta je htio. Poslije toga je došao njegov brat Budo Kovačević i to sve ponovio. Brutalno me je silovao, sve pred svojim bratom Petrom, vrišteći na meni kao konj ili kao krmak, dok je u susjednoj sobi bila moja stara majka, koju su bili doveli da me ucijene njenim životom... I kada je sve čula, pala je bila u nesvijest.

Nije nikada prošlo više od dva dana a da svaka mlada žena Bošnjakinja nije bila izvođena u manje prostorije skladišta gdje su je četnici silovali. Među nama je bila, sjećam se, jedna učenica iz Višegrada, iz čaršije. Zvala se Berina i bila je veoma lijepa. Mene su sa njom često izvodili. Dodu noću sa baterijskim lampama i svjetlošću kruže po nama u mraku. Traže sebi žene da se na njima zadovolje, da ih siluju. Često su od nas tražili, kada bi nas prisilili da se skinemo radi njihovog uživanja, da ih diramo rukama za njihove prljave stidne organe. Tražili su da ih svojim diranjem nadražimo, pa da onda izvrši oralni seks. To je bilo nepodnošljivo i grozno poniženje za nas obje... Kada bi nas vratili u prostoriju, u kojoj smo sa ostalima bile zatočene, imale smo dojam da smrdimo, da smo unijele sobom i smrad i prljavštinu Srba, četnika. Obje smo po cijelu noć plakale, a Berina je često padala u ne-

ŠIFRA: "MONSTRUM": Nakon 10 – 15 minuta stravičnog mučenja, podigli su sa mene moga muža i nisu dali da se obuče. Sveti mu je rekao: "Sad ćeš vidjeti kako pravoslavac, Crnogorac, tuca muslimanku." Skočila sam sa poda a on me je jako udario šakom u vilicu i oborio me. Srbijanac je prinio nož uz vrat moga muža i ja sam se morala opustiti.

a on je izdigao tri prsta ruke iznad glave i grmio da to moramo učiniti jer mi više nismo mogli biti u Šamcu muslimani, već pravoslavci. Ja sam plakala i molila da nas poštede tog straha, ali Sveti Crnogorac je bio uporan. Naredio je Srbijancu da nas kolje ako se ne budemo svukli. Ovaj je to jedva dočekao. Izvadio je nož i zabio ga u pod ispred sebe.

ONDA JE POČEO PLAKATI I MOJ MUŽ...

Morali smo se svući potpuno goli, dok su se oni smijali. Muž je legao na mene dok sam ja vriskala od plača. Onda je počeo plakati i moj muž. Mi smo poniženi i bespomoći plakali, a četnici su se grohotom smijali. Nakon 10 – 15 minuta stravičnog mučenja, podigli su sa mene moga muža i nisu dali da se obuče. Sveti mu je rekao: "Sad ćeš vidjeti kako pravoslavac, Crnogorac, tuca muslimanku." Skočila sam sa poda a on me je jako udario šakom u vilicu i oborio me. Srbijanac je prinio nož uz vrat moga muža i ja sam se morala opustiti. Sveti Crnogorac me je silovao na sve moguće načine, a onda su se zamijenili. On je držao nož nad mojim mužem, a

rila sam im da su otišli i da u selu nema niko od muškaraca. Odatle su moju majku i mene odveli u mjesni ured našeg sela i tu sam ostala zatočena dva mjeseca, sa mojom majkom i još nekoliko žena. Poslije toga su nas odveli u drugi logor, vojno skladište "Uzamnica" u Višegradi, gdje sam sa još pedeset žena boravila sve do 5.10.1994. godine.

Petar Kovačević, četnik iz susjednog sela, također tog dana, je ubio našeg komšiju Sulju, koji je pokušao bježati. Petar je otrčao za njim i onda se začuo pucanj. Mevla i ja smo Sulju sahranile blizu njegove kuće.

ŠIFRA: "MIKAVICA": Plakala sam i molila ga da me ostavi na miru. Međutim, on je vrissnuo, izvadio pištolj iza pojasa i naredio mi da se skinem ili će me "ubiti k'o kuju". ...Obje smo po cijelu noć plakale a Berina je često padala u neke bolesne krize. Govorila je svašta i trzala se u snu...

...Jedno jutro mi je šapnula da će tom Slobodanu, koji se divljački iživljavao na njoj, odgristi onu stvar, ako je bude tjerao na oralni seks.

ke bolesne krize. Govorila je svašta i trzala se u snu...

Jedno jutro mi je šapnula da će tom Slobodanu, koji se divljački iživljavao na njoj, odgristi onu stvar, ako je bude tjerao na oralni seks.

Navečer su opet upali u našu prostoriju i uperili baterije u nas dvije, u mene i Berinu. Krile su nas starije žene, a jedna se sama nudila da zamijeni Berinu. Na to su oni ušli unutra, gazeći nogama žene, koje su ležale na podu. Bili su to stražari, Mikavica (zvali su ga i Mišo) i Čečur Ratko. Mikavica je inače najčešće silovao Berinu i tražio da mu tada radi sve što on traži od nje. Njih dvojica su nas izveli i odveli nas u jednu susjednu kuću. Rasporedili su se u dvije sobe. Mene je uzeo Ratko, a Berinu Mikavica – Mišo. Ja sam morala da legnem sa Čečurom i on me je golu uzimao skoro pola sata, kada se iz susjedne sobe začuo vrisak Mikavica Miša, a nekoliko sekundi poslije toga čula su se dva pucnja iz pištolja. Sa mene je skočio Ratko i pošao se oblačiti kada je u našu sobu upao Mikavica, vrišteći i mašući pištoljem u rukama. Kad me je video na ležaju pucao je dva puta u mene, dok ga Ratko nije napao, udarivši ga šakom u vilicu. Odmah mu je oteo pištolj i prišao meni koja sam bila pogodenja i krvarila. Pogodila su me dva metka, jedan u kuk, a drugi između lijevog ramena i dojke. Dok me je dizao sa ležaja, u kuću je uletjelo nekoliko četnika, koji su čuli pucnje. Izlijeli su me do jednog vozila i odvezli u njihovu vojnu ambulantu u Višegradu. Tu su me operisali i izvadili mi metak iz predjela kuka. Metak mi je ošteto kost. Metak ispod ramena je prošao kroz moje tijelo.

Ništa nisam znala za Berinu jer sam u bolnici ostala deset dana. Kada u me vratili u "Uzamnicu", saznala sam da se Berini desilo ono najgore, da ju je Mikavica ustrijelio sa dva hica i da je ostala na mjestu mrtva. Saznala sam da je učinila ono što je naumila, kada ju je Mikavica silio da mu ljubi muški spolni organ. Ona ga je tako jako ugrižla da mu je Zubima gotovo otkinula penis. Kada se Mikavica oteo od nje i oslobođio se njenih zuba, dohvatio je,

vrišteći, teško ozlijeden, svoj pištolj i pucao u Berinu dva puta, a onda upao u drugu sobu i pucao u mene... Saznale smo od jednog četnika Crnogorca, zvao se Vukašin, da su Mikavica Mišu prvo doveli u bolnicu, gdje je ostao dan-dva, a poslije su ga zatvorili nekoliko dana, pa pustili da ode na sarajevsko ratište u neki vod za intervencije, u kome su gotovo sve bili dobrovoljci iz Rusije, Ukrajine i Rumunije.

ŠIFRA: "PITLJO"

U Žepču sam živjela nakon udaje za moga supruga, rođenog i uglednog žepačkog Bošnjaka, intelektualca. I ja sam intelektualka, fakultetski obrazovana. Oboje smo bili zaposleni i sa povoljnim statusnim položajem. Živjeli smo u društvenom stanu. Već 1991. godine dobili smo muško dijete.

Hrvati su već od jeseni 1992. godine provocirali sukobe sa Armijom i intenzivno suradivali sa dobojskim četnicima... Zapovjedništvo HVO Žepče, današnji general Ivo Lozančić i njegovi

su bili u totalnom okruženju. Kada je sa prostora Doboja došla četnička brigada sa brojnim tenkovima, otpor je prestao.

U logore je HVO satjerao između 4 i 5.000 civila sa područja Žepča i dijela općine Maglaj. Tada je zarobljen i moj suprug, te nekoliko stotina boraca 319-e brigade Armije BiH... U logor su prisilno odvođeni i zarobljenici i civilno stanovništvo, žene, djeca, starci. U logoru su odmah, od nas žena, djece i starih, odvojeni vojno sposobni muškarci. Među njima je bio moj suprug. Logore za vojno sposobne, pa i starije muškarce, HVO i HDZ vlast u Žepču otvorila je u objektu Silosa, zatim u Bistrici i Perkoviću. U logore su zatočili 790 Bošnjaka muškaraca. Civile, starce, djecu, žene, među kojima sam bila i ja, u logoru Hangari "Nove trgovine" oslobađali su sukcesivno sve do 15. jula 1993. godine. Veći broj civila iz Žepča i Maglaja HVO je tada prognao prema Zenici i Kaknju. U Žepču su ostali samo stari i iznemogli, njih oko 400. To je Hrvatima bio argument da Žepče nije 100 % etnički očišćeno, već je u njemu, eto, ostalo 3 % Bošnjaka.

ŠIFRA: "PITLJO": U logore je HVO satjerao između 4 i 5.000 civila sa područja Žepča i dijela općine Maglaj. Tada je zarobljen i moj suprug, te nekoliko stotina boraca 319-e brigade Armije BiH... U logor su prisilno odvođeni i zarobljenici i civilno stanovništvo, žene, djeca, starci. U logoru su odmah, od nas žena, djece i starih, odvojeni vojno sposobni muškarci.

prvi saradnici, general Drago Dragičević i brigadir Niko Jozinović, stalno su išli u Doboj i sastajali se sa tamošnjim četničkim vojnim komandantima. Zahvaljujući toj suradnji, desio se zajednički napad žepačkih ustaša i dobojsko-ozrenenskih četnika na Žepče. Sukob je trajao između 24. i 30. juna 1993. godine. Prvo je HVO napao Armiju RBiH. Sukob je trajao 6 dana, do 30. juna. Armija RBiH bi se uspješno suprotstavila HVO-u da HVO u predjelu Novog Šehera nije propustio četnike i njihove tenkove. Do tada, zahvaljujući boljem naoružanju i municiji, HVO je zapaljivim mećima i minobacačkim granatama zapalio više od pola grada. U plamenu je uništeno gotovo 500 kuća. Bošnjaci

Mene i još tri žene, zadržali su u zatvoru, kojega su improvizirali u prostorijama tvornice "Mahnjača". Moga dvođodišnjeg sina Amira, prema Zenici je ponijela moja svekrva, zajedno sa našim ostalim rođacima. Sve smo bile obrazovane, a naši muževi, braća ili rođaci bili su kao Bošnjaci i vojno i politički aktivni. Od nas su sigurno željeli da saznaju ono što smo mi, kao njihove najbliže, mogle eventualno znati. Prvih nekoliko dana su nas intenzivno ispitivali i bili su uglavnom korektni prema nama. Bile smo, svaka od nas, izolovane prva 3 dana, a kasnije su nas sve četiri držali zajedno zatvorene u jednoj prostoriji. Nisu bili zadovoljni sa našim odgovorima i kako su govorili

"suradnjom" sa njima, pa su iz dana u dan prema nama bili sve gori i gori.

Krajem oktobra 1993. godine, u ćeliju mi je ušao Perica Jukić, koji je, pošto je HDZ Žepče u jesen 1992. godine smijenio legalno izabranog predsjednika općine Žepče, Franju Galića, postavljen za općinskog poglavara. Kad je ušao u moju sobu, ćeliju, odmah je zagalamio: "Dokle ćeš ti ovdje da nam budeš na tretmanu. Moramo završiti već jednom s tobom". Šutjela sam i nisam reagirala, a on je nastavio: "Mijenjamo od danas takтику s tobom, kao što smo i sa tvojim lupežom Senadom." Otvorio je vrata i pozvao jednog bojovnika unutra. Kada je ustaša ušao unutra, Perica Jukić je, cinično se kezeći u pravcu mene, naredio: "Evo ti Tadiću još jednog zadatka da ga izvršiš uspješno kao što si i do sada". Odmah poslije toga je izašao vani i čula sam onaj stravičan zvuk koji razdire svakog zatočenika, zvuk zaključavanja brave.

Ustaša mi je prišao i stao ispred mene na otprilike jedan metar i po, stavio ruke na krsta i značajno me počeo gledati. Ustaša Tadić bio je star oko 35 godina, nižeg rasta, sa izraženim zaliscima. Nije izustio ni jednu riječ. Samo je nabratio obrve i prostrijetio me svojim zločinacim pogledom, a onda me tako snažno i krvnički ošamario da sam od toga šamara pala na spužvu na kojoj sam spavala u ćeliji. Dok sam ležala ošamućena na prostirki, ustaški bojovnik Tadić je počeo otpasivati opasač i raskopčavati pantalone. Pokušavala sam da se pridignem, a ustaša Tadić me je jako udario svojom čizmom u butnu kost lijeve noge, tako da sam na prostirki ostala gotovo nepokretna. Tadić mi je zatim prišao i za nekoliko sekundi me obnazio, pa me nemoćnu i pretučenu silovao, dahčući pijanim dahom i baleći me po cijelom tijelu. Pokušavala sam da se branim, ali bezuspješno. Bila sam u beznadežnom stanju, nemoćna i zatočena. Počela sam bila vriskati i zvati u pomoć (ne znam otkud mi je to palo na pamet), a Tadić me je svojim čelom snažno udario po licu, davši mi tako do znanja da je svaki moj otpor potpuno beznadežan. Zatim me je ustaša Tadić nastavio krvnički silovati, a ja sam se tada sjetila svoga su-

pruga i svoga sina. Došlo mi je bilo da vrištim iz sve snage i htjela sam, ali i Tadić, kao i one ustaše vani u hodniku, mislili bi da time izražavam svoju strast i seksualni nagon...

Sve sam izdržala, jer sam htjela da izdržim, da duhovno ne poklekнем... Ležala sam na spužvi potpuno naga i obeščaćena, dok se ustaša Tadić digao i brzo se obukao. Kada su mu otključali vrata, nakon što ih je pozvao, izlazeći vani, vrisnuo je divljački da se cijeli hodnik razlijegao. Ostale ustaše su mu plijeskale i također divljački vrištale, ali eto, još jedna nemoćna Bošnjakinja, zatočenica, je silovana i ponizena...

FAŠISTIČKI SNOVI SE NIKADA NISU OSTVARILI NITI JEDNOM FAŠISTI

Od tada, tokom novembra i decembra 1993. godine, silovalo me je najmanje trideset ustaških bojovnika. Među njima su bili i "Doda", "Brljak", Marinko, Nenad, Martić, zvani "Žilo" ...koje sam dobro poznавala.

prema Tešnju, preko Crnog Vrha, ali i drugim krakom, odvojkom, prema općini Teslić, seoskim putem preko sela Čobe, Domisljice, Kopice, na Hatkine Njive, pa dalje prema Tesliću i Banji Vrućici. Čim smo izašli iz naselja Novi Šeher "Pitlj" me je počeo hvatati za butinu desne noge... Branila sam se i uzmicala na sjedištu, a on se pribio još žeće uz mene, zagrljio me lijevom rukom, uvukao ruku kroz moju košulju i počeo mi dirati grudi. Nastavila sam se upronije braniti i sagnula sam se prema naslonu prednjeg vozačevog sjedišta, a "Pitlj" je dreknuo na vozača: "Zaustavi Franjo, da je pripitomimo!". Kada se vozilo zaustavilo, "Pitlj" me je dva puta ošamario i izvadio pištolj govoreći zadihanu: "Kurvo baljska, bićeš noćas.... i bićeš dobra i pitoma k'o kokoš, ili ti nema Senada..." Počela sam plakati, a "Pitlj" me je još jednom ošamario, naredivši mi da ušutim. Kad sam lice pokrila rukama i prigušila plač, vozilo je krenulo...

Oko 18 sati stigli smo do Banje Vrućice. "Pitlj" i Franjo su nas izveli iz vo-

ŠIFRA: "PITLJO": ...ustaški bojovnik Tadić je počeo otpasivati opasač i raskopčavati pantalone. Pokušavala sam da se pridignem, a ustaša Tadić me je jako udario svojom čizmom u butnu kost lijeve noge, tako da sam na prostirki ostala gotovo nepokretna. Tadić mi je zatim prišao i za nekoliko sekundi me obnazio, pa me nemoćnu i pretučenu silovao, dahčući pijanim dahom i baleći me po cijelom tijelu.

... "Pitlj" je dreknuo na vozača: "Zaustavi Franjo, da je pripitomimo!". Kada se vozilo zaustavilo, "Pitlj" me je dva puta ošamario i izvadio pištolj govoreći zadihanu: "Kurvo baljska, bićeš noćas.... i bićeš dobra i pitoma k'o kokoš, ili ti nema Senada..."

Vozilom su me odvezli u selo Ozimica, pa dalje, prema Novom Šeheru, u koje su se pred samim centrom varošice zadržali 5 – 10 minuta, da bi doveli jednu veoma mladu ženu, djevojku. Mogla je imati oko 20 – 23 godine. Uveli su je na prednje sjedište vozila, a Željko Antolović – "Pitlj" smjestio se na stražnje sjedište do mene... Čim je sjeo, vozilo je krenulo pravcem kojim do tada nikada nisam prolazila, ali sam znala da se tim pravcem može

zila i poveli u neku kafanu u krugu banje. Odatile je "Pitlj" nekome telefoniрао, a nakon jednog sata u kafanu je ušao srednjovječan čovjek u četničkoj uniformi. Bio je osrednje visine, nabijen, crnokos... Prišao nam je pravo za sto i predstavio se kao Petar Očaušanin. Djevojka mu se predstavila imenom Kata. Očaušaninu i Kati sam zapamtila imena. Nisam sigurna šta je Petar Očaušanin bio po činu, ali bio je neki četnički oficir.

Nakon desetak minuta, nas četvoro smo se našli u jednom veoma luksuznom apartmanu hotela "Kardinal" u Tesliću. Sve je unutra bilo jako osvijetljeno, televizor upaljen sa veoma bučnom muzikom... Kad smo sjeli, prišla mi je djevojka koja se Očaušaninu predstavila imenom Kata i tiho mi rekla da je čula kako će za nekoliko dana biti razmjena žepačkih logoraša... "Od tebe zavisi hoće li tvoj suprug, a sa njim i ti, biti na spisku za razmjenu, ili hoće li iz žepačkog logora biti premješten u Hercegovinu, pa u Hrvatsku, na otoke..." Sva sam drhtala i gorjela od nekog osjećaja koji ni danas ne znam opisati. Međusobno su se u mojoj duši preplitali i radost i strah i revolt, bunt zbog ucjene, zbog ultimatuma. Dati se "Pitlji", pristati na poniženje, kupiti slobodu, biti kurva... Razmišljala sam krat-

moj suprug Senad, moje dvogodišnje dijete koje nisam vidjela više od pola godine. O sebi nisam imala šta razmišljati, do o tome da sam u nemilosti, da sam dovedena u Teslić, kako bi se Antolović na meni seksualno iživljavao. Znala sam šta me čeka. Ili će biti pretučena i silovana ili će zažmiriti, stisnuti zube, pa opet biti silovana.

SEKSUALNE ORGIJE UDRUŽENIH USTAŠA I ČETNIKA

Vojni policajac je u međuvremenu donio jelo i piće uz koje se sjedilo sve do 23 sata...

A onda su na tepih apartmanskog salona prstrli deke i čaršafe, svukli se do gola "Pitljo" i Očaušanin. To je isto učini-

desetak minuta. Oko deset sati su se njih troje digli, poručili su kahvu, doručak za sve četvero... Kasnije, dok sam bila u kupatilu, čula sam njihov grohotan smijeh, a kada sam ušla u salon na TV ekranu sam vidjela prizore seksualnih odnosa i vrissnuvi prepoznala sebe na ekranu. Njih troje su se nastavili grohotom smijati, a Pitljo je gotovo vikao kako će Franjo biti nagrađen i za kameru u dugometražnom porno filmu. Kako su sve snimili, ko je sve te orgije mogao snimiti, nikoga od njih nisam pitala... Mogao je i Franjo, jer ja ništa nisam ni mogla vidjeti. Sve sam podnosila zatvorenih očiju, a muzika sa televizora sigurno je prigušila zujanje kamere.

Zabila sam glavu u ruke da prigušim vrissak i stisnula zube, stegla sam sebe da ne reagiram. Noge su mi drhtale... I uspjela sam, odšutjela sam ne izustivši ni jednu jedinu riječ. Utješila sam se riječima: "Ko god me eventualno prepozna na ekranu prilikom reprodukcije snimka sa video kasete, po društvu će zaključiti da sam bila zatočenica i primorana da podnesem silovanja. Više se trebaju plašiti "Pitljo" i Očaušanin, ako tužitelji Haškog tribunala dođu do kasete, kao i do moga svjedočenja."

Popodne, 5. januara 1994. godine, vratili su me izmučenu i napačenu u žepački logor, u moju ćeliju u "Mahnjači". Do 19. januara iste godine, u ćeliju su mi upadali ustaša "Doda" i Martić i u ćeliji me silovali više puta. Više mi nisu dolazili ni Željko Antolović – "Pitljo", a ni Perica Jukić.

ŠIFRA: "DRINJAČA"

ko, a onda pitala Katu: "Od koga to sve zavisi"? Nisam gotovo pitanje ni izustila, a Kata je kratko odgovorila: "Od Antolovića..." A onda je dodala: "On može biti grub prema tebi i silovati te, ali neće tako. Hoće da budeš pitoma, krotka... Sve od tebe zavisi", zaključila je mirno.

Osjećala sam se u tom trenutku gore nego kada je Perica Jukić poslao Tadića da me siluje, oborila glavu, stisnula plač u prsima i boreći se sama sa sobom rekla, naredila samoj sebi: "Izdrži i ovo!" Sve je ovo Božije iskušenje, sve je u Božijim rukama... Sjetila sam se svoga supruga, djeteta, svojih najbližih. Možda je sudbina moga Senada baš u mojim rukama, pitala sam samu sebe. U pamćenju sam pronašla riječi svoga djeda koji je često govorio: "Bojlje je pomoći nekome, pa se pokajati, nego ne pomoći, pa se pokajati..." A neko, kome sam, možda, mogla svojim tijelom i poniženjem pomoći, bio je

la i Kata. Sve troje su bili poprilično poprilično... I mene su tjerali i zalijevali me konjakom, ali sam uspjela da ostanem trijezna, iako sam pomisljala da se dobro napijem, kako bih sve tegobe i torture lakše podnjela. Oklijevala sam, svući se ili ne, ali kada sam vidjela njihove pijane oči, vidjela sam spremnost da idu do kraja, da me ako treba i pretku i opet siluju... Seksualne orgije udruženih ustaša i četnika trajale su sve do zore... Mijenjali su "Pitljo" i Očaušanin mene i Katu između sebe... Trpjela sam, plakala i razdirala se u sebi, podnosila smrad prljavog znoja, izmiješanog sa zadahom alkohola i čekala jutro, a sa njim i umor silovatelja, koji su to bili samo prema meni. Prema Kati nisu, jer je Kata glasno uživala i tražila da ima snošaj sa njima obojicom i to više puta.

Kada je njih troje zaspalo pokušavala sam i ja, ali bezuspješno. Do deset sati sam možda 3-4 puta zaspala samo po

Kada smo 31. maja okupirani u Drinjači, nastojala sam da među civilima budem što manje upadna, jer su me poznavali mnogi zvornički Srbi. Bila sam u teškom šoku zbog gubitka muža, a kćerkica, srećom, nije bila svjesna šta nam se sve događa.

SILILI SU ME DA NOSIM SLIKU SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Tog popodneva me je među Bošnjaci-ma civilima prepoznao Bogdan Ignjatović. Sa njim je bio mladi šešeljevac iz

"Belih orlova". Nosio je na glavi crvenu beretku. Prišli su mi i naredili da podem za njima. Kćerku sam bila povela sa sobom, ali mi je Bogdan naredio da je ostavim kod nekoga od poznanika, jer se neću dugo zadržati.

Pošla sam s njima i uveli su me u Dom kulture, pravo u sobu upravnika, a onda me iz nje izveli i odveli u spomen sobu Doma kulture. U sobi je bilo nakrcano svega, ali je Bogdan znao šta traži i gdje će naći, pa je ubrzo izvukao sliku-plakat sa likom Slobodana Miloševića. Prišao mi je i naredio mi da uzmem plakat. Ja sam stajala opuštenih ruku, a on me je ošamario nekoliko puta i uzviknuo: "Desit će ti se što i tvome mužu Senadu, a možda i gore. Nosi vani balijama ovaj plakat. Čekaju te vani!" Protivila sam se, ali me je ošamario još jednom i ja sam izašla, noseći plakat sa likom Slobodana Miloševića. Vani su četnici već bili postrojili više civila Bošnjaka, žena sa djecom i starijih muškaraca. Bogdan mi je naredio da idem na čelo, da nosim plakat i uzvikujem: "Živjela Srbija, dole Alija, pogani balija!" Pošla sam naprijе, a oni su ljude tjerali da idu za mnom. Išla sam, ali sam šutjela. Onda mi je prišla Dana Cvjetinović, istrgla mi plakat i počela vikati: "Živjela Srbija, dole Alija, prokleti balija!"

DOK ME JE SILOVAO ZORAN MI JE SISAO KRV IZ VRATA

Mene je, zatim, za ruku povukao Zoran Ristanović i udario me više puta nogom u stražnjicu, a zatim vratio u Dom kulture. Uveo me je u spomen sobu i jakim udarcem pesnicom oborio na patos. Izvadio je nož i njime mi isparao odjeću, prisilivši me da skinem. Krvarila sam na više mjesta, na bedrima, grudima, oko vrata... Grubo me je potom povalio i silovao, ne zatvorivši do kraja vrata sobe, pa je cijeli prizor zločina gledalo nekoliko četnika, koji su bili pošli za mnom i za Zoranom. Dok me je silovao, Zoran mi je sisao krv koja je curila iz mog vrata, kao i oko mojih grudi... Bila sam u polusvjetlosti i nisam bila načisto da li me nečasti kurjak ili čovjek. Kada se iživio, natjerao me je onaku isparanu, izmrcavanu i polugolu vani, među civile, gdje su me prihvatile naše žene, koje su me

oprale, obrisale i našle mi jednu bluzu i neku suknju, jer mi je moju odjeću četnički zlikovac, Zoran Ristanović, bio gotovo potpuno svojim nožem isparao.

Pošto su pred Dom kulture u Drinjači priveli skoro svo stanovništvo, četnici su onda razdvojili žene i djecu od muškaraca... Iste noći, a i sutradan, žene i djecu su autobusima prevezli u Karakaj, a odatle u logor Čelopek. Muškarce su pomenute noći iz Doma kulture Drinjača prevozili u zgradu Osnovne škole "Žarko Vuković" u Drinjači. Vodili su ih u grupama po petericu. Za vrijeme ovog prebacivanja, čula se jaka pucnjava iz automatskog oružja, propraćena vriskom muškaraca. Od tada se ovim ljudima gubi svaki trag. Mislim da su svи pobijeni. Bilo ih je 107. Glavni organizator svih ovih zločina bio je Bogdan Ignjatović, vlasnik kafane "Šampion", u Drinjači. Pored njega, u organizaciji ovih zločina, isticali su se Milun Ristanović zvani Poštar, Milenko Živanović, šef Ureda MZ Drinjača, Miladin Mijatović, sin Ljube, predsjednik Mjesne konferencije Saveza omladine Zvornik, Dana Cvjetinović, rođena Mičić i njen brat Zo-

ŠIFRA: "PAĆENICI"

Ja sam Fočanka po rođenju. U Foči sam do polovine aprila 1992. godine pohađala osnovnu školu i bila pri završetku šestog razreda. Škola se međutim raspustila, jer je počela agresija Srbije na Bosnu.

Mi, Bošnjaci, bježali smo na sigurnija mjesta i Foču sam napustila 22.4.1992. godine, bježeći pred četničkim krlovicima. Otišla sam sa bratom i sestrom u Gacko kod tetke, očeve sestre, nadajući se da je tamo sigurnije. Međutim, poslije izvjesnog vremena i u Gacku je počeo četnički "krvavi pir". Morali smo pobjeći od domaćih četnika i vojnika JNA iz Srbije i Crne Gore i krenuli smo prema Zelengori. Tu smo po šumama tumarali u krug pet-šest dana, a onda nasumce krenuli dalje. Bilo nas je puno. Naša izbjeglička kolona se u neko doba presjekla i jedan dio ljudi je ostao ne znajući kuda da krene. Stigla nas je uniformisana grupa četnika koji su nam obećali da će nas prebaciti na našu slobodnu teritoriju. Tu su bili četnici koji su vikali:

ŠIFRA: "PAĆENICI": Odveli su nas na rad i zadržali nas na farmi do pred večer, kada me je jedan mlađi četnik uezio za ruku i rekao: "Ova je moja".

...Bacio me je na šatorsko krilo i bespomoćnu svukao potpuno do gola. Nisam se smjela opirati i drhtala sam skupljenih nogu dok sam rukama pokrivala gole grudi.

...On mi je prišao samo spuštenih pantalona od članaka. Jako me je boljelo i gotovo sam vriskala. Otimala sam se i molila ga da me poštedi, ali on mi je udario još nekoliko šamara od kojih mi je lice bilo utrnulo.

ran Mičić, Zoran Ristanović, sin Milutinov, jedan od najekstremnijih četničkih zlikovaca na ovom području, zatim Ljubiša Petrović, milicioner SJB Zvornik, Vlastimir Savić, autoprevoznik MZ Drinjača, Radivoje Seleš, milicioner iz Tuzle koji je radio kao ključar u tuzlanskom zatvoru, Milan Jovanović, novinar lista "Glas Drine", Ivo Živanović, vozač u Komitetu Saveza komunista Općine Zvornik, Risto Alempić, radnik Faguma-Zvornik, te mnogi drugi četnici.

"Samo vi idite odavde i nikada se ova-mo nemojte vratiti!" Doveli su nas do jednog sela u kome smo ostali dva-tri dana, u zgradu osnovne škole. Rasporodili su nas po učionicama. Sa mnom su bili moj mlađi brat i starija sestra. Onda su nas sve civile kamionima prebacili u Kalinovnik. Govorili su nam usput da je to samo privremeni smještaj u Kalinoviku, dok se ne organizuje razmjena. Ali u Kalinoviku smo ostali puna dva mjeseca.

U drugom mjesecu zatočenja u Kalinoviku, ja i još devet djevojaka potrpane smo u jedan kamion, u kome je bio i jedan jako izudaran, modar i krvav čovjek, kome je bilo tridesetak godina. Njega su četnici natjerali da nosi srpsku zastavu, a uz to su ga nogama i čizmama udarali po leđima i glavi. Mislila sam da će nas odvesti u Foču, ali su nas odveli na neku poljoprivrednu farmu. Tu su bile zatočene sve udate žene. Jedino sam ja među njima bila djevojčica... Na toj farmi nisu nas dugo ostavili na miru. Došli su odmah sutra dan po mene i ostale žene i samo su nam naredili da ustanemo. Izabirali su nas, upirući u nas prstom: "Ti, ti, ti...". Od svih tih četnika znala sam da jednog zovu "Žaga", jer on je često tu dolazio. Bio je srednje visine, mršav, jako neuredan i imao je modricu ispod jednog oka. Bio je među četnicima koji su me poveli zajedno sa ostalim ženama.

OSJEĆALA SAM SE UPRLJANA I PONIŽENA...

Odveli su nas na rad i zadržali nas na farmi do pred večer, kada me je jedan mlađi četnik uzeo za ruku i rekao: "Ova je moja". Nisam vidjela gdje su odveli druge žene. Mene je taj četnik ispitivao da li nas je ranije neko dirao ili pljačkao. Rekla sam mu da su nam uzeli sve pare i zlato. Poveo me je za ruku u jednu šupu na farmi i zaključao vrata za nama. Ja sam počela plakati i moliti da me ne dira, govoreći mu da sam nevina, da nemam nikakvo iskustvo sa muškarcem. On je šutio i na neku slamu prostirao šatorsko krilo. Kada sam počela plakati glasnije, povikao je na mene, nazvavši me balavom balinkurom, prišao mi je i nekoliko puta ošamario tako kako, da sam pala. Onda mi je naredio da se brzo skinem, na što sam ja skočila i pošla prema vratima. On me je stigao i stegao lijevom rukom s leđa, a drugom mi oštircu noža stavio pod grlo, derući se na mene i govoreći kako me on čuva od starih i debelih bradatih četnika, koji bi me, da nema njega iskasapili. Bacio me je na šatorsko krilo i bespomoćnu svukao potpuno do gola. Nisam se smjela opirati i drhtala sam skupljenih nogu dok sam rukama pokrivala gole grudi.

On mi je prišao samo spuštenih pantalona od članaka. Jako me je boljelo i gotovo sam vriskala. Otimala sam se i molila ga da me poštedi, ali on mi je udario još nekoliko šamara od kojih mi je lice bilo utrnilo. Opet je pokušavao, ali nije mogao. Onda je iz bluze izvadio neku kremu i njome namazao prste svoje ruke koje mi je poslije ugurao u vaginu. Vrisnula sam od jakog bola i prokrvarila, a on mi je nasilu raširio noge i obeščastio me. To mi je sve činio skoro pola sata... Kada se zadovoljio, digao se sa mene i donio mi manji kanister vode da se operem, a poslije me je odveo među ostale žene. Gotovo sve su bile silovane od strane ostalih četnika, kao što sam bila i ja. Osjećala sam se uprljana i ponizena i htjela sam sve što prije da zaboravim, ili da me nema, da umrem...

ŠIFRA: "VOJNO"

Mene i dvoje djece bojovnici HV i HVO-a odveli su u logor polovinom avgusta. Odvedeni smo u logor "Vojno" u naselje Vojno, na desnoj obali rijeke Neretve, nekih 10-tak kilometara sjeverno od Mostara.

Logor "Vojno" hrvatski fašisti su otvorili još polovinom jula 1993. godine. U njemu je najviše zatočenika bilo upravo iz susjednog Bijelog Polja... Još prije HVO je iselio gotovo sve Hrvate iz toga naselja, jer je u početku agresije Vojno bila četnička meta. Kada su počeli sukobi sa Armijom Bosne i Hercegovine, HV i HVO su mještane Vojna prebacili uglavnom u bošnjačke kuće i stanove u zapadnom dijelu Mostara. Logor su bile privatne kuće, garaže, podrumi. Ja sam sa djecom bila zatočena u kući Blage Jurića. U toj kući bilo je 68 žena i djece. Od tog broja, 50 su bile žene. Moje sinu Adisu bilo je tada samo pola godine, a kćerki Lejli 2,5 godine...

U logoru Vojno bilo je mnogo male djece pa i dojenčadi. Monija Kajtaz bila je zatočena sa bebom, starom samo 3 mjeseca. Hrvatski vojnici, mahom iz Zapadne Hercegovine, a među njima je bilo i mnogo vojnika iz Hrvatske zlostavljalih su nas gore nego stoku. Bili smo im roblje, koje su tjerali na prisilni rad, a poslije toga su se na nama

ženama iživljivali, silovali nas, ubijali nam naše ljudsko dostojanstvo, samo zbog toga što nismo bili katolici kao i oni. Bestidno su napastovali i curice, stare samo 12, 13 ili 14 godina...

Najgori od najgorih bio je bojovnik, Mario Mihalj... Izazivao nas je, tukao i zlostavljao na sve moguće načine, a onda je uzimao gitaru i iza sebe vodio čopor pijsanih ustaša, pjevajući zajedno sa njima pjesmu muzičara zlikovca iz Beograda, Bore Čorbe: "Ne volim te Alija zato što si balija... Da bogda ti Drina nosila sto mudžahedina svaki dan".

Od svih ustaša, već sam izjavila, najgori je bio Mario Mihalj, zatim Marko Radić-Maka, zapovjednik stožera HVO Bijelo Polje, do rata DIF-ovac, profesor fizkulturne... Mario Mihalj bio je iz Livča kod Potoka, blizu Bijelog Polja. Bio je zapovjednik, a dozapočvijednik je bio Dragan Šunjić. Kada su me doveli u logor, prvog dana zatočenja Marko Radić-Maka poslao je ustaša da dovedu mene i Sabiru. Kada smo ušle u zapovjedništvo, zatekli smo četvericu ustaša na kauču... "Sjednite Turkinje, balinke. Napravit ćemo od vas poslušne Hrvatice, a od vaše djece dobre Hrvatiće, da budete prava rasa, Isusu da križ ljubite, da postanete ljudi. Vaša djeca Hrvatići, bit će najbolje ustaša, a napravit ćemo vam i naše ustaše", zajapuren je govorio Maka, pa nastavio: "Ti idi pospremi susjednu sobu, a ti (okrenuvši se Sabiri) idi u kuhinju i peri sude".

Poslušala sam i krenula u sobu koju sam trebala pospremiti. Vrata od soba bila su otvorena. Išla sam od sobe do sobe. Sve su bile pospremljene. Stajala sam u trećoj sobi i pitala se šta mi to čine. Pomišljala sam zašto me je Maka Radić-Maka poslao tamo i plašila se onog najgoreg, o čemu sam slušala već godinu dana rata... Srbi-četnici su sistematski silovali Bošnjakinje po cijeloj Bosni i Hercegovini. Hoće li se to ponizje sada od Hrvata desiti i meni. Dok sam se snebivala, sluteći ono najgore, osjetila sam, iza svojih leđa, da je neko na vratima. Okrenula sam se i ugledala "Maku" Radića. "Skidaj se", naredio mi je resko. Nisam se ni maknula, ne znajući šta da radim, kako da reagujem... "Skidaj se brže", povikao je "Maka" i

ŠIFRA: "VOJNO": Nakon 5 – 10 minuta u sobu je ušao oficir Hrvatske vojske iz Hrvatske. Kasnije, u logoru sam saznala da mu je ime bilo Ivan. Prišao mi je i sjeo pored mene na kauč. Govorio mi je: "Neću ti ja ništa, neću te dirati. Samo ćemo malo pričati. Obuci se slobodno". Sjedio je sa mnom na kauču do pred zorou, a onda izašao iz sobe i otišao u sobu u kojoj je "Maka" pio sa drugim časnicima. Čula sam kada se obratio Ivanu riječima: "Šta je, nisi je mogao j.....! Digla sam se i ja i izišla sam na hodnik, gdje me je "Maka" dočekao riječima: "Nazad u sobu ponovo. Ja ču te povaliti još jednom da popravim dojam o Hrvatima".

pokrenuo me. Trzla sam se, okrenula i pokušala pobjeći pored njega, ali on me je uhvatio za kosu i povukao u sobu, zalupivši snažno vrata. Kako me je grubo povukao za kosu, iz kose mi se prosuo zlatni nakit koga sam pred hapšenje uvezala u svojoj dugoj kosi. Bacio me je na kauč, pa pokupio zlato i stavio ga u džepove pantalona. Zatim mi je prišao i podigao me na rukama sa kauča, pa ponovo bacio na kauč, govoreći mi ljutito: "Skidaj se balinkuro jedna". Počela sam plakati, a on mi je prišao i strgao košulju sa mene. Ošamario me je jako nekoliko puta, govoreći mahnito; "Ovo volim, ovo je najava pravog seksa". Podigao me je ponovo sa kauča objema rukama i okrenuo me prema kauču, a onda nogom, koljenom, kako me udario u stražnjicu i oborio me na kauč. Povikao je ljutito: "Ako nastaviš plakati, poslaću desetoricu da se izredaju na tebi". Čuvši i takvu prijetnju, predala sam se i Marko Radić – "Maka" je iskazao svoju ustašku muškost na nemoćnoj logorašici... Kada se izvivo, digao se sa mene i počeo oblačiti. Tada je nešto ja-

šao, ostavivši me nemoćnu i obeščaćenu na kauču.

SABIRU SU USTAŠE UBILE

Nakon 5 – 10 minuta u sobu je ušao oficir Hrvatske vojske iz Hrvatske. Kasnije, u logoru sam saznala da mu je ime bilo Ivan. Prišao mi je i sjeo pored mene na kauč. Govorio mi je: "Neću ti ja ništa, neću te dirati. Samo ćemo malo pričati. Obuci se slobodno". Sjedio je sa mnom na kauču do pred zorou, a onda izašao iz sobe i otišao u sobu u kojoj je "Maka" pio sa drugim časnicima. Čula sam kada se obratio Ivanu riječima: "Šta je, nisi je mogao j.....! Digla sam se i ja i izišla sam na hodnik, gdje me je "Maka" dočekao riječima: "Nazad u sobu ponovo. Ja ču te povaliti još jednom da popravim dojam o Hrvatima". Povukao me je u sobu i ponovo me, iživljavajući se pijan na meni, silovao. Pustio me je oko 7 sati ujutro. U kuću, gdje sam bila zatvorena sa ostalim ženama, odveo me je jedan bojovnik. Kada sam ušla u sobu sve žene su bile budne. Budna je

Sabire nije bilo u sobi. Nije se vratila za tih sedam mjeseci koliko sam bila u logoru "Vojno". Žene su pričale kako su načule od ustaša da je bila sama zatvorena u jednoj kući, nakon one noći, kada su nas odveli Marku Radiću, kad smo silovane. Navodno je pokušala pobjeći i skočila jedne noći u Neretvu, a ustaše su pucale za njom i ubile je.

Pred mirovni sporazum, polovinom marta 1994. godine, došlo je do moje razmjene. Nas civile tada su zamijenili za ustaške bojovnike. Kada sam se srela sa svojim vjernim mužem, sve sam mu ispričala i rekla mu, ne skrivajući ni jedan detalj, šta mi se sve desilo. Željela sam da pomognem i sebi i njemu, da nam oboma bude lakše, da odmah sve račistimo. On me je, a kako bi mogao drugačije razuman čovjek, prihvatio kao paćenicu, logorašicu, a ja njega i svoju djecu... Sada sam rasterećena... Međutim, moja djeca su i danas pod traumom. Moj sin Adis progovorio je tek početkom 1998. godine, kada je imao punih pet godina.

ŠIFRA: "LIKIĆ"

Ujutro, 23.10.1993. godine, u 5:30 sati, bojovnici HVO su u Varešu počeli upadati u stambene zgrade. Zatvarali su stubišne ulaze i išli od vrata do vrata. Moja majka ih je vidjela kako se pripremaju ispod zgrade općine. Bilo ih je oko pet stotina. Pred njima je stajao bojovnik, Zvonko Dužnović. Držao im je nekakav vatren govor, koji smo trebali čuti i mi Bošnjaci, kako bismo nijime što više bili zastrašeni. Jedan od tih bojovnika HVO zaprijetio je mojoj majci uperenom puškom sa terase i tražio da mu otvori, da uđe u stan. Ne-posredno iza toga začulo se lupanje na vratima. Bojovnici HVO upadali su kao razjarena horda u ulaz naše zgrade. Večer prije, nekakva starija lica, sa baterijama su išli od stana do stana i popisivali imena vlasnika stanova, kako bi sutra znali ko je ko u kojem stanu.

ŠTO SE NATEŽETE S NJIMA, ŠTO IH NE KOLJETE

Na vratima našeg stana su se pojavila trojica bojovnika HVO, sa uperenim

ŠIFRA: "VOJNO": Zatim mi je prišao i podigao me na rukama sa kauča, pa ponovo bacio na kauč, govoreći mi ljutito: "Skidaj se balinkuro jedna". Počela sam plakati, a on mi je prišao i strgao košulju sa mene. Ošamario me je jako nekoliko puta, govoreći mahnito; "Ovo volim, ovo je najava pravog seksa". ... "Ako nastaviš plakati, poslaću desetoricu da se izredaju na tebi".

če od mene "prepuklo" i glasno sam zaplakala. Maka se na moj plač grohotom smijao i kroz smijeh govorio: "Šta, opet plaćeš! Ko' nije ti bilo lijepo sa rasnim Hrvatinom..." Odmah zatim je iza-

bila i moja Lejla, a moja beba Adis bio je u naručju jedne djevojke i jako je plakao. Srce mi se cijepalo od žalosti, a duša od poniženja koje su mi napravile ustaše.

ŠIFRA: "LIKIĆ": Lomila sam se u sebi da li da se opirem ili ne i zaključila da sa trojicom zlikovaca, bojovnika HVO, nemam никакvih šansi... Prepoznaš sam Likić Ivana koji je rođen u Varešu i stalno živi u njemu.

...Kada je završio, digao se sa mene i pošao da se pere, a u kupatilo je uletio drugi bojovnik i nasrnuo na mene. Molila sam ih da se makar malo odmorim, da se operem, ali bojovnik nije dozvolio, govoreći: "Likić je sve podmazao, ići će bolje."

puškama. Pitali su nas kako se zovemo. Pokušala sam da prikrijem ime i rekla sam svoj nadimak, Hida. Jedan bojovnik je mojoj majci stavio cijev puške u usta i tražio od nje pare... Uzeli su joj oko 300 maraka. Pojavio se i četvrti bojovnik, govoreći: "Šta se natežete s njima, što ih ne koljete". Sva četverica su bili maskirani i nikoga od njih nisam mogla prepoznati. Izgledalo je da su se zadovoljili dobijenim, pa su krenuli ka drugom stanu. U međuvremenu se začula sirena upozorenja. Otišli smo svi u sklonište. Koliko se mogu prisjetiti, zadržali smo se u skloništu 2 – 3 sata, a onda su u sklonište došla trojica bojovnika. Nisu bili maskirani i nosili su bijele trake na ljevom ramenu. Pitali su me ko su u skloništu Bošnjaci. Uz mene su bile još tri starije žene. Htjela sam to da prešutim, ali im je moja komšinica, Hrvatica, mimikom i pokretom očiju pokazala prema meni. Izveli su me i rekli mi da ih vodim u svoj stan. Moraš sam pristati, jer su mi prijetili da će me ubiti ako dam bilo kakav otpor.

Kada su me uveli u stan, pitali su me da li znam zašto su me doveli. Odgovorila sam pokretom glave da ne znam. Zahtijevali su mi da im pokažem drugu prostoriju u stanu. Shvatila sam tada njihove nakane i zaključila da me žele napastovati. Bojovnik koji je nosio na glavi kapu, prišao mi je prvi. Tjerao me je da se skinem i da uđem u kupatilo. Bila sam šokirana i gotovo oduzeta od straha, skamenjena sam stajala pred njima i nisam imala snage ni da se pomjerim niti sam sa sebe mogla skinuti odjeću. On me je onda počeo nasilnički skidati i cijepati moju garderobu... Skinuo mi je s vrata zlatnu ogrlicu koju je stavio u džep.

PREPOZNALA SAM LIKIĆ IVANA

Kada me je skinuo golu, okrenuo se drugoj dvojici i rekao im da će me on prvi povaliti u kadi. Uveo me je u kupatilo i naredio mi da legnem na mali tepih koji je bio postavljen na podne pločice pored kade. Lomila sam se u sebi da li da se opirem ili ne i zaključila da sa trojicom zlikovaca, bojovnika HVO, nemam никакvih šansi, ukoliko bih se i pokušala opirati. Uzdala sam se da mi neće nanijeti teže tjelesne povrede, znajući da mi čine najveći zločin koji se može nanijeti bespomoćnoj ženi. Dok mi je prilazio, govorio mi je da se on već odavno bio "napašao" na mene i da mu se pružila šansa. Svi jelo u kupatilu je bilo ugašeno i nisam ga mogla dobro vidjeti, ali sam uspjela da ga prepoznam po njegovom glasu i govoru. Prepoznaš sam Likić Ivana koji je rođen u Varešu i stalno živi u njemu. Pravila sam se da ga ne poznam jer bi mi sigurno bilo puno gore, ako bi on znao da sam ga prepoznaš. Dok me je silovao, tražio je da se vrtim pod njim i da sudjelujem govoreći mi: "Ako budeš surađivala, samo će te ja potucati, oni neće." Okretao me je u sve položaje i vrištao, tako da je time izazvao i drugu dvojicu bojovnika koji su otvorili vrata kupatila i gledali šta mi sve radi.

Kada je završio, digao se sa mene i pošao da se pere, a u kupatilo je uletio drugi bojovnik i nasrnuo na mene. Molila sam ih da se makar malo odmorim, da se operem, ali bojovnik nije dozvolio, govoreći: "Likić je sve podmazao, ići će bolje."

BOJOVNIK MI JE STAVIO NOŽ POD GRLO

Silovao me je brutalno i grubo, iživljavajući se na meni dugo pred ostalom

dvojicom... Ponašao se kao manjak i fizički me povrjeđivao. Stalno je sadistički ponavljaо: "Jesam li ti bolji od muža, jesam li?" Treći bojovnik, izvješnji Zvonko, bio je manje agresivan od prve dvojice. Dok me je silovao na kuhinjskom stolu, druga dva su gledali sa prozora moga stana unaokolo po gradu. Psujući nekoga između sebe, govorili su Zvonku da požuri...

Kada je Zvonko završio sa seksualnim zlostavljanjem, brzo se obukao... Dok sam stajala gola, jer mi se nisu dali obući, trojica bojovnika su se oko nečega vrlo žučno svađali. Druga dvojica su, saznala sam brzo, pokušavala sprječiti onog u kapi, Ivana Likića, da me ne zakolje... Govorili su: "Ne smiješ, žena ima dvoje djecel". Poslušao ih je nevoljno, ali mi je, ipak, stavio nož pod grlo i zaprijetio da nikada, nikome ne smijem ni u snu reći šta mi se dogodilo. Rekli su mi potom, da idem po djecu, da se odmah vratim i da se ne udaljavam iz stana, jer će ponovno doći. Nisam ispoštovala njihovo naređenje. Otišla sam prema skloništu, u kome više nikoga nije bilo. Slučajno sam se sjetila da bih mogla potražiti spas kod moje poznanice Mirjane, žene srpske nacionalnosti. Tu, kod nje, sam našla i svoju majku sa mojom djeecom. Uvečer, kada sam mogla proviriti kroz prozor iz stana moje komšinice Mirjane, vidjela sam na ulici poznate HVO bojovnike, počinioce zlodjela. Išli su prema stubišnom ulazu moje zgrade. Išli su sigurno u moj stan, ali, srećom, tamo me više nisu mogli naći.

HVO, zajedno sa hrvatskom vojskom iz Hrvatske, prisilno je odveo sve muškarce u logore u Varešu, u zgradu banke, zgradu kod kantine Željezare, u školsku sportsku salu i tamo, u logorima, su vršili neviđen teror nad logorašima.

Prvog dana napada na pripadnike Armije RBiH i na Bošnjake civile, HVO je u selu Stupni Do iznad Vareša načinio neviđen masakr nad nedužnim civilima, Bošnjacima, nad ženama, starcima, nad djecom. Spalili su cijelo selo i ubili oko 40 nedužnih civila, Bošnjaka. Ono malo nas, Bošnjaka, u gradu Varešu, živjeli smo bolje reći preživljivali, kao da smo u logoru.

Sve je trajalo do 02.11.1992. godine, kada je Armija Bosne i Hercegovine oslobođila Vareš od agresorske hrvatske vojske i bojovnika HVO i tada su prestale naše muke.

ŠIFRA: "BELA"

U naše selo, u okolini Bratunca, domaći Srbi-četnici zajedno sa vojnicima JNA iz Srbije, došli su preko Drine 9.5.1992. godine. Bili su to naše komšije, zajedno sa "Arkanovcima" iz Srbije, dobro naoružani i maskirani čarapama preko lica. Kada su došli, nas su, iz našeg zaseoka, potjerali prema džamiji.

Mene i moju rođaku H. Srbi-četnici izdvojili su tada iz grupe i poveli prema obližnjoj šumi. Prvo su poveli H. Vodio ju je jedan četnik. Mene su vodila trojica i kada smo se približavali mjestu u šumi, na kome se nalazila H., vidjela sam da je sa nje skidao donji veš. Vrštala je i otimala se uzalud. Taj četnik, koji je nju silovao, u ruci je držao nož pod njenim vratom kojim joj je prijetio, pa je ona morala da se preda.

SAMO AKO PISNEŠ, BIT ĆEŠ ODMAH ZAKLANA

Ostala trojica maskiranih četnika, doveli su me blizu mjesta na kom se nalazila H. Jedan od njih odmah je povikao: "Skidaj se..." "psujući meni i Aliji Izetbegoviću majku. Pošto sam odbila da se skinem, drugi četnik je izvadio nož i zaprijetio da će me zaklati ako se ne skinem. Kako je u međuvremenu jedan četnik negdje otišao, ostala dvojica svukli su sa mene dimije i gaćice, dok su gornji dio odjeće zavratali i ostavili na meni. Borila sam se dok me jedan od četnika nije jako udario šakom u glavu. Nakon toga su me oborili na zemlju, tako da su me ona dva četnika silovali jedan za drugim, što je učinio i onaj treći, kada se ubrzo vratio na mjesto na kome smo silovane.

Dok su me silovali u ruci su držali nož, okrenut prema mome vratu, kojim su mi prijetili govoreći: "Samo ako pisneš, bit ćeš odmah zaklana." Nisam bila pri potpuno svijesti. Krvarila sam

bespomoćna, moleći se Bogu, krišom u sebi. Poslije izvršenog silovanja, poveli su nas prema cesti gdje sam po red kanala vidjela više ubijenih ljudi, Bošnjaka. Među njima sam prepozna la Šeću Ibriševića.

Nakon svega što sam doživjela, zajedno sam sa drugim Bošnjacima prebačena na razmjenu u blizini Kladnja, a zatim u Tuzlu. Ne znam šta se desilo sa muškarcima koji su iz našeg sela odvedeni zajedno sa mojim ocem.

ŠIFRA: "STID"

Agresija na Bosnu i Hercegovinu zatekla me je kod moje majke u okolini Sanskog Mosta. Ubrzo potom, krajem maja 1992. godine, pošto mi se sin bio razbolio, morala sam sa njim da se vratim u Sanicu, gdje sam živjela...

ŠIFRA: "STID": Do mene je ležala Suada i ona se digla, govoreći im: "Evo me, sad ču ja", i pošla je prema vratima. Zaključila sam bila da me Suada hoće zaštiti, da im se ona javi umjesto mene, i bila sam u pravu... Odgurnuli su je, prilazeći meni.

...Molila sam ih da me ne diraju govoreći da sam bila ranjena, da mi je muž poginuo, da ne znam šta mi je sa djecom... A oni su se grohotom smijali: "Hoćemo da vidimo vjeruješ li u Boga i znaš li mu se moliti na podu kao i ostale balije. Možda onda i nađeš djecu."

...Tada su me, u Bosanskom Petrovcu, uveli u neku fabriku. U fabrici je bilo više desetina ljudi, muškaraca i žena. Muški su bili zatvoreni u jednoj hali, a mene su zatvorili sa još sedam žena u jednu manju prostoriju. Spavali smo na podu, na konjskim dekama. Hranu su nam donosili dva puta na dan. Uvijek neke čorbe, splačine. Ja sam bila stalno pospana, a i ostale žene su stalno polijegale. Za mene se život bio završio. Nisam više imala muža. Nisam znala ni gdje je sahranjen. Moj muž mi je bio više od muža. Bio je to otac naše djece i najdragocjeniji prijatelj. Nisam mogla da prihvatom istinu. Patila sam za djecom. Rekli su mi, kada sam puštena iz logora, da su ih četnici odveli. Nadala sam se da ču ih na-

ći, da čemo preživjeti. Jako sam patila...

Svaku večer, između 22 i 23 sata, otvarala su se vrata našeg zatvora i po dvojica četnika bi svjetлом ručne baterijske lampe šarali po nama i zaustavili svjetlost na jednoj ženi vičući: "Ti! Podi sa nama na saslušavanje." Onda su išli svjetлом na drugu žensku glavu, pa su i nju prozvali. Žene su se dizale i izlazile... Vraćale su se šutke, slomljene, raščupane i smrdljive. Me ne nisu prozivali. Pitala sam zašto i gdje ih izvode, iako sam sve znala o čemu se radi. Odgovor žena uvijek je bio isti: "Idu na ispitivanje i saslušavanje." "Stid je tada bio jači od istine, pa više nisam ništa pitala. Iz razgovora sa ženama, saznaš sam da su se one u početku jako branile i opirale, ali da im je zbog toga bilo puno gore. Dvije žene koje su se u početku opirale i branile,

na silu su izvedene i pretučene u hodniku. Kažu kako su ih gazili vani i poslije se nisu vratile. Pokazale su mi njihove stvari i slike. Bile su djevojke i nosile su slike svojih najbližih, a i svojih momaka. Navečer smo svašta mogli čuti. Sa razglasom su se orile četničke nacionalističke pjesme: "Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala...", pa onda pjesme o ubijanju muslimana, pjesme protiv Bosne, protiv Alije Izetbegovića.

Krajem oktobra ili početkom novembra 1992. godine, jedne večeri otvorili su vrata i izveli jednu ženu, Zinetu, a bateriju uperili i na moje lice. Vikali su: "Ideš večeras i ti na ispjed." Pravila sam se da ne čujem i nisam se pomje-

rala. Do mene je ležala Suada i ona se digla, govoreći im: "Evo me, sad ču ja", i pošla je prema vratima. Zaključila sam bila da me Suada hoće zaštiti, da im se ona javi umjesto mene, i bila sam u pravu... Odgurnuli su je, prilazeći meni. Uzeli su me obojica za ruke i izveli iz sobe. Bili su pijani. Dok su išli i vodili me hodnikom, jedan od njih je režao kao pas i pio iz flaše rakiju koju je držao u džepu.

Uveli su me u jednu sobu u kojoj nije bilo ništa osim jednog polukauča i jed-

me je držao, silovao me... Onda su se mijenjali. Još sam imala snage da se borim, da se otimam. Nisam smjela jer sam bila u nemilosti. Klonula sam moleći Boga u sebi da mi da snage da nađem svoju djecu.

Kada su se divljački iživjeli na meni, jedan je izašao iz sobe i poslije nekoliko minuta vratio se sa nekom krpom i kanisterom vode. Naredili su mi da se brzo operem. Nisam, međutim, imala snage ni da se pomjerim. A onda su na mene istresli kanister vode, govoreći

ŠIFRA: "STID": Kada sam u prvom rekјatu bila na sedždi, počeli su da vrište, uzvikujući pogreško tekbir "Alahu Egber", i dodajući: "Bog je Srbin, samo Srbin". Kad sam bila na jednoj od narednih sedždi, jedan od njih je skočio na mene, stisnuo mi glavu koljenima, snažno me držeći za ruke. Drugi mi je svukao gaćice i tako, uz pomoć onog što me je držao, silovao me...

ne stolice. Bacili su me na kauč i naredili da se skinem. Molila sam ih da me ne diraju govoreći da sam bila ranjena, da mi je muž poginuo, da ne znam šta mi je sa djecom... A oni su se grohotom smijali: "Hoćemo da vidimo vjeruješ li u Boga i znaš li mu se moliti na podu kao i ostale balije. Možda onda i nadeš djecu." Odbijala sam, a oni su me zgrabili i svukli me na silu. Ostavili su mi samo gaćice na meni i naredili mi da klanjam pred njima. Plakala sam i molila ih da me poštede govoreći im da ih Bog može kazniti, da se ne može klanjati nepropisno obučena, a oni su se smijali, šamarali me i dirali mi dojke.

TRAŽIT ĆU SVOJU DJECU DOK SAM ŽIVA

Kad sam vidjela da me neće pustiti, zanijetila sam u sebi, iako sam bila bez abdesta, nisam se mogla oprati pred molitvu Bogu, i počela sam klanjati. Kada sam u prvom rekјatu bila na sedždi, počeli su da vrište, uzvikujući pogrešno tekbir "Alahu Egber", i dodajući: "Bog je Srbin, samo Srbin". Kad sam bila na jednoj od narednih sedždi, jedan od njih je skočio na mene, stisnuo mi glavu koljenima, snažno me držeći za ruke. Drugi mi je svukao gaćice i tako, uz pomoć onog što

da će me zaklati ako se ne dignem. Posljednjom snagom sam se pridigla, obrisala krpom dok su oni drsko pjevali: "Turkinja se molila kraj vode da je Srbin momački ubode."

Odveli su me u našu zatvorsku sobu. Žene su se pravile da spavaju. Drhtala sam od hladnoće dok sam se iznemogla pokrivala tankom dekom. Suada do mene nije izdržala. Plakala je jecajući. Sa sebe je skinula deku i pokrila me njome.

Do kraja novembra 1992. godine, četnici su i mene i druge žene noću izvadili, silovali nas i vrijedali. Hajra iz Sanice, ili Tomine, ne znam tačno odaškle, podlegla je i umrla.

U decembru je došao "Crveni križ", a pred Novu godinu su nas odvezli i predali UNPROFOR-u kod Bosanske Građiske. U Švedskoj sam bila do septembra 1996. godine.

I danas sam očajna. Nikada nisam saznala šta mi je sa djecom, da li su živa. Nadam se da su živa, da su negdje u svijetu usvojeni i da nisu zaboravili moje ime i svoju Bosnu i Hercegovinu. Tražit ću svoju djecu dok sam živa. Danas je istina jača od stida...

ŠIFRA: "BATKOVIĆ"

Moja patnja otpočela je 15. maja 1992. godine, kada sam sa svoje dvije malodobne kćerke išla prema Novom Selu. Tamo sam pošla da bih mojoj staroj majci pomagala oko sjetve krompira... Išle smo pješice. Mlađu, dvogodišnju kćerku nosila sam u naručju, a stariju, devetogodišnju, vodila sam pored sebe, držeći je za ruku. Oko 10 sati ujutro, ispred jednog tunela, zaustavili su me pripadnici srpske policije, njih sedam. Pitali su me gdje idem i ja sam im iskreno odgovorila. Nisu mi vjerovali i počeli su me vrijedati, psovati i dirati za grudi i bedra, na što su moje kćerke počele plakati... Malo poslije, zaustavili su jedan kamion u kome su nekuda vozili civile Bošnjake. Oružjem su me natjerali sa djecom u kamion.

Nakon 2 – 3 sata vožnje, doveli su nas pred farmu u selu Pilica, koje se nalazilo između Janje i Zvornika. Izlazeći iz kamiona, osjetila sam da su mi cipele zamazane krvlju. Kad sam bolje pogledala, vidjela sam lokve krvi po patosu kamiona...

Jednu večer, ne mogu se sjetiti tačnog datuma, odveli su mi stariju curicu, a da mi, kada sam ih pitala gdje je vode, nisu ništa rekli. Prošlo je više od 24 sata mog iščekivanja da mi je vrate, ali mi kćerku Srbi nisu vratili. Drugu večer, poslije ponoći, došli su i po mene. Mlađu sam kćerku morala ostaviti u sobi sa nekoliko djevojaka. Uveli su me u jednu malo veću prostoriju. U njoj, osim zategnutog paravana u jednom čošku, ništa drugo nije bilo. Na podu nije bilo nikakve prostirke. Njih, Srba, je bilo sedam. Sjećam se samo dva imena, Petra i Matije. Jedan od njih mi je naredio da se raspremim, ako hoću da vidim svoju kćer. Kratko sam se dvoumila šta da radim, ali briša za curicom bila je jača. Uplašena, morala sam ih poslušati. Dok sam se skidala, izgovarali su mi razne pogrdne riječi. Pošto sam se raspremila, naredili su mi da legnem na pod, što sam i učinila. Onda su me, jedan za drugim, svih sedam silovali. Istovremeno, silovali su me i ujedali po cijelom tijelu. Sve je to trajalo oko dva sa-

ta... Dok su mi to radili, mislila sam na curicu. S vremena na vrijeme gubila sam svijest. Kada su se zadovoljili, naradili su mi da se obučem. Potom su mi rekli da prodem iza paravana i ponese "svoje pašće". Bila sam iznakažena, krvava i iscrpljena, a još više zaprepaštena kad sam ugledala moju curicu. Ležala je na leđima, sva u pjeni, modra i bez svijesti, bez donjeg veša i krvava između nogu. Obuzeo me je silan strah. Izgubila sam se i pala na pod... Potom sam se pridigla, uzela vode iz jednog plastičnog kanistere, umila je i nakon nekoliko minuta vratala je nekako svijesti... Uzela sam je u naručje i uz njihovu pratnju vratile smo se u sobu iz koje su nas doveli.

Svaku večer Srbi su odvodili po nekoliko djevojaka, silovali ih, a potom vraćali nazad u sobu. Najgorje su prolazile one koje su se odupirale na bilo koji način. Neke su zbog toga grubo silovane, pa onda ubijene. U logoru Pilica sam sa djecom provela više od dva mjeseca, maltretirana, silovana, gladna i žedna... Od hrane smo dobijali krišku hljeba i jedno vareno jaje. To je bilo sve u toku 24 sata.

Nakon golgoti u Pilici, poveli su me u logor Batković kod Bijeljine. Pored mene i mojih kćerki, u kamionu je bilo još oko 20-ak Srba. Tokom vožnje, ti su nam četnici psovali tursku majku, nazivali nas balinkurama... Često su nas šamarali, pljuvali, tukli. To su uglavnom činili nogama, pesnicama i nekakvim palicama. Najteže mi je bilo kad mi udare neku od curica. Pokušavala sam ih zaštiti koliko je to bilo u mojim mogućnostima. To ih je, međutim, činilo još bjesnjima, pa su onda mene tukli još žešće.

Pored svih poniženja i torture koju smo svi preživljivali, vodili su nas, i muškarce i nas žene, na njihovu poljoprivrednu ekonomiju da radimo najteže poslove. Pod strogom stražom ustupali su nas i srpskim seljacima, na čijim smo njivama radili. Pored toga što smo morali da radimo teške poslove, Srbi su se na nama i seksualno iživiljavali. Silovali su nas i uz to nas vrijedali i tukli puno gore nego što bi stoku, i to samo zbog toga što smo Bošnjakinje.

Djevojčice i djevojke su odvodili skoro svaku večer. Po mene su dolazili, otprije svaku treću ili četvrtu noć. Vodili su nas u jednu zasebnu, praznu prostoriju. Uvijek ih je bilo po nekoliko, a uglavnom su to svaki put bila nova lica, tako da ih nisam mogla sve zapamtiti. Bili su to četnici iz Srbije, te iz Zvornika i Bijeljine. Najgori su bili Ilija Prodanović, Jovan Lazić i Ratko Simić. Zapamtila sam njih jer su ih zapamtile sve žene i djevojke po njihovoj krvoločnoj okrutnosti i mržnji prema nama Bošnjakinjama. Svaki put

nu. Pošto mi, muslimani, ne jedemo svinjsko meso, hranu smo samo odgurnule od sebe. Kada je to bio stražar, četnik Jovica, zagalamio je na nas, prišao nam, dohvatio rukama slaninu i počeo nam je, jednoj, pa drugoj, silom trpati u usta. Mi smo se izmicale i branile i govorile mu da mi nikada nismo jele masnu slaninu. On nas je onda počeo vrijedati i psovati nam tursku majku, govoreći: "Naučićemo mi vas svemu dobrome što je srpsko", a ja sam mu i uvrijedjena i

ŠIFRA: "BATKOVIĆ": Njih, Srba, je bilo sedam. Sjećam se samo dva imena, Petra i Matije. Jedan od njih mi je naredio da se raspremim, ako hoću da vidim svoju kćer. ... Onda su me, jedan za drugim, svih sedam silovali. Istovremeno, silovali su me i ujedali po cijelom tijelu. ...U logoru Pilica sam sa djecom provela više od dva mjeseca, maltretirana, silovana, gladna i žedna... Od hrane smo dobijali krišku hljeba i jedno vareno jaje. To je bilo sve u toku 24 sata.

sam to doživljavala kao da idem na vješanje. Silovanje je trajalo cijelo vrijeme moga boravka u logoru Batković.

U tom logoru, sve su žene odvođene na njive radi kopanja repe, vađenja krompira i drugih poljskih poslova. Išlo se u grupama od po dvadesetak žena. Tada je žene pratilo 7 – 8 srpskih stražara. Radile smo skoro svaki dan od 7 do 16 sati. Često su nas tjerali da sa sebe skinemo odjeću i da tako gole kopamo. Djecu sam ostavljala sa starijim ženama.

Početkom septembra 1992. godine, srpska vojna straža odvela nas je iz logora kod jednog bogatog seljaka da mu vadimo krompir. Sa mnom su bile pošle još tri žene, Suada i Hitka iz Vlasenice i Murada iz Bratunca. Na njivu smo stigle prije 7 sati i radile smo zajedno sa nekoliko Srpskinja, seljanki, sve do 12 sati. U podne su nam donijeli ručak. Sjele smo na travu 15 – 20 metara podalje od Srpskinja, kojima je u isto vrijeme bila donesena hrana. One su prve počele jesti i dok su jele, stalno su pogledale prema nama i smijuhljile se. Mi smo razmotrale svoju hrana koja je bila donesena u jednoj bošči i vidjele da su nam poslali slani-

gladna uzvratila: "Mi smo vas naučili svemu što je civilizacijsko. Živjeti ste na zemlji zajedno sa stokom, niste se znali okupati, ni u pola godine. Od nas muslimana ste primili kulturu stovanja, naučili spravljati hranu..." Sve to i uz to mnogo toga, rekla sam bradatom četniku, ne razmišljajući šta će mi se desiti za osvetu. Nisam ni završila sa govorom, a Jovica mi je prišao sa stražarom Simićem. Uhvatili su me za nadlakticu i odnijeli do jednog potoka koji je tekao uz njivu. Optimala sam se, trzala, nogatala, ali bez uspjeha...

Kada su me donijeli do potoka, bacili su me u plitku vodu i počeli da gazi po meni, govoreći mi u bijesu: "Jeste, naučili ste nas svemu, ali sad je naše vrijeme. Nema cara Lazara, ali došao je njegov unuk Slobo – Sloboda. Sad ćemo ti dobro oprati guzicu balinkuro jedna." Pošto su me izgazili nogama u vodi, svukli su me i ostala sam potpuno gola. Izvukli su me iz vode na sitni pjesak i obojica me grubo silovali. Prvo me je čvrsto držao Simić, a Jovica silovao, pa su se onda zamijenili. Dok su mi to radili, uzvikivali su parole o Srbiji, o četničkim vojvodama, Slobodanu Miloševiću. Bila sam

ŠIFRA: "BATKOVIĆ": Mi smo razmotale svoju hranu koja je bila donesena u jednoj bošći i vidjele da su nam poslali slaninu. ...Kada je to video stražar, četnik Jovica, zagalamio je na nas, prišao nam, dohvatio rukama slaninu i počeo nam je, jednoj, pa drugoj, silom trpati u usta. ...On nas je onda počeo vrijeđati i psovati nam tursku majku, govoreći: "Naučićemo mi vas svemu dobrome što je srpsko"

klonula i nisam bila pri potpunoj svijesti. Kad su zadovoljili svoju strast, izvadili su noževe i zaprijetili da će me zaklati, da će mi jezik odrezati... Onda su iz potoka izvadili kamenje veličine jajeta i, uz vrisku, nekoliko kamenova mi ugurali u vaginu... "Nećemo te danas zaklati. Treba nam roblje za rad na njivama. Kada se berba završi, onda ćemo ti odrezati dojke," govorili su mi u svome bijesu, digli se i otišli na njivu. Odatle su poslali Hitku i Muradu da me obuku i dovedu, što su one i učinile, oprale me i izvadile mi kamenje iz vagine. Dale su mi neke svoje haljinke.

Toga dana, sve četiri smo naporno radile sve do šest sati i gladne se vratile u logor.

U srpskom logoru Batković provela sam skoro pet mjeseci... Zahvaljujući uspjesima Armije Bosne i Hercegovine koja je zarobljavala puno četnika, došlo je do razmjene. Mene i moje curice i još 30 žena i 28 civila-muškaraca, u oktobru 1992. godine, četnici su dali u razmjenu za svog pedest i jednog zarobljenog borca.

ŠIFRA: "TJENTIŠTE II"

Rođena sam u februaru 1967. godine u Goraždu, gdje sam završila srednju školu, a studije u Sarajevu.. U Foči sam radila kao nastavnica... lako nisam bila rođena Fočanka, u gradu su me svi cijenili zbog mog porijekla i ugleda moje sestre i zeta u Foči...

...Uveli su me u jednu limuzinu i odvezli prema Tjentištu. Pred Tjentištem su skrenuli i zaustavili auto pred jednom kućom. Kuća je bila velika i osvijetljena. Pred njom je bilo parkirano

jedno terensko vozilo. Uveli su me u dnevnu sobu u kojoj je bilo troje ljudi, jedna žena, jedno uniformisano lice u maskirnoj uniformi tamnoplave boje. To je bio neki srpski policajac. Sa ženom na kauču sjedio je srednjovječan čovjek u civilnom odijelu. Odmah sam ga poznala i kako se uplašila. Bio je to Velibor Ostojić, iz okoline Foče. Prijerata radio je na Televiziji Sarajevo. Godine 1990., bio je jedan od prvih, rukovodećih ljudi stranke SDS, pa neki ministar do rata. Poslije je postao i ministar u Vladi Radovana Karadžića. Često se pojavljivao na televiziji i bio poznat kao četnik koji je iz vrha SDS-a podsticao zločin prema nama Bošnjacima. Žena je bila mlađa. Mogla je imati 30 – 35 godina, crnokosa. Na stolu pred njima bile su flaše alkohola i čašice. Kada su me uveli, policajac je izašao iz sobe i čula sam kako tiho pri-

na, ukoliko se zaista tako zvala. Bilo mi je sve jasno. Dovedena sam da se nađem uglednom stranom oficiru na usluzi, a zalog da se moram pokorno ponašati bili su moja sloboda, moj zet, zatočenik, kao i moj zatočenički položaj. Pitala sam se zar među brojnim Srpinkama u Foči i okolini nema dovoljno onih koje bi rado, umjesto mene, čekale uglednog, visokog stranog oficira da mu prave društvo, posebno zbog činjenice što su Srpinka, u odnosu na žene iz drugih nacija u bivšoj Jugoslaviji, bile puno više sklonije slobodnjim i bliskijim odnosima sa muškarcima.

Bila sam zarobljenik. Nisam bila ni uredna, jer mi to prilike nisu dozvoljavale. Shvatila sam neminovnost svoga položaja i hrabro, ne razmišljajući, pitala ministra Ostojića zašto sam baš ja izabrana da budem družica stranom oficiru, a on mi je cinično procijedio: "General Majkl Rouz hoće "Turkinju", hoće da promijeni miris, ako te baš zanima" i nastavio da se cinično smješka.

Moglo je biti oko 23.30 kada su se dva vozila zaustavila pred kućom. Čulo se više glasova. Nakon nekoliko minuta u prostoriji se pojavio engleski general. Pozdravljujući se sa Ostojićem rekao

ŠIFRA: "TJENTIŠTE II": Shvatila sam neminovnost svoga položaja i hrabro, ne razmišljajući, pitala ministra Ostojića zašto sam baš ja izabrana da budem družica stranom oficiru, a on mi je cinično procijedio: "General Majkl Rouz hoće "Turkinju", hoće da promijeni miris, ako te baš zanima"

ča sa četnicima koji su me dovezli iz Foče.

Žena me je pozvala da sjednem na fotelju uz sto. Ostojić je šutio i samo me posmatrao. Žena se predstavila i rekla da se zove Mirjana. Ostojića je predstavila kao prijatelja. Sjećam se, spomenula je da se zove Vesko. Rekla mi je da očekuju uglednog stranog i veoma visokog oficira. "Petko je poručio da će nam se, ako ne večeras, pridružiti sutra, kako bi se ugledni stranac što bolje ugostio", podvukla je Mirja-

je na engleskom da malo kasni jer je bio na džogingu, na noćnom trčanju u prirodi. Predstavili su me generalu, a ja sam se pri tom pravila da ne razumijem engleski. "Niste mogli zaboraviti engleski, lijepa gospodice. Rekli su mi da solidno govorite engleski", govorio mi je general Rouz, uzimajući me za ruku i podižući je da je poljubi. Odgovorila sam da engleski poznajem tek toliko da se mogu sporazumjeti u svakodnevnom životu. "E, toliko je i potrebno", dodao je Ostojić, smješkajući se zajedno sa Mirjanom.

MILOŠEVIĆ JE NAJBOLJI I NAJSPOSOBNIJI...

Pitali su me kako sam zarobljena, šta se desilo sa mojima, zajedljivo podvlačeći da je za sve kriva SDA i Alija Izetbegović. General Majkl Rouz nije puno pričao, osim što je u par prilika spomenuo Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića, ističući kako je Slobodan Milošević najbolji i naajsposobniji od svih aktuelnih političara i da je pravi vizionar.

Negdje u ponoć, Velibor Ostojić je krenuo sa Mirjanom, izvinjavajući se da sutra rano moraju u Banja Luku. Oko kuće su se, nakon što su se njih dvoje odvezli, čuli tihi glasovi osiguranja. Tako sam ostala sama sa engleskim generalom... Kada je Ostojić spomenuo njegovo ime, prije nego se general i pojavio, sumnjala sam u tu vjerodostojnost. Bio je međutim u pravu. Generala Majkl Rouza, često sam gledala na televiziji još od samog početka 1994. godine. Nisam mogla shvatiti da se jedan tako visoki engleski oficir, komandant vojske UN za BiH, može tako nisko spustiti, da se približi običnoj zatočenici, Bošnjakinji, ili "Turkinji", kako me je nazvao ministar Velibor Ostojić.

Teško mi je govoriti, teško mi je opisati tu noć. Nisam smjela da se branim, da se odupirem. Nastojala sam da sama sebe pobijedim, da se pomirim, da se žrtvujem. Stalno sam mislila o svojim položaju i položaju moga zeta, o sestri i njihovoj djeci, o svojima... General nije bio nasilan prema meni, nije ni imao potrebe da me fizički povrijedi. General me je uzeo, upotrijebio, zadovoljio je svoj seksualni poriv. Da li me je onda silovao? Da li me je onda general Rouz seksualno zlostavljaо? Jeste, ponizio me je kao robinju. Nisam mogla da se oduprem. Silovana sam, sa mnom tim što sam bila zarobljena logorašica, obespravljeni, bez i jednog ljudskog prava... General je kuću napustio pred zorom, ostavivši me samu sa mojom sudbinom.

UVIJEK JE DOLAZIO POSLIJE TRČANJA U PRIRODI...

Ujutro oko 10 sati donijeli su mi deterdžent i nešto za jelo, a oko 15, na-

ŠIFRA: "EMINA": Neke su žene odvodili u javne kuće. Obukli bi ih u finu odjeću i one su se morale pokoravati svim njihovim perverznim zahtjevima. One, koje su zatrudnjele nisu smjele pobaciti. "Rodit ćeš malog Srbinu", govorili su im.

kon što sam malo uspjela zaspati, probudilo me je vozilo pred kućom. Ubrzo poslije toga u kući se pojавio Petko Čančar sa jednim oficijom. Rekao mi je da su mi sestra i njena djeca davno razmijenjeni, da mi je zet u zatvoru dobro i da mu se neće ništa loše desiti ako sve dobro odradim, te da bi mogao biti razmijenjen za 20 – 30 dana. Rekao mi je da će u bolnici ostati još samo nekoliko dana. Zatim je napustio kuću. I bilo je kako je rekao. Ostala sam tu još pet-šest dana, a za to vrijeme me je general Rouz posjetio još dva puta. Uvijek je dolazio poslije trčanja u prirodi. To se vidjelo i po njemu i po njegovoj odjeći.

Sa Tjentišta su me ponovo vratile u bolnicu, u kojoj me je Rajko Vukadin do 03. jula 1994. godine, silovao nekoliko puta. Ucenjivao me je prijeteći mi da će me odvesti u salu "Partizan", u kojoj tada, saznala sam kasnije, više nije bilo logorašica... Slobodu sam udahnula nakon golgote koja je trajala dvije godine... 03.07.1994. godine, došli su pomene i odvezli me vojnicima UNPROFOR-a, koji su me predali našima u Goču, gdje mi je bila porodica.

ŠIFRA: "EMINA"

U zoru je srpska policija opkolila zbijeg. Potrpali su nas kao stoku u kamione i odveli u školu u Ulog. "Neka se djeca oporave, pa ćete u Jablanicu ili Mostar", rekli su nam četnici.

Nakon dva dana sumnji i neizvjesnosti, stigla je naredba da nas odvezu u logor "Kalinovik". Prvih nekoliko dana u kalinovačkom logoru bilo je podnošljivo. Međutim, s dolaskom Pera Eleza i njegove bratije, u logor se uselio teror, glad, suze, strah... Od hrane nam gotovo ništa nisu davali. Danima smo gladovali, skapavali od gladi. Jednu krišku kruha dijelila sam na četiri dijela za svoje četvero djece. Kako opi-

sati strah koji nam se debelo uvukao pod kožu! Mislili smo da je to smak svijeta, da gore ne može biti. Opet smo se prevarili. Najgore je međutim, tek dolazilo...

Najteže je bilo kada je dežurao stražar, Dragan Lalović. Sa sobom je na dežurstvo dovodio srbočetničku bradatu bratiju. Oko 800 žena i djece pokoravalo se njihovom teroru, koji je svaku noć bivao sve nepodnošljiviji. Nakon ispitivanja, vrijeđanja, fizičkih napada i psihičkog terora, došlo je ono najgore, od čega smo svi u logoru strepljeni. Znali smo šta su odlučili kada su počeli birati žene i odvoditi ih u nepoznato. "Ti, ti, ti...", birali su sebi žene bradati četnici.

DJECU ĆEMO TI KURVO, "TURKINJO", POKLATI...

Neke su žene odvodili u javne kuće. Obukli bi ih u finu odjeću i one su se morale pokoravati svim njihovim perverznim zahtjevima. One, koje su zatrudnjele nisu smjele pobaciti. "Rodit ćeš malog Srbinu", govorili su im. U Miljevini je bilo najgore.

Nakon nekoliko noći žene su počeli odvoditi u jednu od susjednih prostorija, a potom i u sam zahod. Silovali su ih na najbrutalniji način. Jedne noći i ja sam došla na red. Odveli su me silom u zahod i nasrnuli na mene. Otimala sam se, ali bezuspješno, jer su mi bili zaprijetili: "Djecu ćemo ti kurvo, "Turkinjo", poklati..." I tada je bila prestala moja borba, moj otpor...

Kako ispričati ono što žena doživjava dok je Srbi, četnici siluju, dok se divljački iživljavaju na njezinom tijelu? Nema riječi kojima se može opisati sva ona bol, svo ono poniženje i strah koji osjećaš od tih ljudi, ako su uopće ljudi. Jedan, drugi, treći... Redali su se tako zadovoljavajući svoju pogansko-divljačku pohotu. Rakija im je zauda-

ŠIFRA: "EMINA": Najgore je bilo kada je došao red da seksualno zlostavljuju, siluju naše djevojčice... Stalno smo do tada bili u strahu da njih ne počnu dirati, krili smo ih kad bi stražari i njihovi gosti ulazili u logor. A one su se grčevito stiskale uz nas, svoje majke. ...Kad Srbi nešto naume, a namjere se na slabije i na nenaoružane, ili ćeš se pokoriti ili završiti na kakvoj ledini, u rijeci, u masovnoj grobnici.

...Jedne noći odveli su moju Eminu. Jedanaest godina je tek imala. Ništa nisam mogla učiniti. ... Iz susjedne prostorije čula sam njen vrisak dok su je Srbi silovali.

rala iz usta, smrdjeli su od prljavštine... Vrijedali bi, udarali gdje god stignu. Kao da nije bilo kraja tom iživljavanju. Kao da su htjeli ubiti i ono malo ponosa što je ostalo u nama ženama, Bošnjakinjama. Nikada neću zaboraviti onaj prljavi pod, ono poniženje koje sam obnažena pod divljakom Srbinom doživjela u konc-logoru "Kalinovik". Kad bi se seksualno zadovoljili, onako izmučene, uveli bi nas u glavnu logorsku prostoriju. Niko nije imao snage da nas pogleda, a ni mi nismo nikome pognute glave mogle pogledati u oči. Pogleda sruštenog prolazile smo do svog zatočeničkog mjesta... I tako noćima, noćima. To silovanje ostavilo je najcrnji pečat na mojoj ranjenoj duši. I djeca su znala šta mi se događa, ali nisu me ništa pitala. Šutjela su i patila, trostruko brže odrastala, starjela... I dalje su bila gladna.

Srbi, četnici, vrlo brzo nisu više gledali ni na godine. I starice su počeli silovati. Onako jadne, izborane, drhtave, nene Bošnjakinje, stare 60, 70 godina, morale su se dići kada bi četnici prstom pokazali na njih. Srca su nam se lomila od bola koji smo proživljivali gledajući ih. Kako čovjek može povjerovati da jedan mladić siluje staricu koja mu može biti nena? Što su im one skrivile, što smo im mi krive da se s onoliko mržnje okomljavaju na nas, nedužne žrtve ove krvave agresije Srbije, Crne Gore, Slobodana Miloševića i Momira Bulatovića na Bosnu i Hercegovinu.

Najgore je bilo kada je došao red da seksualno zlostavljuju, siluju naše

djevojčice... Stalno smo do tada bili u strahu da njih ne počnu dirati, krili smo ih kad bi stražari i njihovi gosti ulazili u logor. A one su se grčevito stiskale uz nas, svoje majke. Nisu ništa govorile. Vidjele su već da plač, otimanje i otpor četnicima ne koristi. Kad Srbi nešto naume, a namjere se na slabije i na nenaoružane, ili ćeš se pokoriti ili završiti na kakvoj ledini, u rijeci, u masovnoj grobnici.

Jedne noći odveli su moju Eminu. Jedanaest godina je tek imala. Ništa nisam mogla učiniti. Gledala sam kako odvode moje dijete. Poletjela sam za njom, ali su me zaustavile druge žene. "Zašto djecu", vikala sam, "ostavite djecu. Ako morate silovati, silujte nas, ostavite djecu", preklinjala sam ih... Ništa nije pomagalo. Gledala sam kako odvode moju Eminu, moju veliku ranu. Zamislite, pitajte se kako je majci koja zna da joj odvode dijete da bi ga unakazili, silovali? To može znati samo ona majka koja je doživjela moju sudbinu. Bol, bol i samo neizreciva, neopisiva bol, jedini je osjećaj koga se sjećam. Vrijeme do njezinog povratka sa četničkog seksualnog orgijanja trajalo je poput godine. Iz susjedne prostorije čula sam njen vrisak dok su je Srbi silovali. Kod nas u logoru, za to vrijeme muk. Glave sruštenе među koljena, ruke na ušima da ne čujemo vrisku moje djevojčice, koja do tada nije ni sanjala da joj se tako nešto može dogoditi. Neke od djevojčica su bile tako mlade da nisu bile ni svjesne što im se to zapravo radi. Uzela sam malog Adila i grčevito ga stiskala uz grudi. Suza je sustizala suzu. Bol je postajala

neizdrživa. Mislila sam da to neću moći preživjeti. I bratovu kćer su četnici bili silovali, i još neke meni poznate djevojčice u dobi od 13 – 15 godina. Nakon nekoliko sati iživljavanja nad djecom, dali bi im da obuku svoje haljinice i vraćali ih nama u glavni logor, da vrištim u sebi nečujnim vriskom, kavkvim samo ranjene i zatečene majke znaju vrištati.

Poslije prve, od mnogih takvih noći, moja Emina nije ni riječi progovorila. Uzela je svog plišanog psića i čvrsto ga stiskala uz grudi i tako satima stajala bez riječi, zureći u prazno, nikoga ne gledajući. Čim bi ugledala muškarca kako ulazi u logor, uzimala je svog psića i stiskala ga uz sebe. Samo je nje mu nijemo otkrivala svoje tajne, svoje strahove i svoje boli. Za sve nas druge riječi nije bilo. "Samo me ti, psiću, smiješ dirati. Nikada više muškarac", čula sam je jednom kako mu govorи. Šutnjom se branila od Srba, četnika, paganskih divljaka koji su joj nanijeli zlo, koji su je, ni krvu ni dužnu, obilježili u njoj samoj. I danas se moja Emina od same sebe, od stida, brani šutnjom. Kad je što pitam, samo mi kratko odgovori i ponovo uđe u svoje zatočenje, u svoju iznakaženu nevinost, u svoju čahuru. Ne druži se gotovo ni sa kim. Osamila se potpuno. O onome što joj se dogodilo jednostavno ne želi razgovarati.

ŠIFRA: "SABORNIK"

Ja sam kao mlada djevojka, studentica, Bošnjakinja, u logoru Vojno više puta silovana. To zlo i poniženje činili su mi trojica ustaša. Jedan od njih bio je zapovjednik stožera HVO Marko Radić – "Maka". Drugi je bio Mario Mihalj, a treći Vice Vukojević, sabornik u Saboru Republike Hrvatske.

Mogao je biti početak septembra 1993. godine. Tog dana dugi je padala sitna kišica, sve do večeri. Struje nije bilo više sati i sve žene u našoj prostoriji su bile polijegale. Moglo je biti oko 21 sat kada su stražari otključali vrata na kojima se sijala baterijska lampa. Zrake svjetlosti su isle od žene do žene dok se nisu zaustavile na mome licu. Tada

sam čula svoje ime i poziv da se dignem i podem na saslušanje. Žene oko mene povikale su svaka za se: "Vodite mene, ostavite nju, bolesna je". Ali sve je bilo uzalud, jer se ponovila naredba da podem u zapovjedništvo. Podigla sam i izašla iz prostorije. U mraku sam prepoznala Maria Mihalja koji me je ponovo odveo u njihovo zapovjedništvo. Tamo, u kući Vlatka - "Cara", zatekla sam zapovjednika Maku Radića i sa njim krupnog čelavog, crnog čovjeka u civilnom odijelu. Bio je čudnovato čelav, drugačije od ostalih muškaraca. Po sredini glave imao je veoma malo kose. Tom srednjovječnom čovjeku Maka se obratio govoreći mu da sam ja ta riba, a meni je rekao: "Evo gospodina ministra, tvog spasioca, ukoliko budeš pametna... On zna tvoje roditelje i samo ako ti to hoćeš, oslobitit će i njih i tebe i onda idete u Ameriku". Rekao mi je da sa gospodinom treba da popričam nasamo i naredio mi da se dignem. Digao se, a sa njim i "ministar" i odveli su me na sprat susjedne kuće, u onu istu sobu u kojoj sam bila ponižena.

Ostavio nas je u sobi i vratio se u komandu. "Ministar" mi je rekao da sjednem u fotelju i da ne treba ničega da se plašim, da mi je prijatelj, da mi poznaće roditelje... Dok mi je to govorio, samoj sebi sam potvrdila da je to Vice Vukojević, poslanik u Saboru (parlamentu) Hrvatske koga sam u protekle tri godine veoma često viđala na Hrvatskoj televiziji. Nisam bila uplašena kao prije nekoliko sedmica u istoj sobi i pitala ga nije li on gospodin Vice Vukojević, sabornik u Hrvatskom Saboru. Odgovorio mi je da nije, već da je stričević Vukojević i da radi kao ministar - savjetnik u Ministarstvu inozemnih poslova Republike Hrvatske u Zagrebu. Htjela sam mu reći da laže i da mi ne može sakriti pravi identitet, jer ga svako i po glasu i po liku može prepoznati kao Vice Vukojevića, člana Hrvatskog sabora, porijeklom iz Hercegovine, ali sam se suzdržala.

Pitala sam Vukojevića, šta će biti sa mnjom. Odgovorio mi je da ću i ja kroz nekoliko dana vani i da će me spojiti sa njima "Ako budeš dobra i ako ne

budeš pravila probleme sve će se dobro završiti" rekao mi je. Pitala sam ga šta znači "ako budem dobra", a on mi je odgovorio: "Ako ne budeš plakala i ako budeš surađivala na kauču, što nisi pri isljedivanju..." Nisam mogla da ne zaplačem i da mu kroz plač ne kažem da sam i zatočena i uz to još i nevinica djevojka... Molila sam ga za milost kao katoličkog vjernika, kao starijeg čovjeka, no on me nije slušao. U međuvremenu se već bio skinuo i prišao mi da me otkopčava i skida. Bila

Napolju nije bilo bojovnika. Mario me je uveo u jednu kuću, ošamario me odmah dva puta i naredio da se skinem. Plaćući sam ga molila da me ne dira, da ću mu platiti ako me poštedi. Govorila sam mu da sam nevinica, a to ga je, čini mi se, još više razuzdalo, pa me je onda ošamario još nekoliko puta i sav crven u licu, bacio me na jednu spužvu, svukao me, psujući mi muslimanski rod i onda me grubo uzeo na silu. Silovao me pored gaćica, ne skidajući mi gaćice... Osjećala sam nakon 10 do

ŠIFRA: "SABORNIK": Molila sam ga za milost kao katoličkog vjernika, kao starijeg čovjeka, no on me nije slušao. U međuvremenu se već bio skinuo i prišao mi da me otkopčava i skida. ... U sebi nisam ništa osjetila osim dahtanja na sebi, pa onda psovke i uvrede. Sjećam se, govorio je, dižući se sa mene: "Smrdiš muslimanko na islam", pa me je tvoja smrad blokirala..."

sam sva ukočena, skamenjena, obamrla i obnažena. U magnovenju sam vidjela oca i majku iza rešetaka. Otac je tada imao 54, a majka 49 godina... Plakala sam. Nisam imala snage da se branim, da vrištim... Zatočena u logoru, u kući u kojoj je i HVO zapovjednik sa svojim bojovnicima, na katu sa visokim hrvatskim uglednikom, bespomoćna, jadna, poražena, obeščaćena. Ležala sam gola na kauču i bila gotovo bez daha od mlohatog tijela Vice Vukojevića koji je dahtao na meni, nuda mnom, pa onda nešto sam sebi mrmljao... Nisam osjećala nikakvu bol, samo nisam mogla disati, nisam imala daha pod težinom njegovog tijela. Bila sam kao žena nevinica i nisam imala nikakvo lično seksualno iskuštenje, ali sam znala šta je spolni akt. U sebi nisam ništa osjetila osim dahtanja na sebi, pa onda psovke i uvrede. Sjećam se, govorio je Vice Vukojević, dižući se sa mene: "Smrdiš muslimanko na islam", pa me je tvoja smrad blokirala..."

Nekoliko dana poslije, a za to vrijeme me nisu vodili ni na kakav posao, vrata sobe otključala je straža. Na vratima je ponovo bio Mario Mihalj. U sobi sam bila samo ja i tri starice, jer su ostale žene bile odvedene na prisilni rad. Naredio mi je da podem ispred njega.

15 minuta veliku bol. Ležala sam plaćući iznurenja i krvava. On mi je zatim bacio neki prljav peškir da obrišem i sebe i spužvu. Kada sam to teškom mukom uradila, digao me grubo, izveo iz te kuće i vratio u zatvor. Stare žene su mi odmah prišle i pomogle mi. Oprale su me i umile, plaćući zajedno sa mnjom.

Do kraja marta 1994. godine, do razmjene i oslobođanja, desetak puta me je silovao zapovjednik Marko Radić, "Maka", a Mario Mihalj najmanje dvadesetak puta, uvijek mi govoreći "da me čuva od starih i debelih ustaša", jer su se Maka i Vice Vukojević, kako kaže, bili dogovorili da insceniraju moju pogibiju od granate, od metka sa naše strane, da me zatim utope u Neretvi, da me ubiju i tako me se riješe.

Kada sam oslobođena krajem marta 1994. godine, bila sam u petom mjesecu trudnoće. Izjavu sam dala sudskim organima u Mostaru. Moji su me prihvatali i na moju molbu i insistiranje, prihvatali su da odemo u Švedsku, gdje i sada živim sa roditeljima i djetetom i družim se sa brojnim logorašima iz Bosne i Hercegovine, moleći Boga da svakoga čovjeka ili kazni ili nagradi prema njegovom zlom ili dobrom djelu, prema zasluzi...

Svjedočanstva iz knjige Ehlimane Pašić

Srpski zločini u Bosni i Hercegovini – Silovane

PRIČA PRVA: E. H., 16-GODIŠNJE DJEVOJKE IZ RIZVANOVIĆA KRAJ PRIJEDORA.

Masakr što su ga četnici počinili u mom selu najveća je tragedija moga života. Tada nisam znala da mi sudbina nosi nešto još gore. Moja sestra E. porodila se u podrumu naše kuće za vrijeme dok su nam granatirali selo. Nakon što su Rizvanovići pali, ugledah, nedaleko od kuće, pobijenu nevi-

Jedan od njih, bilo mu je tridesetak godina naredio mi je da ga pratim u kuću. Nije bilo druge, morala sam poći. Od straha me oblio ledeni znoj, bila sam očajna iako nisam znala šta će mi se dogoditi. Jedino sam bila svjesna toga da će mi bilo kakav otpor ugroziti ovaj moj jedni život. Kad smo ušli u kuću, počeo je tražiti novac, nakit i ostale vrijedne stvari. Uzimao je sve što ga je bilo volja.

Pitao me gdje su nam ljudi, ja mu nisam odgovorila. Oh, živote moj! Ne, ne mogu dalje... Naredio mi je, naredio mi je da se skinem. Skinuh to nešto odjeće sa sebe, a duša mi umire. Zatvorih oči da ne gledam svoju sramotu

Rekao mi je da pazim šta radim jer "sudbina moje obitelji zavisi o meni". Izašao je napolje. Prvo je pogledao uokolo da se uvjeri da niko nije vidio što se dogodilo, a onda je pozvao dvojicu četnika da uđu. Plakala sam, ali ništa nije pomoglo. I ta dva prokletnika su ponovili isto. Silovali su me na najbrutalniji način. Potpuno sam se izgubila, nisam bila svjesna ni kad su otisli. Ležala sam ondje na podu ne znam koliko dugo, sva u krvi... Činilo mi se da je sve isčezlo, i prošlost, i sadašnjost, i budućnost. Sve je bilo besmisleno, sve je bilo jedno veliko ništa. Bilo mi je posve svejedno jesam li živa ili mrtva. Zona sumraka između poznatog i nepoznatog, izmiješalo se dobro i zlo u mojoj glavi, tanka linija dijelila je moj razum do ludila.

PRIČA PRVA: Pitao me gdje su nam ljudi, ja mu nisam odgovorila. Oh, živote moj! Ne, ne mogu dalje... Naredio mi je, naredio mi je da se skinem. Skinuh to nešto odjeće sa sebe, a duša mi umire. Zatvorih oči da ne gledam svoju sramotu i to prokleto četničko lice. Udario me svom snagom, oborio na pod, navalio na mene poput krvoločne životinje.

nu dječicu. Sve od tri do osam godina. Džamija je bila u ruševinama. Četnici su izdvjajili naše muškarce, a one poznatije izveli su neposredno na strijeljanje. Hladnokrvno su im ispalili metak u glavu, a na beživotna tijela nisu se ni osvrnuli. Selom je zavladao kaos, panika, smrt. Preostale žene i djeca skrivale su se pod ruševinama kuća.

Tog istog dana nekoliko je četnika ponovo došlo u selo. Tragali su za svima što je bilo vrednije i raspitivali se o našim ljudima što su se skrivali po šumi.

i to prokleto četničko lice. Udario me svom snagom, oborio na pod, navalio na mene poput krvoločne životinje. Obeščastio me, ponizio do beskraj. Vrištala sam, plakala, moje se tijelo grčilo. Mislila sam da umirem od болi od sramote što mi moje djevičanstvo oduze, što mi ponos oduze, što mi uništi život, sve moje, sve, sve, sve... Prokleti bili da Bog da, svi oni!

Naredio mi je da ustanem. Htjela sam pokupit odjeću da pokrijem svoje izmučeno tijelo, ukaljano moje tijelo.

Pronašla me moja majka. Nisam mogla zamisliti ništa gore: zar da me mater nađe tako poniženu, obeščaćenu? Surova stvarnost sručila se na mene svom snagom. Bila sam silovana, razorili su mi dušu i tijelo. A za mog babu, koji je cijelo vrijeme slutio što će se dogoditi, to je bila najveća tuga naših života.

Sve što je potom slijedilo događalo mi se kao u magli, u snovljenju transportovali su nas u Trnopolje, trideset kilometara prema Travniku podno Vlašića.

Zašto se sve to dogodilo? Zašto se to dogodilo baš meni? Majka mi je u svom tom košmaru beskrajno pomočila. I ja bih jednog dana željela da postanem majka. Ali kako? U mom svjetu muškarac je oličenje užasnog nasilja i boli. Taj je osjećaj jači od mene, ne mogu kontrolirati niti suzbiti.

PRIČA DRUGA: STARICA IZ OKOLICE PRIJEDORA

- Ja ti imam 79 godina. Svojim očima vidjela sam u nekoliko mjeseci više gadosti i zvjerstava nego u čitavom dosadašnjem životu. Ja sam od Prijedora, a kad je ovaj rat nanio u naše selo četničku bandu, spalili su ga, odveli nam i pobili stoku i opljačkali sve što smo sticali cijeloga života. Moji su se sinovi odavno pridružili sa svojim oružjem teritorijalcima i negdje su po šumi branili svoju zemlju. Kod kuće smo ostali samo ja, moje tri snahe i desetero unučadi. Teško mi je sve reći što se tiče tih junske dana u našem selu. Dok su nas istjerivali iz kuće u susjednom sam dvorištu vidjela kako vuku za kosu našu komšinicu Arminu, a nakog toga, zasula su je tri muška tijela. Silovali su je pred njenim ukucanima, pred ocem i mlađim bratom. Majka joj se onesvijestila, a otac i brat plakali ko kišne godine. Nikada muškarca nisam vidjela da tako gorko pla-

pitao je pijanim glasom jedan bradonja. "E, pa mi nismo sebični. Dolazi ti stari ovamo!" naredio je jadnom Aliji. "Evo ti," pokazao je na njegovu kćer Arminu, koja je ležala u prašini. "tvoja je". Njih dvojica su uhvatili starog i bacila ga na nago tijelo kćeri. Otimao se i bolno urlikao. Bilo je strašno slušati. Odjednom se istrgao iz četničkih ruku i pojurio preko dvorišta, ali su ga četnički rafali presjekli. Pao je sav u krvi. Moja komšinica, pojurila je prema njegovom tijelu, ali ju je udarac kundakom i leđa zaustavio. Pala je i ostala ležati.

PRIČA TREĆA: SMRT U VODENICI

Kada smo nas četiri Emira K. (17), Zahida S. (16), Fata (16) i ja stigle pred vodenicu, zatekle smo starog Agana, vodeničara. Sjedio je na odavno oborenom hrastu kraj same vode. Nije nas čuo kad smo dolazile jer voda je jaka, pada sa visoka na točak i pravi veliku galamu. Tek kad smo vrećama natovarene došle blizu njega osjetio je našu blizinu i trgao se kao iz sna. Jedva

drugarice takođe. Samo je stari Agan, kao da se ništa ne dešava i dalje ruku provlačio kroz tek samljeveno žito. Kad ga je jedan od dvojice dohvatio za prsa i povukao, Agan se trgao, pogledao ga, a ovaj ga je odgurnuo prema vratima, gdje su ga dohvatili pridošli četnici i izbacili napolje. Nas četiri bile smo uhvaćene u stupicu, nismo imale gdje bježati, i da smo imale gdje, nismo mogle. Strah nas je prikovan na mjestu. Kad je onaj viši, krupniji pružio ruke prema Zahidi, nisam čula njenu vrisku, vidjela sam joj lice, oči, vidjela sam ogromni strah, strah na smrt preplašenog bića. Pred nama joj je jednim trzajem potrgao bluzu. Do pojasja je ostala gola. Znam, bilo je to prvi put da je muški pogled dopro do njenih golih grudi. Sljedeći trzaj i Zahida je ostala samo u donjem vešu. Tad je njen vrisak nadjačao zaglušujuća kloparanja točka i kamena. I dok smo mi u strahu nijemo posmatrale šta se dešava, Zahidu je krvnik izgurao iz vodenice. Tad su ostali upali unutra i navalili na nas tri.

Ovo je početak drame u vodenici, u selu između Bratunca i Srebrenice, drame koju je doživjela i jedina preživjela 20-godišnja Đulsa I. studentica književnosti.

Starog Agana su odmah pred vodenicom strijeljali. Jedan od četnika je mrтvo tijelo samo odgurnuo u rijeku. Tad su na livadi ispred vodenice četnici počeli svoje orgijanje sa četiri nezaštićene djevojke. Zahidu su već četvorica držala za ruke i noge, a onaj bradonja je, dok se ona očajnički otimala i branila, već bio na njoj.

Po livadi su četnici počeli lov na preostale tri djevojke koje su pokušale pobjeći. Ali ništa više od same želje. Bilo ih je više, bili su jači, bili su kao zvijeri. To njihovo iživljavanje, trčanje, a potom nasilno skidanje odjeće sa djevojaka nije trajalo dugo. Tad su se ljudi pretvorili u zvijeri. Navalili su na djevojke. Sručili su se na njih, nisu im dali da se pomaknu. Dok se se smjenjivali na djevojkama, dok su im na najbrutalniji način oduzimali djevičanstvo, urlali su, psovali, prijetili. Vrištale su i djevojke. Ali pomoći ni otkuda.

PRIČA DRUGA: A potom je jednom od njih odlutao pogled prema komšiji Aliji i njegovu sinu Mustafi. "I vas bi dvojica svježeg mesa, je li?", zapitao je pijanim glasom jedan bradonja. "E, pa mi nismo sebični. Dolazi ti stari ovamo!" naredio je jadnom Aliji. "Evo ti," pokazao je na njegovu kćer Arminu, koja je ležala u prašini. "tvoja je". Njih dvojica su uhvatili starog i bacila ga na nago tijelo kćeri. Otimao se i bolno urlikao. Bilo je strašno slušati. Odjednom se istrgao iz četničkih ruku i pojurio preko dvorišta, ali su ga četnički rafali presjekli. Pao je sav u krvi. Moja komšinica, pojurila je prema njegovom tijelu, ali ju je udarac kundakom i leđa zaustavio. Pala je i ostala ležati.

če. Silovali su jednu djevojku, a potom su iz kuće izveli i njene dvije sestre. Odmah sam vidjela da su i njih silovali i mučili. Bacili su ih i smijali se nesretnim djevojčicama. Minka i Midheta su jecale i pokušavale oko tijela obaviti ono malo odjeće što je s njih visilo poput krpa. Njihovu su namjeru četnici s puščanom cijevi sprječili. A potom je jednom od njih odlutao pogled prema komšiji Aliji i njegovu sinu Mustafi. "I vas bi dvojica svježeg mesa, je li?", za-

se od starosti podigao i pred nama odgugao do vodenice. Pošle smo za njim. U vodenici nas je dočekao miris samljevenog žita. Prvo je Fata svoj tovar od petnaestak kila dala na mljevenje. Čini mi se da nisu ni prva zrna dospjela pod kamen kada su dvojica bradatih, do zuba naoružanih upala u vodenicu. Ugledavši nas počeli su da vrište, urliću, dozivaju. Na vratima vodenice ugledali smo potom nekoliko spodoba. Ja sam premrila od straha, moje

PRIČA TREĆA: Starog Agana su odmah pred vodenicom strijeljali. Jedan od četnika je mrtvo tijelo samo odgurnuo u rijeku. Tad su na livadi ispred vodenice četnici počeli svoje orgijanje sa četiri nezaštićene djevojke. Zahidu su već četvorica držala za ruke i noge, a onaj bradonja je, dok se ona očajnički otimala i branila, već bio na njoj.

Selo je gore, podaleko iznad vodenice. Malo ko bi mogao pobjeći.

PRIČA ČETVRTA: KUĆA ZA SILOVANJE

A.A. priča o zločinu nad njom. Kad su je doveli u kuću, Zdravko Kršić je tjerao da se svuče. Odbila je. Usljedili su šamari, nemilosrdni udarci.

- Taj dan me je silovao Zdravko Kršić. Istukao me je prije nego što je počeo da me siluje. Tekla mi je krv na nos, sav čaršav je bio krvav, obrazi otekli od šamara. - Nemoj, molim te, da mi dirać, rekla sam mu, a on je rekao: - Onda će dovesti tvoju kćerku (stara 4 godine). Rekla sam mu da nas ubije obadvije, ali da nam to ne radi. On je rekao da mu nije zadovoljstvo ubiti čovjeka odjednom i tako još smo se tjerali po sobi jer sam se ja branila. Bila sam mokra od znoja. U jednom trenutku mi je rekao: - Marš van. Hoću da mi dovedeš dijete. Ja sam u tom trenutku jaukala i rekla: - Molim vas, nemojte mi dirati dijete, a od mene radite što hoćete. Poslije toga prišao mi je, uhvatio me za kosu na potiljku i pošao da me grize. Ja sam plakala, a on je govorio da će muslimansku divljakušu s oproštenjem... srpski... Onda me je uhvatio za ramena i bacio na ležaj. Taj ležaj je vibrirao tako da sam ja odskakala od njega. On se počeo svlačiti i onda je legao na mene, a ja sam rukama pokrila lice. On me je tada snažno uhvatio za mišicu i rekao da neće letvu ispod sebe. Tjerao je da ga milujem, ja nisam mogla da to radim. On je rekao da će me objesiti za dojke. Prevrtao se po meni, ali ja nisam pomjerila ni prst. I on se u tom trenutku izjasnio, od njih

35 da sam ja najtvrdi orah, ali da to njega uzbuduje i daje mu snagu. Tada me je silovao prvi put i zadržala sam se tu 5 – 6 sati. Toliko je trajalo maltretiranje...

U toku silovanja ejakulirao je u meni, jer me je taj dan 4 – 5 puta silovao. Nišam mogla da hodam. Jedva sam došla kući. Nakon dva tri dana osjetila sam neke promjene na polnim organima i tada sam otišla kod doktorice Ljubice. Ispričala sam da mi se to pojavilo nakon odnosa sa mužem (to sam

Sa njima su bili još neki u maskirnim uniformama, svi dobro naoružani mitraljezima, bombama, noževima. Po govoru se dalo zaključiti da su iz Srbije. Tražili su navodno oružje. Nitko od mještana ga nije imao.

Poslije pretresa, priča R.R., su nas razvrstali u grupe. Žene i djeca na jednu stranu, starci na drugu. Mlađe žene su odvojili i odveli u logor na Sokolac u OŠ "Slaviša Čića". Iz mog sela su odveli mene i još dvije Srpskinje, koje su pustili odmah čim su utvrdili ko su. U logoru nas je ukupno žena bilo 13, a muškaraca oko 400 do 500. Sve Muslimani.

Tu sam provela od početka maja do septembra pod nemogućim uslovima. Svako veče sam uz teška maltretiranja i fizička zlostavljanja, uz strašne prijetnje oružjem, silovana. Odvodili su me kao i druge zatočenice po dva puta u noći u njihove brloge. U jednoj

PRIČA ČETVRTA: U jednom trenutku mi je rekao: - Marš van. Hoću da mi dovedeš dijete. Ja sam u tom trenutku jaukala i rekla: - Molim vas, nemojte mi dirati dijete, a od mene radite što hoćete. Poslije toga prišao mi je, uhvatio me za kosu na potiljku i pošao da me grize. Ja sam plakala, a on je govorio da će muslimansku divljakušu s oproštenjem... srpski... Onda me je uhvatio za ramena i bacio na ležaj.

joj slagala), jer nisam smjela reći što je u pitanju. Ona je konstatovala da je to spolna bolest (triper). Primila sam četri dana injekcije, ali me strogo upozorila da to moraju oba partnera da troše.

PRIČA PETA: KOMŠIJE SU NAS OBESČASTILE

Priču priča jedna od njih 30-godišnja R.R. Početkom maja 1992. godine u malo muslimansko selo sa 15 kuća, ujutro u četiri sata upali su naoružani četnici. Među njima su bili i komšije iz susjednih srpskih sela: Milomir Batinić, Brane Lubarda, Miodrag Bosančić, Miomir Đurković, Rade Đurković.

noći smjenjivalo se njih po pet šest na svakoj od ovih zatočenica uključujući i mene. Slijede zatim imena četnika koji su silovali zatočenice: Radomir Tošić, Momir Krsmanović, ranije radio u MUP-u Sokolac, Miomir Batinić, Kezunović (ime ne zna), a ostali su bili Srbjanci – zvali se nadimcima Miki, Zoka, Dole.

Kad sam primijetila da sam nakon silovanja zatrudnila, nastavlja priču R.R., molila sam da mi dozvole da odem ljekaru da bih se očistila. To mi nisu dozvolili i rekli su da oni hoće da mi Muslimanke rađamo četnike. Uz to su psovali, vrijedali, a zatim su pjevali pjesme protiv Muslimana i predsjednika Alije Izetbegovića.

Kad mi je trudnoća dostigla visok stepen u sedmom mjesecu trudnoće,

PRIČA PETA: U jednoj noći smjenjivalo se njih po pet šest na svakoj od ovih zatočenica uključujući i mene. Slijede zatim imena četnika koji su silovali zatočenice: Radomir Tošić, Momir Kršmanović, ranije radio u MUP-u Sokolac, Miomir Batinić, Kezunović (ime ne zna), a ostali su bili Srbijanci – zvali se nadimcima Miki, Zoka, Dole.

...Kad sam primjetila da sam nakon silovanja zatrudnila, nastavlja priču R.R., molila sam da mi dozvole da odem ljekaru da bi se očistila. To mi nisu dozvolili i rekli su da oni hoće da mi Muslimanke rađamo četnike.

razmijenili su sve žene, nas 13 smo bile sa visokom trudnoćom, naravno izuzev šestogodišnje djevojčice M.S. iz Kaljine. I nju su silovali. Kad se to dogodilo, strašan je to bio plać i užas u sobi u kojoj smo boravili.

PRIČA ŠESTA: SILOVALO JE 28 ČETNIKA

- Iz mog sela Mesaje kod Foče četnici su svo stanovništvo protjerali do hidrocentrale. Bilo je tu nekoliko baraka. Odmah su pobili neke od muškaraca, a ostale su odveli u nepoznatom pravcu. U barakama su nas žene rasporedili. Počela su ispitivanja, maltretiranja, silovanja. Odatle su nas, priča Z.M. iz Mesaja, udata majka dvoje djece, odvezli u Foču i smjestili u Srednjoškolski centar. Dolazila je ekipa TV Srne i Ilija Guzina. Pitao nas je kakvi su uslovi, hrana, kako postupaju sa nama. Morale smo reći sve najbolje. I ovdje je nastao pakao. Ispitivanja, silovanja. Odatle su nas prebacili u "Partizan". Od četnika sam poznala Tutu, Zelju, Dragana Gagovića, Danku Papricu, Boru Mijevića, Spomenku Matovića, njegove roditelje Ranku i Nevenku.

Naveč su odvodili žene i djevojke u napuštene muslimanske kuće. Jedne večeri, nastavlja svoju ispovijest Z.M., njih petorica odveli su me u jednu napuštenu muslimansku kuću. Skinuli su me, i jedan po jedan se izivljavao,

silovao me. Kada su me htjeli vratiti u "Partizan", jedan reče – Da je bacimo u Drinu? Drugi je vikao, psovao mi majku balijsku. - Prvo da joj uzmem dijete i nek' gleda kako ga koljemo, pa čemo kasnije nju zaklati i baciti u Drinu, kaže drugi. Treći četnik mi prilazi i prinosi nož pod grlo, i kaže mi: - Hoćeš li da ti dijete zakoljemo? Šutjela sam, bila sam polumrtva od straha i bola. Onda se proderao: - Hoćeš li? Rekla sam da neću. Onda me je šutnuo nogom i rekao: - Drugo nisam ni očekivao. Vratili su me takvu u "Partizan".

Poslije kraće šutnje, Z. M. nastavlja: - Zadnje večeri, 12 augusta 1992. godi-

protivimo. Međutim moja priateljica se trzala, te histerično vrištala. Jedan četnik joj je prinio nož pod grlo i rekao: - Zucni još jednu, gotova si. A znate li vas dvije šta rade vaši sa nama? Taj Boro je zahtijevao da budem mirna i da će sve biti u redu, i da će mi pomoći da se odavde isčupam i odem u Skopje. Još mi je rekao da ćemo nas dvoje zadnji izaći. Tako je i bilo. Odveo me u jednu sobu. Nije prošlo pola sata, dolaze dvojica dobrotljaca, bлизanci, žeze mene, Borini prijatelji, silovali su me i oni. Boro me odveo u kupatilo i hladnom vodom sam se okupala.

Kao, naredio je, da niko ne ulazi u sobu. Čula su se dva hica. Dolazi šofer autobusa, preduzeća "Maglić", Janko Časlav. Nešto su razgovarali. Boro je izašao po kola, a Crnogorac je navalio na mene. Opet silovanje. Dolazi "priatelj" Boro i odvodi me u "Partizan". Na samom ulazu, stražar Bogdan Pljevaljić kaže mi da su mi dijete odveli i da će ga uskoro vratiti. Usput saznajem da su četnici silovali jednu malu djevojčicu od 11 godina.

Sutradan, Bogdan mi dovodi dijete i autobusom krećemo za Novi Pazar. Tu smo ostali oko dva i pol mjeseca, a onda za Tursku.

PRIČA ŠESTA: Skinuli su me, i jedan po jedan se izivljavao, silovao me. Kada su me htjeli vratiti u "Partizan", jedan reče – Da je bacimo u Drinu? Drugi je vikao, psovao mi majku balijsku. - Prvo da joj uzmem dijete i nek' gleda kako ga koljemo, pa čemo kasnije nju zaklati i baciti u Drinu, kaže drugi.

ne, došla su četvorica četnika. Odveli su mene i moju priateljicu Z. Z. na stadion "Sutjeske" u Foči. Tu su me iz autobusa, vikendčetnici, dvojica po dvojica, zaredom silovala. Bilo ih je 28. Prokleti bili.

- Tada sam se onesvjestila. Poljevali su me vodom, da dođem sebi. Pitali su šta mi je? Tu mi je onda, a i kasnije, "pomogao" neki Bora iz Valjeva. Uzeo me ispod ruke i poveo u autobus. Kretnuli smo prema komandi u Mesaje. Često su govorili da šutimo i da se ne

PRIČA SEDMA: SILOVANJE, SILOVANJE, SILOVANJE

Priču nastavlja 17 godišnja K.M. iz okolice Doboja. Silovali su nas, silovali, silovali. Svašta su nam govorili, vrijedjali nas, naše očeve i majke, naše porijeklo. Za njih smo bile ustašice, turkinje, balijke. Kao da nismo ljudska

PRIČA SEDMA: Za njih smo bile ustašice, turkinje, balijke. Kao da nismo ljudska bića. Silovali su nas nemoćne po dvadesetora. Mi potpuno gole, mnoge do tada nevine, muška ruka nije do tada prešla preko naših bedara, prsa, lica.

...Sjurili su se na mene sva trojica. Sa svih strana su me silovali. Potom su me ostavili.

bića. Silovali su nas nemoćne po dvadesetora. Mi potpuno gole, mnoge do tada nevine, muška ruka nije do tada prešla preko naših bedara, prsa, lica. A sada. Sada su ovi ljudi zvijeri navalili bezdušno. Kidali su sa nas odjeću, vrištali. Jedan od njih me odvukao u štalu. Bilo je to prvi put da me dotakao muškarac. Navalio na mene. Ležala sam pred njim naga i plakala, molila ga za milost, ali to ga je još više raspalilo. Silovao me je jednom, a potom drugi put. Od boli sam se zamalo onesvjestila. A kad se podigao, pozvao je još trojicu. Sjurili su se na mene sva trojica. Sa svih strana su me silovali. Potom su me ostavili.

Silovali su nam i dušu i tijelo u tom sjenu. Danonoćno je trajao taj bal vam-pira, odvodili su, silovali, neke od silovanih nismo više nikad vidjele.

Sjećam se mog očaja i ljutnje, nemoćnog bijesa kad sam nakon nekoliko mjeseci shvatila da sam trudna i da će zaista, kako su rekli ti zlikovci, roditi "malog četnika". Moj je trbuh rastao iz dana u dan, ali silovanja nisu prestala. Tek kada sam ušla u šesti mjesec trudnoće ostavili su me na miru. A tada sam se već pomirila sa sudbinom. Rodiću dijete, ali ga neću nikada svojim očima pogledati, odlučila sam i ta mi je misao postala jedina nada i moj način osvete tim zlotvorima. Neću nikada u svoje ruke i u svoje naručje uzeti to dijete. Znam, nije ono krivo, ono je nevino. Ali, zar ja nisam bila nevina žrtva? Kome sam ja šta skrivila? U visokom stupnju trudnoće zamijenili su me i poslali da rodim. Rodila sam, ali njihov plan da odgajam i prigrlim "malog četnika" pao je u vodu. Neka to dijete nađe ljubav kod drugih, jer ja mu nikada ne bih mogla pružiti. Za mene je majčinstvo ionako gotova stvar,

muškarce ne mogu podnijeti, čak i liječnika gledam s mržnjom. Majke, sestre, kažu mi da vrijeme lijeći sve rane, ali moja je preduboka, a takve rane ne zacijeljuju.

PRIČA OSMA: MALA BARAKA

Bila je to mala baraka. U nju su nas smjestili, odvojili nas od ostalih. Prve večeri dogodilo nam se ono što je najstrašnije. Silovali su nas na nekim strunjačama. Redom. Došla je jedna grupa, bradati, prljavi. Kažu, po njihovoj priči, došli su sa ratišta. Našim tijelima četnici su nagradivani za sva zla što su učinili po Bosni muslimanskom i hrvatskom narodu.

Meni je prišao jedan od njih. Imao je nešto više od dvadesetak godina. Gledao me je. Gutao me očima. Onda mi naredio da se skinem. Bila sam uplašena, zbumjena. Drhtala sam. Teško sam se svlačila. Vidjela sam da je pun požude, da je jedva čekao da me spopadne. Nije izdržao. Potegao je iza pojasa veliki nož. Za trenutak sam pomislila da je to moj

ne, došla mi je muka. Mučnina me neka spopala, zatim tuga i bijes. Ali, on nije popuštao. Sav se izgubio. Ejakulirao je u mene. Mislila sam da je završio orgijanje kada se podigao sa mene. Ali prevrila sam se. Stajao je jedno vrijeme, a onda je kleknuo. Naredio mi da ga milujem. Odbila sam. Tada me je udario. Krv mi je potekla iz usta. Nije odustajao. Tražio je da ga ljubim, da njegov penis stavim u usta. Nisam mogla, uhvatila me mučnina. Uhvatio me za kosu, a onda glavu gurao prema sebi. Morala sam i to da radim. Nije mi dao da ga ispustim sve dok nije ejakulirao u usta. Tada je ustao, okrenuo se i otišao. Ostavio me tako golu na strunjači, ponizenu, uvrijedenu. Nisam vjerovala da se to meni desilo, da sam ja to sve doživjela. Ali slike oko mene su me vratile u stvarnost.

Oko mene su bile prave orgije. Nage djevojke i pijani četnici valjali su se svud oko mene. Čuo se plač djevojački, vriska, udarci, životinjski krivi četnika. To orgijanje, četničko divljanje i iživljavanje trajalo je dugo. Onda se sve smirilo. Oni su izašli, a mi smo onako izmrcvarene šutjele. Svaka je svoju tugu u sebi nosila. Od tada pa tokom dva mjeseca, koliko sam boravila u ovom paklu, dolazili su u grupama. Mi smo ih morale dočekivati gole. Znalo se desiti da su se po petorica izredala na svakoj od nas. Nekada su i po dvojica u isto vrijeme na meni bila. Morala sam svašta činiti. Tražili su da ih ljubim po tijelu, da ih milujem, da mi u usta stavljaju penis, dok bi drugi u isto vrijeme bio u meni. Grupni seks, prave bahanalije.

PRIČA OSMA: Mi smo ih morale dočekivati gole. Znalo se desiti da su se po petorica izredala na svakoj od nas. Nekada su i po dvojica u isto vrijeme na meni bila. Morala sam svašta činiti. Tražili su da ih ljubim po tijelu, da ih milujem, da mi u usta stavljaju penis, dok bi drugi u isto vrijeme bio u meni.

kraj. On je nožem rasporio moju suknu, a onda mi je strgao donji veš. Ostala sam samo u nekoj majici. Nije dozvolio da je skinem. Sručio se na mene poput pravog divljaka. Grizao me, po vratu, rukama, grudima. Otimala sam se, vikala. Nisam imala snage, da se oduprem tom nečovjeku. Kad je počeo prodirati u me-

Ako bi se koja od nas protivila, uslijedile su kazne, udarci, polijevanje hladnom vodom. Dešavalо se da su neke djevojke odvodili, a dovodili su druge.

Dok sam boravila u Batkoviću, tri puta su dolazile međunarodne komisije, strani novinari. Tada su nas oblačili, go-

vorili nam da se u razgovoru sa strancima ponašamo kao da nam je sve potaman. Prijetili su da će biti likvidirana ona koja učini suprotno. Preživjela sam pravi pakao. Vidjela i kako bezdušno ubijaju ljudi. Znam da su dok sam bila u tom paklu ubili tridesetak muškaraca iz Bijeljine, Brčkog, Brezovog Polja. Obično su ih ubijali batinama. Skolili bi čovjeka i onda bi ga njih nekoliko bezdušno tukli dok jadnik ne bi izdahnuo.

Ispovijedi monstruma PRIČA DESETA: KOLJAČI IZ “LUKE”

Slobodan Panić (23) rodom iz Lukavca kod Brčkog. Visok je gotovo dva metra. Kratko podšišane kose. Dok govori nervozno rukama premeće. Njegova neshvatljiva priča počinje danom kada je mobilisan 14. maja 1992. godine. Mada je njegovo “vojevanje” trajalo samo četiri dana, njemu je bilo dovoljno da po nedjelima uđe u istoriju zločina.

- Prvog dana dežurao sam kod kina “Oslobodenje” u Brčkom. Narednog dana, 16. maja 1992. godine doveli su me u Luku za stražara. Dok sam stražario, prišao mi je jedan u maskirnoj uniformi. Bio je neki komandant, vidim da su ga i ostali slušali. Prišao mi je i dosta glasno mi rekao: - Ajde ovamo. Pošao sam za njim i u blizini smo našli na dvije mlađe žene. Možda su imale između 18 i 22 godine. Prišli smo im, a on mi je naredio: - Ajde siluj. Zastao sam. Iznenadio me tom naredbom. - Ne mogu, odgovorio sam mu. - Kako ne možeš, proderao se na mene. Moraš. Znaš da ako se naređenje odbije, ode glava. Ja sam i dalje odbijao, ali je on doveo još dvojicu. Uhvatili su jednu od djevojaka, jedan za noge, drugi za ruke. Položili su je na beton. Ona se nije opirala. Samo je šutjela. Kad su je položili, zadigli su joj suknu. Nije imala na sebi donji veš. Morao sam leći po njoj. Ja sam to onako formalno. Nisam mogao. Onda su doveli drugu, treću. Tako zaredom pet djevojaka. Da oprostite meni se teško dizao. Ali, morao sam ih silovati. Cijelo vrijeme one su šutile. Nisu riječi progovorile, glasa pustile. Bile su ispredane, djelovale su izgubljeno.

Poslije je onaj naredio da dovedu dva čovjeka. Kad su ih doveli dao mi je pušku i naredio: - Ubij ovu dvojicu. Pred sobom sam imao dva čovjeka koja ranije nisam vidiо, nisam ih poznavao. Imali su između 35 i 50 godina. Šutjeli su, glava podignutih. Nisam mogao pucati u te ljudi. Ovaj se ponovo proderao. - Moraš, kakav si ti vojnik. Pucaj ili će ja tebe ubiti. Pucao sam. Pojedan metak u prsa. Pali su. Tad je naredio da dovedu još dvojicu ljudi. Izvadio je iza pojasa poduži nož. Kad su doveli bespomoćne ljudi, ovaj je naredio: - Zakolji ih. Odbijao sam, nisam mogao. A on je vikao i prijetio mi. Onda je u moju ruku stavio nož i mojom rukom u kojoj je nož prešao čovjekovu preko vrata. Samo se čulo “joj” i ništa više. Doveli su zatim drugog. Isto se ponovilo. Ja nisam više mogao izdržati. Počeo sam plakati i drhtati. Odveli su me odatle.

Nikakav ti nisi čovjek, vojnik, četnik. Ja sam prešao pet stotina kilometara da vas branim od Muslimana.

Tad je naredio da izvedu osamdeset ljudi. Izveli su ih iz hangara gdje je bilo dosta ljudi zatvoreno iz Brčkog, Bijeljine, Brezovog Polja. Postrojili su ih ispred nas. Ljudi su šutili. Oborili su glave, niko nije progovarao. Arkanovac mi je dodao automat i naredio da pucam rafalno po ljudima. Morao sam. Pucao sam. Svi su pali.

Mislio sam da će me tada pustiti. Ali nije. Rekao mi je tada: - Ajde da vidimo kakvo si muško. Tad su me odveli u jednu prostoriju gdje je bilo dvanaest djevojaka. Bile su izmučene, uplašene. - Biraj koju hoćeš, naredio je Arkanovac. Ja sam odbijao, a on je još više

PRIČA DESETA: Ajde siluj. Zastao sam. Iznenadio me tom naredbom. - Ne mogu, odgovorio sam mu. - Kako ne možeš, proderao se na mene. Moraš. Znaš da ako se naređenje odbije ode glava.

...Položili su je na beton. Ona se nije opirala. Samo je šutjela. Kad su je položili, zadigli su joj suknu. Nije imala na sebi donji veš. Morao sam leći po njoj.

...Poslije je onaj naredio da dovedu dva čovjeka. Kad su ih doveli dao mi je pušku i naredio: - Ubij ovu dvojicu.

...Tad je naredio da dovedu još dvojicu ljudi. Izvadio je iza pojasa poduži nož. Kad su doveli bespomoćne ljudi, ovaj je naredio: - Zakolji ih.

...Tad su me odveli u jednu prostoriju gdje je bilo dvanaest djevojaka. Bile su izmučene, uplašene. - Biraj koju hoćeš, naredio je Arkanovac.

Priča Cvijetina Maksimovića, takođe je užasna. I on je bio u Luci na straži, kada je jedan “arkanovac” došao po njega. - Podi za mnom, naredio mu je. Maksimović je pošao. Tad mu je naredio da zakolje čovjeka.

- Nisam mogao, ja do rata nisam ni kokoš zaklao, priča Maksimović. Ali on me je natjerao. U ruku mi je stavio nož, a onda iza uha ubo je čovjeka. Tako se to ponavljalo sa trojicom ljudi. Cijelo vrijeme je vikao na mene, prijetio. -

navaljivao. Odvojili su jednu. Imala je na sebi pocijepanu majicu. Tiskali su me na nju. Naredili su mi da skinem pantalone. Onda su doveli drugu. Dok sam ono radio, morao sam, on je dobacivao, nisi ti nikakvo muško. Za to vrijeme njih nekoliko sa oružjem u rukama smijali su se. Dvije sam silovao, a ostale sam morao dirati.

Mada sam natjeran na sve ovo i kajem se, zaslužio sam smrtnu kaznu, kaže Maksimović.

Filip Mursel Begović

Pred Božnjim tribunalom

**Silovanja u Bosni
provodio je
psihiyatatar
i njegovi pacijenti**

...

**Poslala me je moja žena,
da te strpljivo silujem.
Da ti dokažem
da sam bolji od tvog balije,
a da ti nisi bolja od Srpskinje,
kurvo muslimanska.**

...

**Pohotljiv smo, ali radišan narod,
eto, recite, tko bi uspeo, mislim fizički,
zavesti 30 000 hiljada Turkinja.
To možemo samo mi.**

...

**Doveo sam njenog sina,
onomad,
da vidi kako mu četnik jaše majku,
da mu balinkura rodi brata,
pravog Srbina,
neobrezanog,
s kokardom na čelu,
s troglavom glavom,
s tri krsta,
s tri prsta.**

SEDAM SVJETSKIH ČUDA

na koje je svijet zaboravio – u brojkama

FATIMA (12): unuka, sestra, kćer – silovana **346** puta

FERIDA (66): nana – silovana **378** puta

MUNEVERA (42): majka, sestra, supruga – silovana **432** puta   **LAMIJA (14)** – silovana **498** puta

AZRA (21): majka, supruga – silovana **678** puta

MERIMA (27): sestra, supruga – silovana **766** puta

SAFETA (32): majka, sestra, supruga – silovana **1055** puta

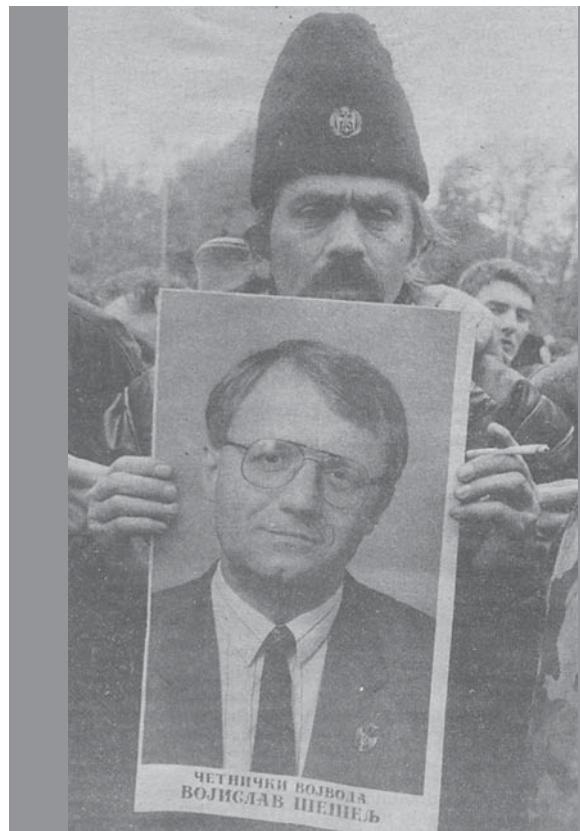
**Danas silujemo staru babu iz Prijedora,
danás nema devica iz Foče.
Jebem ti kevu, šta je dosadan dan**

**Gde ti je sada Alija,
gde ti je sada zelena beretka?
Opipaj mi vojvodu,
gaduro balijska,
tvrd je kao opanak!**

»DELIJE« PUTUJU U HAAG

Dok sam bio stalno zaposlen u logoru "Sonja"
tvrdili su da sam čovek bez duše.
Sada mi na sudu govore da sam
duševni bolesnik.
Ako nekad umrem,
baš da vidim,
tko će osuditi čoveka bez duše,
a tko duševno bolesnog?

...
**Slušaj, balinkuro!
Srbin je bog!
Raširi noge!
Došao je red na tebe,
bog danas kažnjava nekrste!**

...
**Pred Božjim tribunalom
tražit će se ruke i noge,
glave i rebra,
s tri prsta, s tri krsta,
krvnika i krkana.
Bit će to jedan veliki
krkljanac.**

„IDITE I RADAJTE ČETNIKE!“

...

Dvojica su me držala,
dvanaestorica silovala,
dvadesetorica gledala,
izgubila sam svijest.

Ne sjećam se kad sam umrla,
valjda nekad u povijesti,
na dan strašnog suda,
kada su silovali,
mene
i Bosnu.

...

Silovali su moju
majku Hatidžu,
sestru Fikretu,
komšinicu Amelu,
tetku Sanelu,

Silovali su i mene -
dvanaestogodišnjakinju.
Držala sam medu u ruci,
bilo mi je žao mede.

Majci su rekli:
Kujo muslimanska,
šta plačeš,
deca se vole igrati tate i
mame,
ako ne prestaneš
isprčit ćemo i medu.

...

Svi govore da moram oprostiti,
ali ne zaboraviti.
Zbog sebe - hoću.

Ali,
pitam se:
ako im ja oprostim na ovom svijetu,
hoće li im i Bog na onom?
Ništa više ne znam,
toliko me zbunjuje
oprost moj.

...

Hodaju četveronoške,
mijauču kao mačori, laju, zapomažu,
vrište, plaću, čupaju kosu, grebu se po licu -
takve logoraše četnici zovu grupom ZA ODSTREL

Šute, krvare, sanjaju smrt,
strah i bol im je utisnut u zjenice užasnutih očiju,
vezu tugu -
SILOVANE četnici u logoru zovu grupom za iživljavanje

U trećoj grupi ljudi su koje četnici smatrali BEZAZLENIM,
no, drže ih u logoru da pate i gladuju,
slušaju jauke i vriske klaonice.
Sve je u njima muk.
Njih pokazuju novinarima i Crvenom križu.

Slabe su brave toga zatvora jer četvrta grupa već korača
K NEBESIMA.

...

Ako nećeš milom, onda ćeš silom -
rekli su mi toga dana
kad su me silovali
krvopije poremečena duha,
ljigavci s kožom kao u ježa,
s očima uvučenim u mračnu tamu,
kose nakostriješene,
kozičava lica,
prhutavi,
štrkljasti bez zuba,
podmukli dlakavi zlotvori
bez osmjeha i nade,
zagadili me sjemenom svojim,
bljuvotinom,
pišalinom,
rakijom,
znojem,
pljuvačkom.

Smrdili su na gnoj.
Đubrad pogana!
Iz dana u dan,
iz noći u noć
koji su bili dugi
kao okuženi jajovod.

ČERE ČENJE ČET NI KA

...

Čikove su gasili na meni,
gurali pivske boce, ručne granate, pištolje,
sram me je reći...
mazali me svinjskom mašću,
čerečili me,
sram me je reći...
krvlju mojom crtali su
znakove svoje po stajama
sram me je reći...

Šeitan odaje jasnim znakovima kuda je
prošao
strah me je bilo reći...
Preživjela sam,
nije me sram reći...

ZOVEM SE LEPA BRENA

Mene nitko nije silovao, al su
pevali moje pesme dok su silovali.
Šumadinski rok and rol česta je
pojava u grupnom silovanju.
Dakle, i ja sam žrtva – svoga pevanja.

ZOVEM SE BILJANA PLAVŠIĆ

Živim u mirnom delu Beograda, u lepom
stanu i volim da mi je mnogo čisto.
Niko me nije silovao. Čuvaju me krupni
dečaci s velikim pesnicama. U penziji
sam, zločinačkoj.

ČUVAJTE SE KOLJAČI, ZELENO JE BOJA OTROVA, MI SMO OTROV

Nusret Idrizović, iz knjige "Hude sudbe: Silovanje Azre", AGM, Zagreb, 1996.

Klasik hrvatske i bošnjačke književnosti Nusret Idrizović u poratnim godinama zadnjeg rata neznatno je, ali oprezno i znalački literarizirao isповijest pedeset silovanih žena (Bošnjakinja i jednog broja Hrvatica) koje je *huda sudba* u zadnjem ratu okrutno dohvatile. Zbirka priča pod nazivom "Hude sudbe ili Silovanje Azre" zapravo donosi primjerenu 'osvetu' za sva zla i poniženja nanesena unesrećenim ženama, jer će ove isповijedi upravo u umjetničkom obliku trajno sačuvati ono najmračnije što se dogodilo na ratom zahvaćenim prostorima. Dakle, na podlozi zbiljnog ratnog zla (silovanja), Idrizović kao da je izumio novu vrstu proze koja varira između kratke priče, pri povjetke, lirske slikovitosti i zacrnjene emotivnosti te onog dokumentarnog, što se odlama od tijela silovanih žena kao nepodnošljiva bol gorkog sjećanja.

Osvojivši povjerenje unesrećenih žena i djevojaka, koje su uz veliku količinu straha i nesigurnosti izgubile i ljudsko samopouzdanje, Nusret Idrizović je s magnetofonom u ruci marljivo bilježio njihove drame, koje bi onda koloritno doradivao, izbjegnuvši očaj sirove i zvierske faktografije - postigavši razložnu kritičnost i potresenost dostoјnu čitača, te njemu svojstvenu visoku razinu literarnosti. Ipak, knjiga ostaje neosporni dokument jednog stradanja. Inspiriran ovom Idrizovićevom prozom, ugledni sociolog Esad Ćimić napisao je oveći esej pod nazivom "Teže od smaknuća – skica sociološkog promišljanja silovanja", koji je uvršten kao pogovor u knjizi.

S. Begović

S ONE STRANE STRAŠNOG

I

Godine tisuću tri stotine devedeset i pente, kako bosansko-humska povijest svjedoči, u Veneciji su na dražbi prodane lijepa Margareta i ljupka Ana "de Bossina de genere paganorum". Godine tisuću devet stotina devedeset i druge sve Bošnjakinje i Humljanke islamskog i katoličkog načina doživljavanja Boga bijahu izložene na četničkim pultovima razbojstva kao radna marva ili kao sredstvo za nasladu.

O tome je nešto čitala i prelijepa Azra. - Kazivala mi je majka, a i sama sam o tome saznavala: na trgu neretljanskoga grada Gabele, u srednjem vijeku, žena je prodavana i kupovana na isti način kao, recimo, žito, ulje, vino, oružje i druge opasne stvari.

- Čini se da smo zaljubljeni u opeklino i u svjest o onome što u nama vječno gorí. Poznato mi je da teolozi rado povezuju sukrivnju svijesti i smrti. Zašto to čine, ne znam. Bože me sačuvaj od svih

pretjerivanja! Gledajući vas, potajno razmišljam o tome da se moramo čuvati strogosti savršenih. Azra, zašto ste tako lijepi?

- I vi pretjerujete! Nemojmo o tome. Došla sam kazivati o patnji i poniženju. Uvrede peku žešće od žerave. - Zar žerave nisu uvrede?

- Ne znam.

Našu ženu je sudbina razvlačila od Dubrovnika i Venecije do Levanta, do neistražena kutka nasilne ljubavi, do grubljenja imena i mjesta rođenja. Nije bio običaj pisati i čitati, pa se zaboravilo. Kome je do toga? Bilo pa prošlo. Miris žežena ženina mesa raspaljivao je čula. Svi su živjeli u sjeni bar neke zaštite, izdržavana žena - ne. Domaćin je miljeniku tukao nježno. Pazio da mu ne umre. Nije htio zaboraviti običaj. Redovito joj milovati rebra, tek da zna što je čeka. Nije mu se dalo uništiti ni tijelo ni dušu. Tko zna, možda će dobro doći. Što? To što se čuva. Tukao ženu zbog troškaluka, zbog razuzdanosti, zbog umišljeno-

sti, zbog nezahvalništva, zbog nevjerništva...

- Baš je briga! U stoiprvoj rodila, a u stotoj se udala!

- Mnoge su se ubile, a mnoge svjesno zagubile.

- Ne vjerujem da ćemo o njima išta saznati prije nego što stoljeće sklopi oči i onu što prezivi preda jednoj posve drugoj definiciji grijeha.

- Ne bih ja o grijehu - reče ljupka Azra. Ili joj je duša mekša, ili riječ, ili ... Bože! Oprosti, Savršeni, ako griešim: možda u ljepoti treba tražiti i pronaći Božju suprotnost bez koje se ne živi. - Grijeh, to je nešto što me uznemirava - izusti Božja krasota u ženskom obližu. - O grijehu moj otac misli na jedan način, majka na drugi, džamijski efendija na treći, moje sestre svaka na svoj način, ko da se snađe?

Cijelu sebe umije pretočiti u riječ ostrastenu smislom, toliko ozlojedenu zloupotrebljenim strastima nasilnika, beskrajnom nezainteresiranošću suple-

menika, sunarodnjaka, suvjernika, srodnika.

- Ne umijem ja krivudati. Nakon svega, i dalje mislim da je sve počelo onog trena kad je čovjek počeo ujedati vuka. Ko je koga po zlu više upamlio, ja to ne znam. Pitajte uzimaše, otmičare, otimače, švercere, bez obzira kojeg imena, koje vjere, kojeg položaja, kojeg obrazovanja, koje starosne dobi, pitajte mafijaše i ratne profitere od hodže i popa do generala, sveca i posvemašnjeg mešetara.

O da, davno je otpočela kupoprodaja ženskih časti. Nijedna ljubav nije posljednja i svaka je zadnja, kako kada i kako gdje.

- Samo više od mladoženjina oca snaha mrzi njegovu mater. To sam čula na prisilnom radu - reče mlada i prilično uzinemirena djevojka. Zar su moćnici imali srca te od straha razrogačene pitome oči držati poizdalje od obiteljske sigurnosti i ugodna života?

Nije samo Gabela imala trg obespravljenih i poslušnih žena. Povijest se piše i riše, a ono sve isto. Samo se promijeni mjesto zbivanja. Godine teku svojim redom. Kao i sve, i one imaju običaj mijenjati se. Nama se čini da sudjelujemo u promjeni. Koješta! Sve prođe, a ostane trg ropkinja. Ostala je Gabela i ostalo je uniženje žene. Djevojka čista, bijela, nevina kao planinski snijeg ispod orlovih krila najednom se nađe u kandžama etničke brutalnosti. Tako bilo i ostalo: četnički rat se brusi tijelom nesrpske žene. Na njoj se izvljavaju sve nedaće svijeta. Tako je bilo od siromašne sjajanke Jeanne Darc ili djevice Orleanske do Azre ili Božene.

Ženino tijelo su uzimala kojekakva nasilja, a ženino meso je i predavano mirisu žežene strasti. Uzmi je, pa daj malo i plamenu. Tako, račune namiriti dimom i plamenom! Muči "bulu" sve dok ne postane groza pustoš! Kad se ljubav preokrene u mržnju do uništenja, uslijedit će svršetak svijeta i ratovi će početi služiti radi odvajanja svetih od prokletih, a ne radi zemljine pohlepe prema ljudskom mesu.

- Kao da smo na pragu vremena kada ćemo početi željeti ono što se ne ljubi i ljubiti ono što se ne želi.

- U tom slučaju, morali bismo naučiti da se više ne rađamo. Možda bismo ushit ljubavi morali potražiti u isposništvu. Počnimo se zaljubljivati u put što vodi s

onu stranu strašnog. Ne vjerujem da ćemo se beskrajnim uzdizanjem ljubavne želje približiti Bogu.

Sada Azrom vlada mir i nešto kao blaženstvo. Nije lako prodrijeti u njena iskustva. Tuđe joj je zavodničko ponašanje. Vidi se, osjeća: umije čuvati svoju osobu. Ne trpi potčinjavanje. Jednostavno, nezavodljiva je. O svemu voli odlučivati sama. Ni visoka ni niska. Prema mjeri meračlja. Prividno, građena krhko. Visoka čela. Tamnoputa. Ne, bijela. Kako kad. Roditelji je oblikovali nježnim crtama. Toliko živahnosti i jasnosti u očima! Kao što je istina da svako lice nije ličnost, tako je moguće Azru shvatiti na bezbroj načina. Na njenom licu ima nezadovoljstva, ozlođenosti, uma, neodlučnosti, ali je daleko od zavisti, prizemnih neukusa, gramzivosti. Crte smijeha i razdražanosti krenule prema povlačenju, tako se bar čini, ali povlačenje je zakočeno borača zanosa i oduševljenja.

Nije mesom natrpana. Ne oskudijeva ni u jednom obliku ljepote. Prozračno lice stvoreno za dvorskog slikara, ali nam je nemoguće dospjeti i do dvora i do njezina uljepšivača.

Zagleda li je sugovornik istančanje, pojavi se muka. Tko ne vidi nabore, slijep je. Tko ne osjeti umor ijad, ohol je. Patnja je središte svega i svačega. Nije li to lice izmoždeno? Na kraju stradanja - tu post. Crne i krupne oči na kraju patnje postanu smežurane i žute. I neprivlačne. Lice ozareno blaženstvom mladosti na kraju tuge pretvara se u grozotu.

Imala je preplašene oči. Uplašene oči, kad su krupne, izgledaju beznadno. I skladan nos, i lijepi, tamne usne, i tanak, visok vrat - sve se pretvorila u uobličene izobličenosti.

- Nemojte misliti da i ja nisam imala svoj srednji vijek i svoju Gabelu. Do me ne i mojih sestara stizale su vijesti o tome da su ulice ostale bez djevojaka. Krile smo se. Provaljivali su u mirne kuće i izvlačili ženskinje na silovanje i kojekakve gadarije. Otac je obećavao da će nas odbraniti automatom koji nije posjedovao. Kupit će ga. Tako je stjecao hrabrost. Majka je uvjeravala i nas i sebe da nema jadnije odbrane nego kad se na prozor naježi polupijana automatska puška gladna hrabrosti i streljiva. Morale smo se osloniti same na sebe. I tako, počele smo se unakarađivati. Šefica odjela za poružnjivanje morala sam

biti, nažalost, ja. Kad sam preuzeila vlast, morala sam i sebe i obitelj uvjерavati da nema nikakvog razloga za strah. Pozivala sam se na poznanstva moćnika koje nisam nikada vidjela. Prednost je u tome što ne znamo, a ne možemo ni znati, ko će nas zveknuti nožem i kada. Ako imovina stjecana u toku cijelog radnog života nestane u trenu, zašto optuživati samo prisvajača? Sve na svijetu ima svoju prehistoriju. Otac kao da je osjetio aluziju. Počeo je braniti generacije prije sebe, pa pomalo i svoju. Podsjecali smo ga da je i sebe i nas ulagao u jugoslavenstvo, a za familiju nije učinio onoliko koliko to pode za rukom jugograbežljivcima. Ušutio je. I na Istoku i na Zapadu ljudi traže spas i utočište u vjerskoj, političkoj, nacionalnoj, teritorijalnoj homogenizaciji. Zločinstvo nad nama homogenizacije upišu u matične knjige svijeta i čovječanstvo sazna da nas, dragi roditelji, drage sestre, dragi naši, nema više među živima. Nema nas ni među mrtvima. Nas nikada nije bilo. Bili smo izmišljeni. Mi sami sebe izmišljali, a oni nas unakarađivali. Ne može više tako. Odsada ćemo mi sami sebe poružnjivati, a oni neka izmišljaju Veliku Srbiju, Veliku Crnu Goru, Veliku Palanku, a može i niškoga imperatora i vjerskog zaštitnika cara Konstantina.

Igrale smo se skrivačica. Nažalost, u kući nije bilo tajnih skloništa, a u bašći šupljih stabala. Morale smo se unakarađivati. Pravile smo svetkovine crnih luda. Igra se sastojala u vrlo jednostavnim pokušajima raspoloživim kemikalijama sebe uniziti ružnoćom do odbojnosi. Da bismo sebe obilježile crnim znakovima ožalošćenih, oko rukava nosile smo crne vrpce. Nas su običaji upućivali na ranu udaju i ranu starost. Negdje oko četrdesete naše žene su počele izostavljati svijetle boje. Išlo se u tugu tame. Prestale su se dotjerivati. Dakako, i ranije su rijetko izlazile. Čim kćeri počnu pristizati, iako još mlade, majke su napuštale trkaču stazu.

Nosile smo boje pokore, kajanja, rezignacije. Unaprijed optužene za postojanje, pokušavale smo same sebe uniziti, obezvrijediti, poništiti. Što se tiče zelene boje, javljalo se nesuglasje. Prema jednima, zelena boja je znak sramežljivih žena. Možda četnike izaziva upravo to. Ne možemo li pobjeći u zelenu, rekla sam tada, pobjegnimo u svijetlozelenu

suknenu haljinu. Sama sam sebi rekla: Sukneno, možda, u redu, ali ne svjetlozeleno, jer to znači nadanje, a mi se nemamo čemu nadati; jer to znači radovanje - ko će se čemu sada radovali?; jer to znači nevinost. Više od svega četnik žudi za nevinošću "bule". Privlači ga njena čistoća. Ipak, zeleno! Počela sam koristiti vlast i jednog dana zapovijedila: zeleno! "Zašto baš zeleno?!", upitala je sestra. Bojala se zelene boje, jer ona nas odaje. Nije mi bilo teško suprotstaviti se: zeleno je boja otrova. To se mogjem oču plaho dopalo. Na apotekarskim boćicama otrov se označava zelenim. Znači, mi smo otrov. Čuvajte nas se, dragi koljači, jer mi smo otrov! Takve želimo i ostati!

Ipak, za svaki slučaj: oglasile smo se kućom ožalošćenih i na sam vrh objesile crn barjak. Neka svi znaju da je u kći haos. Živimo u znaku smrti i groba.

II

Nije se bilo lako suprotstaviti bestidnicima i razuzdanicima zajedničkoga jezika i drugačijeg vjerozakona. U strahu i pokornosti ljepotice su zunzarale kao muhe. Učile su vještina starenja. Antiestetika. Roditelji odobravali ili neodobravali stil samopotiranja. Lice i vrat se može pocrniti - pobijediti ljepotu - a sise pustiti na miru. Grnjecati ih, to nema smisla. Četnici su ionako pijani i nijanse ne uočavaju odmah. Pokupe te, obljube, odu na klanje, poginu ili se izgube u novim zvjerinjacima koja tako uspješno oblikuju.

Strah je iscrpljivao podnošenje. Sestre su se u bespomoćima lijepile za zlo kao pijane protuhe. Strah je veliko iskušenje, velika prepreka na putu prema koničnosti ili prema opstanku na neki do kraja neprihvatljiv i obezvređujući način.

- Nisu nam dopuštali izlazak. Skrivale smo se i unakaradivale. Strah i oskudice su nas razjedinjavali. Otac je bespomoćno sjedio i gundao. Nasrtljivci nas ugnjetavali i ponizivali, a mi se branili time što smo se podsmijevali svom kukavičluku i sverazarajućoj zavisti. Oduvijek smo više voljeli tude daljine nego svoje blizine. Sve se u nama smutilo, zaledilo, stvrdlo, ukotvilo. Živjeli smo u opsjenama. U našem svijetu sve se zasnivalo na mjeri, na dukatima, na interesima, trgovačkim

marifetlucima, a u njihovoj svakodnevici vrh bodeža je gospodario kao mjera svih stvari. Kome govoriti o gradu misterioznih, a i javnih, bjelodanih smrti? I ko dosad nije dizao ruku ni na koga, sad ubija i prisvaja tuž život i nesvoju imovinu. Ulicama se vuku crkotine. Mnogo je kostiju s mesom i bez njega. Počelo je očajavanje u napuštenosti. Zadah iz kuća Velike Srbije ljudima slama volju. Toliko prostakluka naše mahale ne mogu podnijeti. Uljudba nam je uvijek bila važnija od bogatstva.

Gledan s prozora njene kuće, raj je pakao. Morali su pobijediti vlastitu apatičnost. Ipak, o očaju ne može biti govor. Vara se ako netko u kući misli da Azra s naporom savladava paniku u sebi. Dogodi se da čovjek proživi svoj vijek a da ga ukućani ne upoznaju: više im se svida predstava njegova bića. Prema Azrinom razmišljanju, ne postoji ništa ljepše na svijetu nego što je prizor čovjekova propadanja. Ipak, pogubno je odricanje od ovozemaljskih dobara. Čovjek je konačnost i beskonačnost prolazno i vječno, sloboda i nužnost. Svi su ljudi dobri. Dobri su dok ih ne uništi težnja za vlašću, za važenjem, za bogatstvom. Neodrživo je shvaćanje da svi ludi nasleđuju Boga Dobra. Ima ih koji nagniju Bogu Smrti. Odakle dolazi Zlo, otuda i Dobro. Odakle strah, odatle i radoš. Čovjeku je mjesto između meleka i Iblisa. Samo se ljubavlju može shvatiti lijepo, božansko, slobodno, besmrtno. Sve je Dobro i lijepo u onoj mjeri u kojoj vodi doživljavanju božanstva. Bog uzdiže ili strmoglavljuje, a ljubav oplemenjuje i snaži. Ipak, osjećanje sreće nije samo u Bogu, jer ovisi o čovjekovoj volji i njegovoj ljubavi.

Navečer bi Azra pod pokrivačem razmišljala o duši i tijelu. Tada bi pomislila da je besmisleno sebe unakaradivati kojekakvim mastima i bojama, suknima, krpama. Možda ispod pupka i nema grijeha. Lijepo ili ružno, tijelo je himna ljubavi. Osjetila bi da prebiva u cjelebitosti tijela i u skrovitim odjeljcima duše. Započela bi dijalog i s dušom i s tijelom, zavirala u središte i duše i tijela - u srce svoje, dakako - i pokušavala se domislići: kao u kući starog oca i još strože tradicije zadovoljiti dušu žednu beskrajem, kako joj osigurati slobodu sanjarija. Kadikad bi bila sklona zaključiti da nema većeg jada i bijede nego što je žensko

tijelo. Što s njim? Lako je duši u bijegu pred mnoštvom tajnih, nesaznajnih sila. Duša se ne hrani. Nije ovisna o prostoru. Hoće se reći, duša nema tijela. Ako ga i ima razmišljala je Azra - ono nije kao njeno, nego nešto eterično, astralno, oduševljeno sobom, duhovno, umno. Toliko suptilno da nadilazi grubu četničku stvarnost. Svaka duša - jedna zvijezda. Ako ima neke tajne, valja je povjeriti duši, a kome drugome, da je tijelo neučko, stidljivo, uplašeno, serljivo, te da četnik hoće samo njega, ničija ga duša ne interesira, čak ni njegova, već samo tijelo, i "bulino" tijelo hoće, jer je to tijelo zalog njegove pobjede i njegove pobjedičke časti.

Umna Azra je počela shvaćati da valja početi strahovati za bijedu tijela, ne za preuzvišenost duše. Duši je potrebno tijelo da bi se u njemu zaboravila. Prema tome, tijelo ne može živjeti bez opasnosti.

Taman kad je Azra počela vjerovati da je za sebe i svoje sestre pronašla željenu zaštitničku masku, sukno i boje što odgovaraju kostimografiji planinskih ljetopatica - neće valjda nasrnuti na svoje sestre! - iznenada se pojавio glasnik, kurir, služitelj, snajperist, bombaš, bivši uličar, huligan, lopov, doušnik, vrli miljenik svoga oca četnika - nesreća nikada nije sama - rođaka!

Bilo je naivno njeno skrivanje, preinacavanje svoje ličnosti, usložnjavanje svoje ljepote. Možda četnički stožer i nije znao nikakvu istinu o njoj, ali jest sin rođaka-četnika, dobrovoljca tzv. Četvrtog odreda. Izgledao je kao da ga je prema modelu Draže Mihailovića gradio nekadanji uglednik ravnogorske bratije razmetli Mustafa Mulalić.

- Otkuda rođak u četnicima? - pitam umornu i duboko razočaranu djevojku.

- U četnicima je bilo puno muslimanica što su i prije rata bili prepуšteni sami sebi. Kao što je poznato, ulica je uvijek bila nasilnička, četnička, nestvaralačka, pljačkaška. Tada je Šamac imao više četnika-muslimana, nego njegov bivši sugrađanin Alija "esdeavskih" dobrevoljaca. Svakome je bilo jasno da će ih iskoristiti pa poubijati, ali bijaše slatko uzdizati se iznad svojih, ne oskudijevati, ne strahovati, ne biti obilježen kao izdajnik srpskog naroda.

"Donio sam poziv. Morat ćeš ići na radnu obavezu", kazao je zajapureni četnik

muslimanskoga imena i prezimena. Azra i sestre su se ledile od straha. Otac, majka, svi su molili četnika-rođaka da poziv vрати: nije našao stranku, ali nije išlo: četnik tvrd orah. Hvalio se da potječe od Srba, a oni od Soraba, najstarijeg naroda na Balkanu. "Krivo činimo što ih se plašimo", slatkasto je besjedio rođak-četnik. "Oni hoće Veliku Srbiju, ništa drugo. To što je Slobo prisajedinio Crnu Goru, Vojvodinu, Kosovo, to što je osvojio velik dio Hrvatske i Bosne i Hercegovine - njegova stvar. Što Velika Srbija mora izaći na more, opet njegova stvar."

Koga to interesira, morat će razvijati seoski turizam. U praksi će biti uvedeni zatvoreni tajni sastanci s masom policajaca. Primitivno je i seljački kamenovati bogomolju. U Velikoj Srbiji to će se radići bombardiranjem ili dinamitom. Bilo kako bilo, mora se sagraditi davno započet i nikad dovršen Vidovdanski hram. Kamen temeljac: tradicionalna seljačka kultura. U hram će, pored ostalog, biti uvidano balkanstvo, azijatstvo, orijentalizam, levantinstvo. Tko preživi, uživat će u zadružnom aristokratizmu. Time će sasvim iščeznuti moralno-nacionalna poljuljanost. Šarolikost narodnog bića će goditi svakom oku i uhu.

- Gledajući četnika-rođaka, shvatila sam da je riječ mnogo više o uplašenim ljudima nego o osobama koje mogu uplašiti. Mi smo miroljubivi, on je to dobro znao, a ipak je drhtao: od straha, od nelagode, od možebitne osvete, od nekoga samo njemu poznatog jada. Stalno sam zagledala neugledan kamicak jef-tina papira i iščudavala se drskoj zapovijedi da se pod prijetnjom smrti Mjesnoj zajednici moram javiti nekoliko minuta nakon zore. Taj četnik što me je izdao (izdao je moje skrivanje) i ja smo od dva brata djeca. I tako, njegov otac i on četnici, a moj otac ne pripada nikakvoj "feli". Politika ga zbujuje, plaši. Ne nalazi se kao njegov brat-četnik. Moj je momak u Orašju zapovjednik. Što je on, to sam i ja. Sestre još nisu izabrale svoju boju. Ispada da smo svi četnici i svi ustaše. Podjela me tjera u očaj. Više bih voljela podjelu na sposobne i nesposobne, na one što vole i one što ne vole raditi. Što je, tu je, a sve je: smrdljiva riba s bijelim lukom i kiselim sirčetom. Sve je to povijesno uvjetovan tjesnac između srpskog kolača i hrvatske bućni-

ce. Premda nisam pohlepna, više mi se sviđa pečena džigerica s pavlakom ili rižoto od divlje guske koju moj momak donese iz lova.

Ne samo meni, i mom strahu klecaju noge. Osjećam da je zrak pun mržnje i straha. Roditelji su mi često govorili da priпадam zemlji straha i jezovitosti, a ja im nisam vjerovala. Jezivo je gledati strah što sijeva iz očiju rođaka-četnika. Na uviru rijeke Bosne u Savu sve je strah, strah je sve. Strah je bol, bol je strah. Bolno osjećam da me je rođak-četnik okrutno smjestio i u moj i u svoj strah, u naš unutarnji užas, pa bih ga rado udarila. Koješta, u džehenem bih ga! Gdje mi je plamen? U meni je već sve ubijeno, satrveno, jer već vidim kako me ulicama vodaju kao mečku. Šibaju me na sramnom stupu. Peku me žigom po čelu i obrazima. Čak me tuku i zmijom. "Skini se, balinkuro, oca ti j...m turskoga!" Prut im je gola žica, a gola žica - prut. Nije lako održati uzde ničijeg bjesnila. Osjećam da je čovjek stvoren tako da ga više privlači laž nego istina. Krvnici su bockajući me u meni tražili demona. Svoje vlastito unakarađivanje bila sam prenajvno zamislila. Pravo unakarađivanje je ono što su mi radili, meni i mojima ono što mi rade. Bože, šta i rade! Palili su mi dlake, svašta zavlačili između nogu. Zlokobni stvorovi svetog pepela i žeravice, iskazujući i uzmožničku vjersku razjarenost, na kraju su me i spalili.

Zar strah nije početak religioznosti? Strašne slike mučenja bile su krenule jedna za drugom bez ikakve veze. U razjarenosti gomile vidjela sam i svetog Bartolomeja. Uzgred mi je šapnuo: "Što možemo, kad smo netolerantni, kad smo autoritarni, kad smo konzervativni?!" Sve što se ružno događa, posljedica je religijskih osjećaja u gomili, a ne volja pojedinca. Kao i mojim rođakom-četnikom, gomilom uvijek gospodari besvejsnost. Ko će joj suditi? U zao čas se, Azra, rodila!

III

Gabela je bila daleko, ali se davnašnji običaj robovanja žena preselio u Šamac. U ranim jutarnjim satima čekale smo ispred Mjesne zajednice da nas neko "trebuje", da nas uzme, orobi, da nas pokrije svojom pohlepolom.

Nije lako to ispričati.

Silili su me musti krave. Ne krijem, krave sam se više plašila nego zmije, više nego četničkog mitraljeskog gnijezda, više nego atomske bombe. Nije lako objasniti kako je kravljia "zločestoća" doprla do mene. Više od njene ovakve ili onakve čudi, mene je oduševljavao astralni misticizam, dakle teorija o srodnosti duše s božanskim nebesnim tijelima. Molila sam kravu da se smiri, obećavala darove, ali ona je bila nepodmitljiva. Kao da je uživala u svojoj nadmoći. Od svih dopuštenih stvari Bogu je najmrskiye priznanje da se ugroženo ljudsko biće plaši jedne krave a ne njega.

Prisilili su me kupiti dubre po sokacima pa ga na sebi u sepetima iznositi na četnička polja.

Jednog dana su me natjerali u isušeni bunar ne bih li seizmografski osluškivala podzemni tutanj i dojavljivala o utjecaju zemljine utrobe na nesvesne ljudske vrtloge. Vrativši se na površinu, teroristima sam sa zadovoljstvom izgovorila rezultate podzemnih istraživanja: nisam naišla na vodu, nisam uočila ponore ljudske prirode. Samo sam osluškivala tužaljku mira i četničko bahato osporavanje prava na različitost. I još nešto. Naslušala sam se kojekakvih saopćenja o surovim običajima i navikama sredine zatvorene u starinskom postojanju vjerskih suprotstavljenosti. Dolje sam naučila i molitvu protiv nečistih duhova. Ne vjerujem da će mi koristiti. Pitala sam ponore zemlje: koliko je budućnost daleka? Umjesto odgovora, morala sam slušati podrugljiv smijeh terorističkog sela nad slobodnim protjevima individualnog bića, napose ženskog. Naslutila sam da se dubina bavi samo otkrovenjima nekog dalekosežnog i duboko prirodnog zakona iz čega sam zaključila da čovjek mora njegovati samo ono čemu neodoljivo nagnije njegova duša te da čovjeku odgovara samo ono stanje u kome se rodio i za koje je rođen, kako bi rekao mudrac.

Saslušavši me, poglavar sela me šakom raspali po stražnjici, zaprijeti smrću, ubaci mi trnokop u ruke i vrati na dno zdanca. "Kopaj, balinkuro, oca li ti tvoga, sve dok ne naideš na vodenu žilu! Dok to ne učiniš, nećemo te podizati! Crkni!"

"Što se tu može?", rekao je bezdan bunara. "Nekome je rat brat, a nekome će pregristi vrat! Pogrešno je poistovjećivati prazninu s ništavilom!", odjekivala

je milozvučna zemljina šupljina. Oni gore psuju "tursku" majku, a ja crkavam od straha. Stalno očekujem da me počnu zatrpatiti zemljom. Živi grob, to sam. Ako mi i poštede život, što činiti s vodom ako na me šikne? Jadra ti sam, što uraditi s obiljem mojih strahova? Cijelog života bojala sam se udubina, usjeklina, prdolina, mrdolina, grdobina, a i visina. Molila sam Allaha i njegove meleke da mi pomognu i pri mome penjanju i pri spuštanju. Nekima je muškarac radost, a meni - strah. Majka mi kazivala da muško i žensko ne mogu zajedno, a to što ipak kubure u sudbinskoj vezanosti, više je znak nesnalažljivosti Savršenog, nego osvjedočenja uspjelosti. Bojala sam se gromova i munja, od svakojakih bjesnila, od guštera, od zmija, od tudine, od četnika najviše, a i od grozne opakosti poraženih.

Neka mi Svemogući oprosti što ja nju ne mogu oprostiti: zar on nije imao kome drugome usaditi strah zajedno sa svim posljedicama, nego mimoide toliki zbroj bjelosvjetskih naroda i nađe mene i moj narod da svakome vjerujemo i drhtimo pred svakom nedaćom?

Danas mi je i bolno i smiješno: nikako se ne mogu sjetiti gdje je to bilo. Potrapaju te u kamion, razvlače čitavom Posavinom, ti šutiš jer si robinja, ne smiješ ništa znati jer si robinja i "balinkura", a gospodari znaju sve. Oni najbolje znaju zašto su me ubacili u neplodni zdenac jednog izuzetnog vodenog kraja.

"Moraš se naučiti odricati od rahatluka!", siktao je neki prezreli ženski glas. "Što prije izučiš zanat robinje, bit će ti lakše!" A onda se na tržnici robinja javila neka muška nakarada.

"Ja sam tvoj djevac. Priča se da si nevina. I ja sam. Mi ćemo se fino složiti."

Uvijek sam imala odvratnost prema začeću i trudnoći. Ne znam zašto, užasavala sam se rađanja. Kad bih se sjetila kako izgleda ukrućeni ud i kad bih pomislila na snošaj čak i s voljenim muškarcem, cijelo tijelo bi mi se ukočilo. Ozbiljno. Tako je bilo. Što je preovladavalo: strah ili stid, tada to nisam znala. S obzirom da je u mojoj kasabi udaja - čak i neuspjela, propala, nakaradna . bila znak uspjelosti žene, morala sam se pripremati. Brak, šta je to? Ja sam pitala. Bila sam pitalica. Odgovori nisu stizali. Otac nije imao vremena, majka je izbjegavala takvu vrstu razgovora.

Zar ne vidim da je žrtva muževljevnih napetosti? Često su me napadali krvnici tjeskobe... I sad, eto, na robijaškom trgu pojavio se moj "djevac"!

"Podi sa mnom i ne zapitkuj!", četnički je zapovijedio. Visok metar, metar i dvadeset, širok još toliko. Godina mojih. Taj dečko u stvarnost ne unosi fantaziju. Nije ga dokučila misao o smislu postojanja. Četnik pun "širine i meraka".

Gledam ga. Drhtim od straha. Gadi mi se. Mogla bih povratiti nekome na glavu. Tu se tiskaju ljudi bez nade. Svima nam je preostalo hodanje rubovima ništavila. Moram ga slijediti. Nagodbe nema. Samosažaljenje kao utočište je ne-pouzdano. Idi za njim u nigdinu, nema druge. Moramo stotinama godina okajavati neukost, upravo onoliko koliko smo neznanje stjecali. Ne umijemo li mrziti drugoga, umijemo sebe. Za bježanje u fatalnost, u fanatizam, u laku predaju nama nisu potrebni dugi koraci. Jedna divlja i poludjela etika zapovijedila je da nas ponižavaju i ubijaju, a mi ili ne umijemo ili se ne želimo braniti. Nismo li sasvim, sasvim dotrajali? Što o tome misli moj razrahatilejsani otac?

Četnik me udara šakama, nogama, čak i glavom. Nisam htjela pristati. Vukao za kosu htijući me uvući u neku staju. Udarao glavom o zid. Ne svojom. Mojom. Na mene je i nož potezao. Nije me ubo, samo porezao ruku. "Klekni, balinkuro!", zapovijedao nudeći mi buzdovana za pušti. Nikad ništa gadljivije nisam u životu vidjela. "Ja klečim samo kad se molim mom milom Allahu", odgovorila sam. Udario me je. Nije izvadio samo gnjurca nego i samokres. "Pucaj, krvniče! Bosna je slobodna divljač za svakoga uljeza. Ovdje se teško živi i lako umire. Ja koja nisam od ovoga svijeta umijem lako umrijeti", rekla sam tihom i sabrano. Odgovorio je da neće pucati. "Metak košta dvije marke, a ti toga nisi vrijedna!"

Naša prepirkja je odletjela u drugi prostor i otuda dovela tri zadrigla četnička momka. Nasrnuli su jedan na drugoga. Široki kepec je morao ustuknuti. Dvojica su me držala, a treći je radio. Brzo su se izmijenili. Treći još nije bio obavio zločinstvo, a na nas se bio upravio tenk. Široki inoplemenik se vratio u oklop. Ponizili su ga. Tenk je jurio prema nama prilično brzo. Shvativši da želim umrijeti, grmalji su me, golu, podigli i sa mnom nadali bijeg. Bijes i uvrijeđenost

tutnjali su tenkom. Skršio je jedno drvo, pa drugo, pa sjenik, pa sve što je bilo na nekim nogama. Tenk se ponašao kao bog osvete. Prohtjelo mu se orobiti Bosnu, pa nasrnuo na ženu koja se ne umije i ne želi braniti. Takva sam bila i ostala. Ne znam zašto je to tako. Oholost? Možda. Prezir uljuđenoga spram divljaka. Ima tu mnogo zamršenosti. Ne velim ni da sam učena niti da sam mudra: osim što se bogomolje međusobno tuku, čini mi se da je ovo ruralni rat protiv urbanog dostignuća.

Budem li ikada upoznala Mehu Puzića, moga omiljenog pjevača, pričat će kako sam mu, zajedno s drugim mučenicama, "plačkala" kuću. Ne samo njegovu. Činile smo što su zapovijedali. Uvijek im je cijev bila na nekoj sljepoočnici. Mislim da ste me razumjeli. Za plačku nisu imali slobodnih ruku. To su morale raditi robinje. Pred kućom kamion. Mi iznosimo i tovarimo. Onda "šleper" ide u Banjaluku. Nisu se oni koristili samo našim radom, nego su se obilato koristili našom nemoći, bijedom, skrušenošću, strahom, podaništvom, nesposobnošću... Ne vjerujem da bi iko tako kavkički podnosio uvrede i sve ostalo. Bili smo opsjednuti neprotivljenjem Zlu. Kako su stražari bili uvijek pijani i uvijek neugodni, opasni, mogli smo najdovrnatnijeg smaknuti njegovim oružjem, a mi to nismo učinile. Etika poslušnosti! Glavešinama smo služile za zabavu, ulizivale se za mizernu korist, i svima dokazivale odanost podaništva. Polupijani Rus, član delegacije, uzimajući me, plakao je zaljubljenički govoreći da u Moskvi neće moći ni pogledati svoju ženu. Dolazit će, govorio je, privatno nauživati se uljudnosti i pitomine. Eto, ja se nisam sjetila reći mu da je zaboravljen. Pitao me: volim li Aliju? Rekla sam da o njemu ništa ne znam. Čula sam da je rođen u susjedstvu. To je sve. Ipak sam mu natuknula da pripadam Alijinoj vjeri. Tada se rule razgoropadio i otjerao me iz svoje sobe. Nije ih bilo moguće razlikovati od domaćih četnika.

Najteže mi je bilo u duši kad sam vidjela srušenu džamiju. Neke komšinke su isle uklanjati kamenje, a potom izravnati teren. Nezamislivo je povjerovati, a to je nažalost istina, da su nakon svih patnji i poniženja dobrovoljno ostale živjeti s četnicima. Neke su prihvatile uniformu i njihovo ime, pa krenule mučiti svoj na-

rod. Najgore čovjeku pada kad to uradi najbolja priateljica.

Dok mi robinje čistimo njihove kuće, domaćice piju kafu i ismijavaju nas. "Dosta ste vi bile gospođe, sad smo to mi!"

Razloga za stid ima napretok, a mi ih ipak skrivamo zaboravljajući da Allah sve vidi i ne osjećajući njegovu patnju zbog svoje zaturenosti u našim srcima i ponosu makar i tanka postojanja. Razni inovjerci, bezvjeri, razvrgverci, ništavila, četnici raznose na-

še minderluke, naše umjetnički izrađene dolafe, naše sijajuće bakrene mangale, naše skupocjene ibrike, naše dženete. Ko će znati da je tu nekada bila ženska, a tu muška avlja i da je u njoj različitih cvjetova taman koliko u Allaha imena. Mutavci. Ahari. Magaze. Čardaci. Sve dženet do dženeta. Nalazili smo se u svom mikrokozmosu, pa nas otuda bestijalno istjeraše. Zaželjeli se našega rahluka. Trave. Vode. Pitomina. Uljudna razgovora. Mekane pjesme. U kući

nema niko neredovnu stolicu, a ni bolove u potiljku. Poremećaj žuči, šta je to? U našim kućama, u mirisnim i prostranim avlijama, u našim baščama vodič je bio razum, pravda je bila čuvar, istina je bila sačinjena od mачa. Najbolja pomoć - iskrenost. Eto, sve je to bila Bosna. Dio zemaljskog dženeta nasiljem je pretvoren u dženem Radovana Krvavoga. Dabogda se o sebe objesio!

Zagreb, svibanj 94.

Poljuljana duhovna arhitektura

MORALNA KATARZA SILOVATELJA I OSMIJEH ŽRTVE

Šta može vratiti osmijeh na lice desetina hiljada silovanih djevojčica, djevojki, majki, supruga i nena koje kriju činjenicu da su silovane jer se boje da će ih tom stravičnom slikom ošamariti i vlastiti ukućani, naprimjer, u običnoj porodičnoj svađi?

Piše: **Edin Tule**

Najbolji način da ustanovimo karakter određenih muškaraca je kroz njihov odnos prema ženama. Odnos muškog roda prema ženama je lakmus-papir na kojem iščitavamo njihov odgoj, karakterne osobine, prepoznajemo edukatore, odsustvo empatije, uvažavanje neverbalnih poruka, psihopatološku historiju, itd. U srednjovjekovnoj Evropi silovanje je bila potpuno legalna metoda disciplinovanja onih žena – prije vješanja i lomače – koje su se usudile, na različite načine, napustiti društvenu marginu. Taj srednjovjekovni duh svakih šest minuta ulazi među sjevernoameričke muškarce jer statistike ukazuju da je svakih šest minuta po jedna žena brutalno silovana u SAD-u. Silovanje kao forma napada, gdje individua prisiljava drugu na seksualni odnos, nije samo jedan od načina na koji neuspješni muškarci dolaze do željenih partnerica, nego je to bolestan način potvrđivanja vlastite dominacije u jednom agresivnom ritualu u kojem silovatelj poprima sve fiziološke karakteristike ubice jer čin silovanja liči na ubijanje tokom kojeg ubica ignorira sve svoje zdruge instinkte. Tokom pomenutog ubijanja, silovatelja preplavljuje ugodan osjećaj moći pošto stiče privid da vlastitim rukama raspolaže tudim životom, i to kroz uzimanje duše, nasilnu penetraciju u tudi tjelesni entitet i prenos svojih gena na nove generacije.

Kada Gospodar svjetova kaže: "... neka spuste haljine svoje niza se. Tako će se najlakše prepoznati, pa neće napastvo-

vane biti..." (Kur'an, El-Ahzab, 59, Prijevod M. Mlivo) – time ne ističe zavodljivost ženskog bića, koliko ističe postojanje muškaraca slabog karaktera koji traže kakav-takav opravdavajući povod za seksualno napastovanje. Milostivi Stvoritelj uvjek pravovremeno šalje upozoravajuća saopštenja za svoja (ženska) stvorenja koja se kroz odgovarajući bonton odijevanja i međuspolnog komuniciranja mogu zaštiti od pomenutih nasrtaja. Međutim, šta uraditi kada silovanje postane smišljena ratna strategija nad određenim narodom i kako se nositi s posljedicama iste?

SILOVANJE KAO ORUŽJE ZA MASOVNO UNIŠTENJE

Sistematsko silovanje Bošnjakinja u minkuloj agresiji od strane agresora srpske nacionalnosti koji su po instrukcijama vlastitog ratno-političkog vrha silovali

ženske članove porodice pred zavezanim muškim članovima (otac, muž, brat, sin, itd.), upućuje na jasan zaključak da ti zločini nisu rađeni iz seksualne potrebe nego u sklopu proračunatog političkog plana za uništenje dostojanstva i cijele psihe svih članova jedne bošnjačke porodice ili jednog muslimanskog društva. Ovim proračunatim zločinom nije samo nanesena šteta njegovim najslabijim članovima, nego je svjesno poljuljana cijela duhovna arhitektura supitnih osjećaja i povjerenja koji povezuju pripadnike unutar jedne porodice. Članovima porodice, koji su morali bespomoćno gledati zločince na svojem ženskom čeljadi, ponos je smrskan u paramparčad i, bez obzira na vrijeme koje proteče od vremena učinjenog zločina, svaki put kad se pogledaju, osjete ponovno urušavanje i propadanje u ponor bez dna koje može jedino zaustaviti odgovarajuća (pravna) odmazda.

Silovanje kao forma napada, gdje individua prisiljava drugu na seksualni odnos, nije samo jedan od načina na koji neuspješni muškarci dolaze do željenih partnerica, nego je to bolestan način potvrđivanja vlastite dominacije u jednom agresivnom ritualu u kojem silovatelj poprima sve fiziološke karakteristike ubice jer čin silovanja liči na ubijanje tokom kojeg ubica ignorira sve svoje zdruge instinkte. Tokom pomenutog ubijanja, silovatelja preplavljuje ugodan osjećaj moći pošto stiče privid da vlastitim rukama raspolaže tudim životom, i to kroz uzimanje duše, nasilnu penetraciju u tudi tjelesni entitet i prenos svojih gena na nove generacije.

Međutim, ukoliko odgovarajuća pravna odmazda izostane, u smislu da zločinci dobiju svu teritoriju koju su tuđom krvlju uprljali, a izbjegnu najobičniju novčanu odštetu te uz to budu nagrađeni (viznim) povlasticama unutar većih međunarodnih subjekata koji su prešutno kumovali pomenutim zločinima, imamo nove turbulencije unutar svijesti žrtve koja još nije stigla preraditi vlastito iskustvo genocida.

Govoreći o genocidu, pokoljima, silovanjima žena od malenih djevojčica do oronulih nena, Bošnjaci već 14 godina obilježavaju, naprimjer, dan stradanja Srebrenice, prezentujući na raznim skupovima slike i priče koje bude najgorče uspomene i emocije. Međutim, sve te gorke uspomene i emocije ostaju neobrađene u grlu ili samo pretočene u pokoji jecaj, suzu ili suhu kletvu. Naravno da glavnu krivicu zbog upadanja u zamku kolektivnog emocionalnog mazohizma nakon agresije, snose isti oni vjersko-politički autoriteti koji su dočekali posljednju agresiju na vlastiti narod nespremno poput, naprimjer, radničke klase koja ne čita ni dnevnu štampu, a kamoli da ima uvid u mjesta na kojima se donose izvršne i zakonodavne odluke. Ti isti i danas tvrde da vole svoj narod i da ga izvode na sveopći boljatik.

"GENOCID" U LABORATORIJI EMOCIONALNE ALHEMIJE

Ukoliko se iskustvo genocida sa svim bolnim slikama, ranama na srcima i kolektivnom emocionalnom gorčinom, poniženošću, bijesom, neosvećenim ubijenima itd., tretira samo kroz godišnja obilježavanja najkravljih dana genocida, bez obrade svega pomenutog i pretvaranja navedenih slika i emocija u jasne ciljeve i razvojne planove, Bošnjaci će podsjećati na uredno poredane kokoši koje sjede ispred mikrovalne peći te pasivno i dočućeno posmatraju kako cvrči pile na vatri. Dobar primjer ispravne obrade gorkih emocija probuđenih od strane ljubomorene braće koja su se okomila na najslabijeg brata je Jusuf, a.s., koji je te emocije iskoristio kao vjetar u jedra tokom napredovanja do najvećih društvenih pozicija. Nakon što je pre-

živio bacanje u bunar, nije krenuo da im vrati istom mjerom žedan njihove krv, ali je razvio fenomenalan višedenični razvojni plan zemlje u koju je upućen kao rob te dočekao svoju kriminogenu braću u stanju ekonomskog ropstva nakon kojeg su oni doživjeli i vrlo jasnu moralnu katarzu.

Kao što Kur'an ukazuje na postojanje potencijalnih seksualnih napasnika, propisujući ženama jasne preventivne mjere (el-Ahzab, 59), isto tako Božija Knjiga ne ispušta iz vida široku lepezu potencijalnih zločinaca različitih profila, nudeći jasan program pravovremene kolektivne samozaštite:

"A vama je u odmazdi život, o posjednici razuma, da biste se vi zaštitili" (El-Bekare, 179 – Prijevod: M. Mlivo)

pojedince zavidne intelektualne i emocionalne zrelosti sa izuzetno izraženim osjećajem za nijanse pravičnosti da promišljaju prihvatljive koncepte odmazde čije će teorijsko-praktično postojanje služiti kao štit u odnosu na zle duhove određenog mjesta i vremena koji jedva čekaju da prevladaju ljudskim bićima, a u našem slučaju – dijelom susjednih naroda.

U današnjem, još uvijek, pred-političkom bošnjačkom društvu, jučerašnji agresor uspijeva izvršiti institucionalnu odmazdu nad vlastitom žrtvom - na primjeru Ilike Jurišića - zato što umjesto vjersko-političkih autoriteta koji osmišljavaju programe zaštite naroda od budućih vojno-političkih naježdi, savremenog ekonomskog ropstva i drugih poniženja, imamo političke li-

Sistematsko silovanje Bošnjakinja u minuloj agresiji od strane agresora srpske nacionalnosti koji su po instrukcijama vlastitog ratno-političkog vrha silovali ženske članove porodice pred zavezanim muškim članovima (otac, muž, brat, sin, itd.), upućuje na jasan zaključak da ti zločini nisu rađeni iz seksualne potrebe nego u sklopu proračunatog političkog plana za uništenje dostojanstva i cijele psihe svih članova jedne bošnjačke porodice ili jednog muslimanskog društva.

Prethodni ajet ističe da svijest o eventualnoj odmazdi pasivizira potencijalnog zločinca u njegovom monstruoznom naumu te tako i potencijalni zločinac i potencijalna žrtva ostaju u životu. Drugim riječima, ukoliko neki narod nema naviku da zahtijeva odmazdu (milom ili silom) za svoje žrtve, tih žrtava kao i njihovih dželata će kroz generacije biti još više, i u tome je smrt za određeni narod odnosno njegovo teritorijalno-populacijsko smanjivanje do nestanka. Bošnjački narod je – s obzirom na svoje iskustvo kontinuiranih genocida – jedan od najboljih primjera koji potvrđuju prethodnu činjenicu. U prethodnom ajetu Gospodar svjetova se obraća "posjednicima razuma" originalnim izrazom "ja uli-l-elbab". Bosanski prijevod "posjednici razuma" isuvije je škrt s obzirom na bogatstvo značenja koju nosi ta sintagma jer kroz originalni arapski izraz "ja uli-l-elbab", Stvoritelj u biti poziva

dere koji djeluju i izgledaju kao Disneyevi likovi koji su zalutali u neki western, i vjerske lidere koji patetičnim bosanskim dovama rješavaju sve probleme svijeta od erekтивne disfunkcije do globalnog zagrijavanja.

Govoreći o pojedincima zavidne intelektualne zrelosti, zanimljivo se osvrnuti na genocid koji se desio u Ruandi i pravovremenu reakciju pomenutih pojedinaca. Genocid Tutsija u Ruandi 1994. nije zaustavljen od strane "međunarodne zajednice" (niti je ikoga bilo briga), već od strane odlično organizirane, obučene i disciplinirane armije, kreirane i razvijane u tajnosti tokom 80-tih od strane pojedinaca iz ugandanske Tutsi dijaspore. Dakle, čitavu deceniju prije samog genocida. Nakon izvojene pobjede na bojnom polju, nova vlada Ruande, vođena bivšim generalima je poduzela strateške korake kako se genocid ne bi ponovio

u skorašnjoj budućnosti. Neki od poduzetih koraka uključuju reformu školskog sistema (insistiranje na zajedničkom, ruandanskom, identitetu), masovne programe memorijalizacije genocida, muzeje, fokus na ekonomski razvoj, lokalni sudski sistem koji za cilj ima primjereno kažnjavanje i reeduksiju svakog izvršitelja genocida (ne samo planetal), te vojno gonjenje ljudi odgovornih za genocid koji su utočište našli u susjednom Kongu (od 1994. Ruanđa je izvršila dvije-tri invazije na Kongo upravo sa ovim ciljem).

GDJE SU RAZUMOM OBDARENİ?

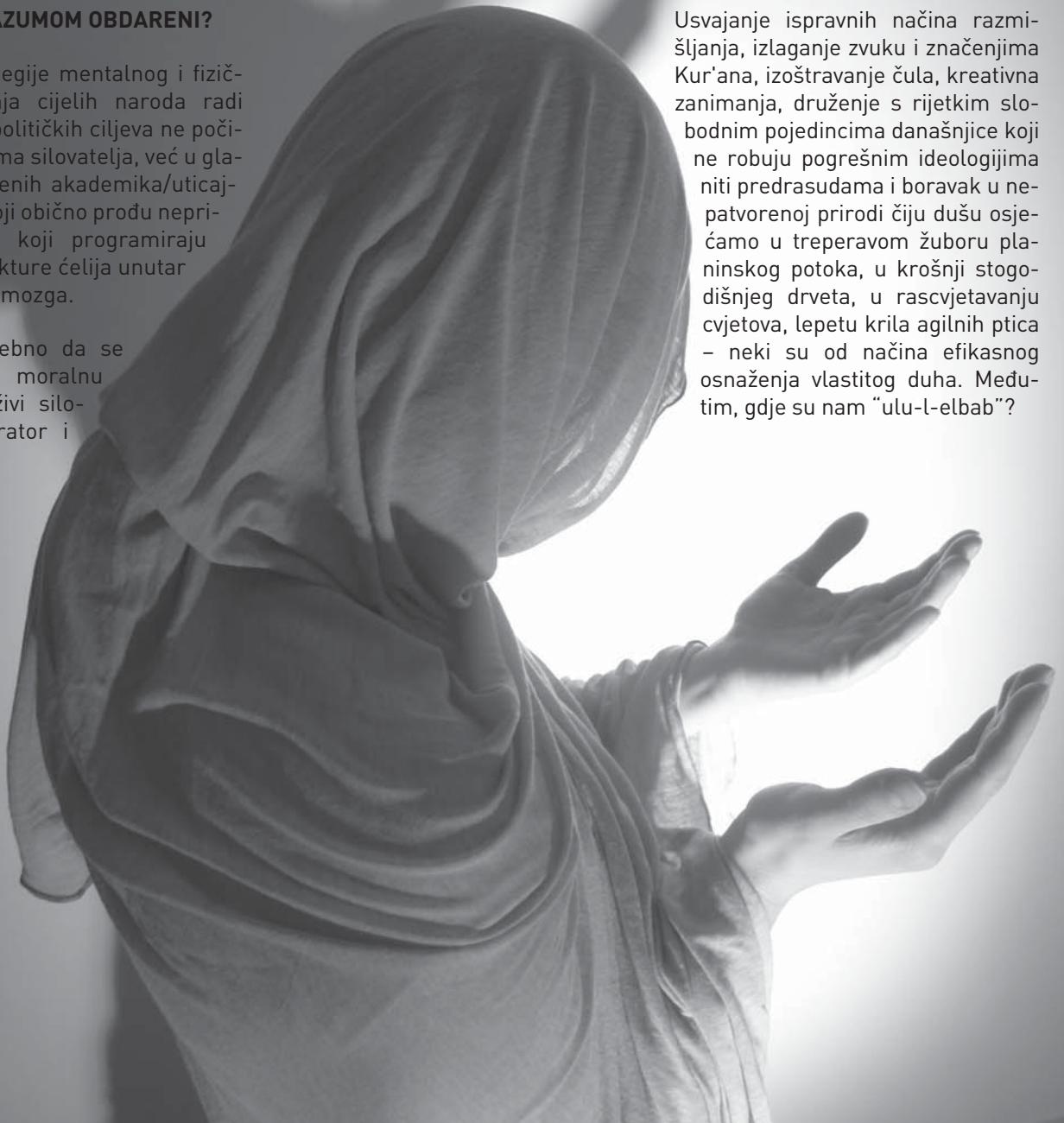
Razvoj strategije mentalnog i fizičkog silovanja cijelih naroda radi ostvarenja političkih ciljeva ne počinje u umovima silovatelja, već u glavama uglađenih akademika/uticajnih osoba koji obično prođu nepriimećeni, a koji programiraju željene strukture čelija unutar kolektivnog mozga.

Šta je potrebno da se desi pa da moralnu katarzu doživi silovatelj inspirator i

izvršitelj koji, kako navodi Jovan Cvijić u *Antologiji srpske književnosti*, smatra da "...pogubiti mnogo Turaka znači ne samo osvetiti svoje pretke, već i ublažiti njihove bolove koje i on osjeća."? Kako se zaštiti od zlih duhova naroda koji i danas osjeća rane kosovskih junaka te na toj - guslarsko-književnim vizualizacijama oživljenoj emotivnoj боли - gradi svoj krvavi odnos prema svojim komšijama muslimanima?

Šta može vratiti osmijeh na lice de-setina hiljada silovanih djevojčica, djevojki, majki, supruga i nena koje kriju činjenicu da su silovane jer se boje da će ih tom stravičnom slikom ošamariti i vlastiti ukućani, naprimjer, u običnoj porodičnoj svađi? Kvalitetan nastavak njihovih života je imperativ uprkos izumiteljima projekta kojeg su bile žrtve i svaki njihov naredni uspjeh na porodičnom i društvenom planu najveći je nacionalni interes jer urušava zločinačku arhitekturu genocidnog projekta koji nije uspio ubiti njihov duh.

Usvajanje ispravnih načina razmišljanja, izlaganje zvuku i značenjima Kur'ana, izoštravanje čula, kreativna zanimanja, druženje s rijetkim slobodnim pojedincima današnjice koji ne robuju pogrešnim ideologijama niti predrasudama i boravak u ne-patvorenoj prirodi čiju dušu osjećamo u treperavom žuboru planinskog potoka, u krošnji stogodišnjeg drveta, u rascvjetavanju cvjetova, lepetu krila agilnih ptica – neki su od načina efikasnog osnaženja vlastitog duha. Međutim, gdje su nam "ulu-l-elbab"?

I MEĐU SRBIMA GLASOVI RAZUMA

Radi usporedbe s tekstovima i svjedočenjima vezanim uz silovanje muslimanki u prošlom ratu, koje su pisali i prikupljali Bošnjaci, donosimo tekstove Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji iz časopisa Helsinška povelja, issue: jul/avgust 2008, stranice: 19-22. Tekstovi su radi izvornosti i autentičnosti ostavljeni u srpskom jeziku. Smatramo da je važno pokazati da i među Srbima postoji glas razuma, otpora, kajanja..., koliko god tih bio on može značiti klicu one krilatice koju često bošnjački narod ponavlja – *Ne ponovilo se više nikada i nikome*. Klicu koja bi se mogla izrodit u svijest o učinjenom, u svijest o potrebi da se zločini kazne i više nikada ne ponove.

SILOVANJE – ORUĐE TERORA

Piše: Jelena Grujić

Pokušaj adekvatnog odgovora na masovna silovanja kao "sredstva rata", predstavlja najnovija Rezolucija Saveza bezbednosti Ujedinjenih nacija od 19. juna kojom se osuđuje seksualno nasilje nad civilima u oružanom konfliktu, a naročito ono usmereno protiv žena i dece. U Rezoluciji (broj) 1820 se navodi da se, uprkos brojnim dosadašnjim osudama, silovanje kao tehnika ratovanja nastavlja u brojnim zonama rata, i da je dostiglo "nivo užasne brutalnosti". Silovanje je stoga klasifikovano kao "ratni zločin" i ocenjeno kao "pretnja globalnom miru". Kako je to BBC ocenio u svom izveštaju o "vrućem" zasedanju u SB, aktivisti za ljudska prava smatraju ovu Rezoluciju "istorijskom". U celodnevnoj diskusiji posvećenoj samo ovom problemu dokumentovani su brojni primeri koji su doprineli tome da se u Rezoluciji silovanje u ratu definiše kao "taktika da ponizi, dominira nad, ulije strah među, rastera i ili silom raseli civilne članove zajednice ili etničke grupe". Kao primjeri regionala u kojima je seksualno nasilje imalo takav efekat navedeni su bivša Jugoslavija, Sudan, Demokratska Republika Kongo, Ruanda i Liberija. Kina, Rusija, Indonezija i Vijetnam bile su skeptične da li Savet bezbednosti uopšte treba da se bavi temom silovanja. Na tu skepsu odgovorio je lično generalni sekretar Ban Ki Mun, koji je rekao da "odgovor na taj tih rat protiv žena" mora da dođe sa najvišeg

nivoa, iz vrha država. "Država ima odgovornost i obavezu da poštuje i osigura poštovanje ljudskih prava svih svojih građana i da procesuira osobe odgovorne za sve zločine protiv čovečnosti ili ratne zločine", rekao je Ban. Otud i tako ogromna važnost Rezolucije - silovanje je pridodata listi ratnih zločina. Ovo je godina koja je donela važne promene u tretiranju seksualnog nasilja u zonama konflikta. Rezolucija je izuzetno važna mera koja će pomoći da ambiciozna kampanja generalnog sekretara UN početa krajem februara donese što bolje rezultate.

Kampanja, koja će trajati nekoliko godina, usmerena je na mobilizaciju i intenziviranje pritiska javnosti na lidera koji imaju moć da zaustave i spreče seksualno nasilje u svojim zemljama. "Nasilje nad ženama i devojčicama ima razarajući efekat na svaki kontinent, zemlju i kulturu. Krajnje je vreme da se fokusiramo na konkretno delovanje koje svako od nas može i mora da preduzme da bi se suzbile te brutalnosti: zemlje članice u familiji Ujedinjenih nacija, civilno društvo i pojedinci, i žene i muškarci. "Vreme je da se probije zid čutanja a zakonske norme postanu stvarnost u životima žena", rekao je povodom otvaranja kampanje generalni sekretar Ban Ki Mun. Napori Ban Ki Muna koji su rezultirali i usvajanjem Rezolucije kao i sama kampanja, nastavak su dugogodišnjih priprema na nalaženju efikasnih mera u suzbijanju silovanja u ratu. Te mere postepeno su dobile današnje razmere, od prvih ratnih izveštaja o masovnim silovanjima u ratu u BiH, koji su šokirali svet na isti način kao i Kertarm, Omarska i Trnopolje, "logori

usred Evrope, sa plavookim i belim ljudima". Ogroman i izuzetno dobro dokumentovan izveštaj "Sramota rata: seksualno nasilje nad ženama i devojčicama u konfliktu", koji je krajem prošle godine za UN priredila Integrated Regional Information Networks (IRIN), govori o razmerama ovog problema i o njegovim ogromnim posledicama po zajednice čije je istorije trajno obeležio. Seksualno nasilje u oružanim konfliktima, jedno je od "najvećeg čutanja istorije": iako je silovanje gotovo uvek pratilo velike istorijske lomove, pobjede isto kao i ratove, jako je malo bilo sistematskog bavljenja ovom temom među istoričarima, političarima, i uopšte, među svima koji kreiraju svet u kome živimo. Istoriske grade je bilo, ali je nema i u školskim udžbenicima: više od 100 000 silovanih Nemica u Berlinu nakon ulaska Crvene armije; organizovana trgovina hiljada žena za potrebe japanske armije za vreme Drugog svetskog rata; Jevreijke silovane od strane Kozaka za vreme pogroma u Rusiji 1919. godine; stotine hiljada bengalskih žena silovanih za vreme naleta pakistanske armije 1971. godine u Bangladeškom ratu za ocepljenje. Prečutkivanje prati silovanja i u svakodnevnom životu najrazvijenijih zemalja koja najviše nude žrtvama. U manje razvijenim društvinama, a posebno u onima izgrađenim na patrijarhalnoj strukturi, to prečutkivanje je još drastičnije, a posebno ako je deo konflikta koji se tiče "nacionalnih" osećanja i "časti" zajednice. Sa druge strane, u poslednjih desetak godina medije su prelavile vesti o sistematskom silovanju žena u vreme i u ime ratova. Brojnost medijskih izveštaja bi mogla biti znak povećane senzibilnosti

javnosti. Međutim, Jakin Erturk, specijalni izveštač UN za nasilje nad ženama, smatra da je ipak reč o rapidnom širenju seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u svetu. Radi se o činjenici da se priroda rata u poslednje dve decenije promenila i to na način koji je drastično ugrozio žene. Umesto nacionalne vojne sile ciljno uperene jedne protiv druge, drugu polovinu XX veka obeležili su brojni ratovi i regionalni konflikti na liniji rasnih, religijskih i etničkih podela. UN navodi podatak da je najveće "ubrzanje" nastupilo u periodu između 1989. i 1997. godine: započeta su 103 konflikta u 69 zemalja sveta. U tom periodu civilne žrtve činile su više od 75 procenata, za razliku od samo 5 procenata na početku XX veka. U svom specijalnom izveštaju iz 2002 godine, generalni sekretar UN Kofi

puštanje socijalnih kočnica pod terebotom velikih sukoba, i naročito je rašireno u sredinama gde uloga žene ima posebnu simboliku, čineći je tako izuzetno ranjivom. Slomove takvih tradicionalnih zajednica u periodima rata karakteriše opšti haos u kome silovanje postaje važno oružje. "Primarni cilj silovanja u ratu je da infiltrira traumu kojom će razoriti porodične veze i grupnu solidarnost u 'neprijateljskom taboru'. Osim što služi demoralizaciji neprijatelja, silovanje takođe može da postane i integralni aspekt etničkog čišćenja", kaže se u studiji "Postati prezren: silovanje kao oružje rata" Bulent Dikena i Karsten Bage Lausten objavljenoj u uglednoj Sage publikaciji "Body and society". U Bosni i Hercegovini, navodi se u "Sramoti rata", zabeleženi su brojni primeri javnog silo-

nović (15 godina). Pred Sudom BiH u Sarajevu su za iste zločine kazne izrečene Radovanu Stankoviću (20 godina), ali se on od maja 2007. nalazi u bijegu, te Gojku Jankoviću (34 godine) i Nedi Samardžiću (24 godine).

Justice report podseća da je presudom Dragoljubu Kunarcu i ostalima iz 2001. godine, silovanje po prvi put u istoriji proglašeno zločinom protiv čovječnosti. U obrazloženju presude Tribunalu zaključeno je da je silovanje korišteno kao oruđe terora. Do sada je održano i 12 suđenja za silovanja pred Sudom BiH, a nekolicina ih je još u toku. Najviše ih je za Foču, za koju je Gojko Janković dobio 34 godine, a Radovan Stanković, koji je još uvek u bekstvu, 20 godina. "BiH jeste odmakla u potrazi za pravdom, sigurno više nego druge zemlje u regionu, ali s obzirom na broj zločina i žrtava, još smo daleko i ne znači da ćemo je naći. Žene koje su silovane u ratu i danas žive jako teško. Ne samo materijalno. Ali, iz mojih kontakata sa njima, vidim koliko je teško nositi se sa tom činjenicom iz dana u dan, živjeti s tim. Ipak, veoma je važno da se danas o tome ovdje puno priča. Iako još ima žena koje nikada nisu rekле da su bile silovane, dosta ih o tome govori javno i time daju podršku i drugima da progovore. Mislim da su one ustvari i najhrabriji i najglasniji zagovornici procesuiranja ratnih zločinaca", kaže za "Helsinšku Povelju" Nidžara Ahmetašević, urednica Justice report. Ona kaže i da je impresionira hrabrost žena da uđu u sudnice i sednu nasuprot ljudi koji su ih silovali, ali da su takva svedočenja zapravo presudna. "Osim što su se dešavala u Hagu, kako je značajno što se ta svedočenja danas dešavaju i ovdje. Kako zbog samih žrtava, tako i zbog počinilaca od kojih većina sigurno nije vjerovala da će te žene, često djevojčice u trenu silovanja, ikada imati hrabrosti da ikome priznaju šta su doživjele. A one hrabro, ponosno, dođu u Sarajevo u sudnicu, sjednu naspram njih i ispričaju svoju priču kojoj je teško proturječiti. I to je dio procesa ozdravljenja, ne samo njihovog, nego cijelog društva. Vraća se osjećaj da je pravda možda ipak moguća", kaže Nidžara Ahmetašević. Jedna od najvećih ironija je da su žene koje su silovane

Postoje brojni razlozi zbog kojih nema precizne statistike o silovanjima u ratu, što je problem koji je bio, a i danas je, posebno irritantan na našem području. Procene o broju silovanih žena za vreme rata u Bosni i Hercegovini kreću se od 14.000 do 50.000.

Anan upozorio je da žene i deca "čine većinu svih žrtava" savremenih oružanih konflikata i njihovih posledica.

Postoje brojni razlozi zbog kojih nema precizne statistike o silovanjima u ratu, što je problem koji je bio, a i danas je, posebno irritantan na našem području. Procene o broju silovanih žena za vreme rata u Bosni i Hercegovini kreću se od 14.000 do 50.000. Statistika konflikta u Ruandi varira još i više - od 15.700 do 500.000 silovanja u izveštajima. Problem precizne statistike silovanja u ratu nije uzrokovan isključivo političkim interesima; silovanje je veoma specifičan ratni zločin. Njegovom zataškavanju teže i počiniovi i žrtve, na individualnom i na kolektivnom nivou. Jedni zbog počinjene sramote, straha od izopštenja i neprihvatanja (žrtve), njihovo (muško) rukovodstvo kojima je poruka i bila upućena zbog prikrivanja razmera "štete", a počinitelji - po starom dobrom običaju, motivisani bežanjem od i odgovornosti i od krivice. Seksualno i rodno zasnovano nasilje (Sexual- and gender-based violence - SGBV) prati po-

vanja muslimanki, što je čitavu porodicu i/ili zajednicu koja to mora da posmatra činilo "jednakim" žrtvama. Brojna svedočenja potvrđuju da su u logorima muslimanke silovane dok ne bi ostale trudne, i zadržavane u zatočeništvu sve do porođaja, da ne bi mogle da abortiraju. Justice Report, online publikacija uglednog BIRN-a, zabeležila je veliki broj svedočenja silovanih žena u BiH, a naročito u regionu koji je postao simbol tih užasnih višegodišnjih maltretiranja, u Foči: nekadašnja sportska dvorana "Partizan" u ovom gradu bila je jedno od mjesta masovnih silovanja djevojčica, djevojaka i žena. U logor je pretvorena već na samom početku rata 1992. godine, a izveštaji i svedočenja govore da su zatočenici bili Bošnjaci, pretežno žene i deca, ali i stariji ljudi, koji su boravili u neuslovnim prostorijama, izgladnjivani i podvrgavani fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Gotovo sve žene su više puta silovane. Zbog silovanja žena u Foči, pred Tribunalom u Hagu osuđeni su Dragoljub Kunarac (na 28 godina), Radomir Kovač (20 godina), Zoran Vuković (12 godina) i Dragan Zele-

tokom konflikta, najpodložnije daljoj seksualnoj eksploataciji. Ogroman broj njih nikada ne dobije adekvatnu psihološku pomoć za prevazilaženje trauma. One ulaze u loše partnerske odnose, postajući žrtve porodičnog nasilja. One takođe predstavljaju i grupu najpodložniju sex trafikingu u kojem se agonija nastavlja, često do smrti.

SAN O BOLJEM ŽIVOTU

Piše: **Erna Mačkić**, Justice Report, BIRN

Dvadeset sedmogodišnja J.F. od 1993. živi na području općine Hadžići, gdje je došla zajedno s majkom i još petero braće i sestara, nakon progona iz Foče 1992. godine i mnogo dana provedenih po raznim istočnobosanskim zatočeničkim centrima pod kontrolom snaga tadašnje Srpske Republike BiH. Ispovijest J.F. je tako bolno drugačija od drugih priča o ratu jer je ona sa samo 11 godina, kada je bila tek peti razred osnovne škole, više puta brutalno silovana. Ni danas ne zna imena osoba koje su joj to uradile, ali se sjeća onog što

na naša kućna vrata. Ispitivali su nas gdje su nam pare, gdje je vojska... Tada su odveli mog oca. Po nas su došli u sumrak istog dana i naredili da idemo s njima. Iznad naše kuće sastali smo se s ocem, kojeg nisam mogla prepoznati, lice mu je od udaraca bilo izobličeno. Vojnici su nam svima naredili da se ponemo na kamion i odvezli su nas u stanicu policije u Miljevini. Moja najmlađa sestra, koja je tada imala osam mjeseci, nije imala ni cuclu, ali Bog dao da ne plače na tom putu. U policiji je jedan čovjek pitao moga oca da li je živ neki naš komšija i gdje je. Otac je odgovorio da ne zna, a on ga je počeo udarati. Nisam to mogla gledati, a ništa nismo mogli ni uraditi. Vidjela sam samo kada mu je na čelu ugasio cigaretu. Otac je ostao u stanici policije, a nas ponovo trpaju na kamion i odvoze u sportsku dvoranu 'Partizan'. Kada smo tam došli, zatekli smo na podu razbacanu neku odjeću, i na tome smo spavali. Tu smo ostali deset dana. Nije bilo struje, a za svih deset dana nam nisu davali ništa da jedemo. Jedan od stražara, koji nas je čuvao, govorio je da možemo izići da kupimo nešto za jelo, ako imamo para. Mi nismo imale. Druge žene su izlazile i kupovale hljeb. Ja sam skupljala mrvice hljeba i

došla. Nisam smjela. Vani je bilo puno vojnika. Kada je svanulo, on me je vratio u 'Partizan', gdje sam našla majku. Nije me ništa pitala. Znala je šta mi se desilo. Vojnik koji me je prvi silovao bio je naoružan i govorio je drugačijim accentom. Mislim da nije bio iz Bosne. Ne znam kako se zove. Idući noć ponovo je došao taj isti vojnik i odveo moju majku i mene. Stražaru je rekao da se nećemo puno zadržati, da samo trebamo nešto očistiti. Došle smo u neki stan, on je naredio da se okupamo, a kada smo to uradile, silovao me pred majkom, a onda nju preda mnom. Nikada tu scenu neću zaboraviti. Plakale smo, ali nismo smjele pričati. Kada je sve završio, opet je rekao da idemo, ali mi nismo smjele. Ujutro nas je on vratio u 'Partizan'. Poslije toga, mene je svaku večer, sedam noći zaredom, odvodio. Kada god bi došao po mene, moji braća i sestre, od kojih sam bila najstarija, govorili su: 'Seko, idi.' Nisu znali šta mi radi... Imala sam tada kratku kosu i ličila na dječaka, ali nije mu to smetalo da me izdvoji iz te mase ljudi.

Jedan dan su došli i rekli da idemo na razmjenu u Kalinovik. Ipak su nas odveli u jednu školu, koja je već bila puna zatrobljenika. Tu nam je prišao jedan čovjek, obratio se mojoj majci i rekao da će me odvesti. Majka je mislila da će me i on silovati i počela je plakati, ali me je i on odveo. Dok me je vodio, rekao je da se ne plašim, da zna moga oca, i odveo me svojoj kući. Tamo su bile njegova žena i sestra, i rekao im je da mi nađu nešto robe, da se presvučem. On je tu noć morao da ide na liniju, a meni je rekao da ne izlazim do jutra, i da se, kada svarane, vratim sama u školu. Kada sam se vratila, majka me opet nije ništa pitala. Tek kasnije, kada smo oslobođene, ispričala sam joj šta se desilo te noći i da mi je taj čovjek pomogao. I u školi u Kalinoviku smo ostali desetak dana. Tu su nam davali hranu, a spavali smo na strunjačama. Jedan dan su opet došli i rekli da idemo na razmjenu, a odveli su nas u mjesto Jažići, iznad Kalinovika, i zatvorili u neki magacin u kojem su bili tenkovi. Tu je bilo strašno hladno. Spavali smo na paletama, a nuždu vršili u nekoj kanti. Tu me niko nije tukao, niti me izvodio. Napokon, nakon otprilike sedam dana, došao je neki čovjek, Srbin,

U Bosni i Hercegovini, navodi se u "Sramoti rata", zabeleženi su brojni primeri javnog silovanja muslimanki, što je čitavu porodicu i/ili zajednicu koja to mora da posmatra činilo "jednakim" žrtvama. Brojna svedočenja potvrđuju da su u logorima muslimanke silovane dok ne bi ostale trudne, i zadržavane u zatočeništву sve do porođaja, da ne bi mogle da abortiraju.

je preživjela. Zbog posljedica silovanja, J. danas ne može imati djece. Vjeruje da joj se ništa gore od onog što je doživjela ne može desiti. Sanja da završi srednju školu, da nađe posao, kako bi mogla pokušati živjeti život barem koliko-toliko sličan onom kojim žive njene vršnjakinje. Ima status civilne žrtve rata i mjesecnu materijalnu pomoć u iznosu od 500 KM (oko 250 eura).

O onome što je preživjela priča hrabro i gotovo bez suza. "Naoružani vojnici počeli su dolaziti u selo, a mi smo pred njima bježali u obližnju šumu. Oni su obično pljačkali i palili kuće. Jednog dana su vojnici, njih pet ili šest, iznenadno došli

vodu, koju su nam donosili, i time smo hranili moju malu sestruru.

Drugu noć našeg boravka u 'Partizanu' došao je jedan vojnik i rekao: 'Ti u zelenom džemperu, ideš sa mnom, trebaš mi da počistiš stan.' Ta u zelenom džemperu bila sam ja. Kad smo došli u stan, naredio mi je da se okupam. Otišla sam i okupala se hladnom vodom jer nije bilo tople. Kada sam izišla iz kupatila, krenuo je prema meni, a ja sam potrčala prema prozoru. Htjela sam da skočim, a on me je uhvatio i spriječio. Onda me je silovao. Izgubila sam svijest dok je to radio. Kada sam došla sebi, rekao mi je da se vratim odakle sam i

i tražio moju mamu. Ona nije htjela da se javi jer je mislila da opet hoće da je vode na silovanje. Nakon što je par puta pitao za nju, ona se ipak javila. On joj je tada rekao da pokupi svoju djecu, te izveo još jednog dedu i nenu, i rekao da idemo na razmjenu. I pustili su nas na tu razmjenu. Išli smo u koloni. Deda je išao naprijed i morao je da nosi bijelu zastavu. Čovjek koji nas je izveo iz sale rekao nam je da imamo dva sata da predemo planinu Rogoj, a ako i minutu zakasnimo, počet će pucati po nama i sve nas

Ispovijest J.F. je tako bolno drugačija od drugih priča o ratu jer je ona sa samo 11 godina, kada je bila tek peti razred osnovne škole, više puta brutalno silovana. Ni danas ne zna imena osoba koje su joj to uradile, ali se sjeća onog što je preživjela. Zbog posljedica silovanja, J. danas ne može imati djece. Vjeruje da joj se ništa gore od onog što je doživjela ne može desiti.

ubiti. Krenuli smo. Najmlađu sestru sam ja nosila u naručju, a mama najmlađeg brata. Ostali su hodali. U jednom trenutku shvatili smo da smo u minskom polju i vidjeli da usred polja leži muško tijelo. Zastali smo. Mislimo da je to kraj. Onda smo u daljini vidjeli neke vojnike. Nismo znali čiji su, ali smo ih počeli dozivati da nam pomognu. I došli su i izvukli nas. Tek kada su se približili, vidjeli smo da nose oznake Armije BiH. To je bio kraj jednog dijela naših patnji.

Oni su nas doveli u neku zemunicu, dali nam malo čaja, a onda nas odvezli u jedan hotel na planini Igman, gdje je već bilo puno izbjeglica. Tu smo ostali jednu noć, a onda prešli u školu u Tarčin, gdje smo, zajedno sa drugim izbjeglicama, ostali naredna tri mjeseca. Nakon toga su nam dali, cijeloj našoj porodici, jednu kuću na području Hadžića na korištenje. Tu moja majka i braća i sestre žive i danas. Njih šestero zajedno. Ja sam se u toku rata i razboljela, pa su me, samu, pripadnici UNPROFOR-a prevezli u bolnicu u Sarajevu. Doktori su me pregledali i mislili su da sam trudna. Nisu me ni pitali, a ja im nisam mogla objasniti da kada sam prvi put silovana, još uvijek nisam imala ni prvu menstruaciju. Ležala sam tu mjesec i po. Pošto je grad bio u opsadi, niko nije došao da me vidi. Neko je ipak našao načina da mojoj majci javi

da sam umrla. Kada sam napokon izašla iz bolnice, i uspjela se nakon skoro šest mjeseci vratiti u kuću i gdje je bila moja porodica, majka me nije prepoznala. Onda je počela plakati i samo je govorila: 'Živa si, hvala Bogu...' Ostali smo živjeti u toj kući do kraja rata. Ja sam položila preostale razrede osnovne škole. Htjela sam ići u srednju školu, ali nismo imali para za mene. Oca nikada nismo pronašli, do danas. Čak ni njegove kosti. U jednom trenutku smo moralni prijaviti da je mrtav kako bi majka dobila

jala penziju, da imamo od čega živjeti. Godine 2003. sam se udala. Nikada s mužem nisam pričala o tome što sam preživjela. Nije me ni pitao. Iznajmili smo stan i živjeli. On je povremeno radio, kada ga neko zovne da mu nešto uradi. Preživljavali smo u malom stanu, bez vode. Međutim, 14. februara ove godine muž mi je poginuo. Sad ne znam što će ni gdje biti. Najviše bih voljela završiti srednju školu, pokušati naći posao. Znam što će biti dalje, ali ničega se ne bojam. Valjda mi se od ovoga što sam preživjela ništa gore ne može desiti."

U TRI LIKA I U TRI ČINA

Piše: Rade Vukosav

Tri dramatično-spektakularna lika Radovana Karadžića već 18 godina užasavaju svjetsku javnost. Za mnoge je njegovo trinaestogodišnje skrivanje i bježanje od pravde bilo misteriozno, dok su drugi cijenili da neka moćna institucija stoji iza toga. Stvaranje Srpske demokratske stranke (SDS) u Bosni i Hercegovini (BiH) uoči prvih višestrašnakačkih izbora, propraćeno je odbacivanjem iz rukovodstva stranke Vladimira Srebrova, (Milana Nikolića), profesora Sarajevskog univerziteta, jer je, iako

rođeni Srđanac iz Požarevca, bio za cijelovitu BiH, bez rata, a za predsjednika SDS je postavljen ratoborni Radovan Karadžić, koji je odigrao kognog izvršioca, razbijača i zločinca za BiH. Ovom ujdurmom je upravljao Miloševićev režim iz Beograda i JNA uz Miloševića. U prvom Radovanovom i liku i njegovoj ulozi i ujedno u prvom činu igre i njegove uloge na ovim prostorima je, od početka, bilo jasno, uočljivo indikativano da se spremi zastrašujuće nevrijeme. Katastrofa. Silni, neumjereni prepotentno bahati, arogantni ksenofobični i urbofobični ("Idemo u gradove, da pobijemo gđe") Radovan, iza koga su stajali Miloševićev režim, armada, tada još zvana JNA, uz ogromni ubojni arsenal. Radovan prijeti svima i ucjenjuje Bosnu da prihvati Miloševićevu opciju, položaja BiH, bez priznavanja njenoga suvereniteta u zamišljenoj SR Jugoslaviji. U Skupštini BiH on prijeti da će BiH biti "odvedena u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak" "Srbi znaju kako će". I pokazao je kako će. Miloševićevi mitingaši koji su dolazili preko Drine, davali su polet Karadžićevim ekstremistima i strah nesrbima u BiH, a Radovanu kuraž. Doktor psihijatrije, zaklet Hipokratu, prijeti Bosni sudbinom Hrvatske, koja je u to vrijeme ubijana od strane početničene JNA. Izdvaja i ograničava neke svoje "Srpske autonomne oblasti" (SAO), povezuje ih sa "Republikom Srpskom Krajinom" u Hrvatskoj, blokira svako kretanje, postavlja barikade po putevima BiH i u Sarajevu. JNA, na njegovo strani, izvlači sve tenkove, teško naoružanje i ostalo oružje i municiju iz Sarajeva i tim arsenalom, razmještenim oko Sarajeva, opkoljava i blokira grad, pripremajući mu opsadu i ubijanje koje je trajalo bezmalo 1400 dana. Ubijao je pitomi grad koji ga je prihvatio i u kome je od seljačića postao ugledna ličnost. Radovan je znao da se priprema rat i u tome smislu je prilagođavao svoje stavove.

Pisac ovih redova, našavši se tada u Konjicu, vidjevši što se spremi, užasnut Radovanovim držanjem i prijetnjama, piše mu pismo preko Skupštine SR BiH, a fotokopiju pisma, radi sigurnosti uručenja, šalje i sekretaru Skupštine. Sekretar Skupštine tu fotokopiju predaje Muslimanskom glasu (MG) u Sarajevu

koje MG objavljuje i još neke druge sarajevske novine. Pisano 18. oktobra 1991. godine, objavljeno 25. oktobra 1991. Evo citata pisma u cijelosti: "Gospodine Karadžiću, često vas gledamo na tv – kako u Skupštini BiH prepotentno 'zastupate nas Srbe u BiH' i kako svojim krutim i nametljivim stavovima minirate svaki sporazum o BiH kao republici ravno-pravoj ostalim republikama u nas. I Milošević i vi svojim oportunističkim stavovima i pritiscima – koji su odbojni za sve – izgonite ostale narode, našu braću, iz Jugoslavije. Poznato je da je ta politika, koju vi i Milošević vodite, suprotstavila nas Srbe svima i svakome. Najprije ste nas zastrašili pa nas zavadiли sa svojim republikama BiH i Hrvatskom. ZASTRAŠI PA VLADAJ. Sada u Skupštini SR BiH i našoj BiH prijetite sudbinom, bolje reći zlosltnom sudbinom Hrvatske, ako ne prihvatimo Miloševićevu razaračku politiku. Prijetite velikom batinom koja sada 'redi' Hrvatsku i koja hunkim pohodima i neviđenim razaranjima novih Gernika razbijaju ma kakvo zajedništvo na ovim prostorima. Zar se mi u našoj BiH zaista moramo suočiti sa pogibijama samo zato što želimo da naša BiH bude jednakopravna sa ostalim republikama kada je u pitanju suverenitet istih. ZAR BIH MOŽE STVARATI SAVEZ SUVERENIH DRŽAVA JUGOSLAVIJE AKO I SAMA NIJE SUVRENA? TO JE APSURD! Kad vučete vaše poteze: vršite regionalizaciju po nacionalnoj osnovi, izdvajate se, samovoljno stvarate nekakve SAO krajine, najavljujete spajanje SAO krajina u BiH tzv. Kninskoj SAO krajini, šurujete sa Šešeljom i Kilibardom, vršite privatne mobilizacije i ratove, prisilno prisvajate kanale TV Sarajeva lišavajući građane BiH da gledaju svoju TV i dovodeći ih u poziciju – htjeli ne htjeli – da gledaju ratnohuškačku Miloševićevu TV, a da za te poteze ne pitate Skupštinu BiH, jer ne priznajete Republiku BiH. Time služite Miloševićevoj zavojevačkoj politici. ZATO I BIVATE PREGLASANI – VI – A NE SRPSKI NAROD. Gospodine Karadžiću, vi niste Srbin, a ponajmanje behaovac, jer ste Crnogorac. Došli ste da izigravate ulogu nekakva Mojsija za srpski narod. Rasturate nam BiH i niste se pokazali kao mudar političar, jer vašim stavovima zastrašujete Srbe, širite nepovjerenje među našim narodima, a time i razarate

Jugoslaviju, dobro znajući da u Miloševićevu i vašu Jugoslaviju niko ne želi ući. Začudo vi istrajavate na tome i SAMO NA TOME. 'SVI SRBI U JEDOJ DRŽAVI' je više idilična želja nego ostvariva mogućnost, a najviše zbog toga što Milošević i vi hoćete 'samo takvu i takvu Jugoslaviju i nikakvu drugu' što je i razorilo svaki smisao za našu državnu zajednicu. Ne-ma takve države u Evropi u kojoj su obuhvaćeni svi građani jedne nacije. To je bio pokušao ostvariti Hitler pa je, poslije Drugog svjetskog rata, više Nijemaca ostalo u dijaspori nego što ih je bilo prije rata, te su svi bježali u Njemačku. Baška gubitak mnogih teritorija. Ne činite iste greške, zaboga. Od svih političkih opcija za novu državnu zajednicu Miloševićeva je najkravljija, a što se odrazilo i u Hrvatskoj. Nemojte nam prizivati zlosretnu sudbinu Hrvatske. Molim vas da u našem parlamentu ne govorite u moje ime. Govorite vi, gospodine Karadžiću, u ime stranke SDS, a ne u ime svih Srba koji vas nisu ovlastili da tako govorite, jer Miloševićevom i vašom politikom smo mi Srbi postali najomrznutija naci-

što. Svijet će se zamoriti, dići će ruke od nas i mi ćemo postići naš cilj. Neka izgine pola srpske populacije i mi ćemo imati svoju državu. Muslimani su biološki otpad...' I svi ostali njegovi nasljednici u RS i dalje, po njegovoj matrici, vrše opstrukcije kojima destabilizuju BiH. Razvlašćeni Radovan se povlači u ilegalnost da izbjegne odgovornost za zlodjela. Optužen za genocid, likvidacije, kažnjavanja, nehumane akte i ostale zločine počinjene prema muslimanima, Hrvatima i ostalim civilima nesrbima u BiH od 1992. do 1995. godine. Genocid u Srebrenici, trogodišnje granatiranje Sarajeva, formiranje logora za nesrebe i ubijanja, silovanja zatvorenika, otmicu vojnika UN i njima postavljanje živog zida, kao živog štita tokom NATO bombardovanja RS. Nakon 13 godina skrivanja pod lažnim imenom Dragan Dabić, mag, враč, prevarant, zakukljen u ljušturu, u larvu avetijski zastrašujućeg i komičnog izgleda u ljudskoj spodobi. Zarastao u sijedu kosu i bradu sa naočalima i nekakvom crnom mašnom na vrhu glave, odjeven u crno, vršio je nadriljekarsku

U prvom Radovanovom i liku i njegovo ulozi i ujedno u prvom činu igre i njegove uloge na ovim prostorima je, od početka, bilo jasno, uočljivo indikativano da se sprema zastrašujuće nevrijeme. Katastrofa. Silni, neumjereno prepotentno bahati, arogantni ksenofobični i urbofobični ("Idemo u gradove, da pobijemo gadeve") Radovan, iza koga su stajali Miloševićev režim, armada, tada još zvana JNA uz ogromni ubojni arsenal.

ja. Nažalost! Naše su nevolje nastale onda kada se Milošević proglašio voždom svih Srba, a srbijanski parlament usurpirao sebi pravo da 'brine o svim Srbima van Srbije'. Oslobađajući se vaše politike, skidam svoj dio kolektivne odgovornosti za sve ono što činite 'u ime srpskog naroda'. Kako je zločinački vladao u Republici Srpskoj (RS), uz fatalne posljedice za BiH i cijelo region, poznato je.

Drugi lik i čin njegove igre zvani Radovan Karadžić počinje nakon predaje vlasti predsjednika RS. Njegova nasljednica Biljana Plavšić se nije pokazala bojom. Dokaz su njene prijetnje i ucjene: "Mi Srbi ćemo biti toliko uporni i nepotpustljivi i nikad nećemo pristati ni na

vratžbinsku praksu, "alternativnu medicinu", varajući naivne u moć svog nadriljekarstva i ko zna šta još ne. Treći njegov lik i čin u njegovoj igri, koji još nije završen, je, ovoga puta i posljednji. Na ispitivanju u Den Haagu sjedi Radovan podšišan i obrijan, smršao, osijedio, sa upalim i spuštenim podočnjacima; suše mu se usta, uspija ustima i guta "knedle", pokušava da se i nasmiješi. Nastoji da se zakloni i opravda iza "obećanja" Ričarda Holbruka da, "nakon predaje vlasti i povlačenja iz politike neće biti gonjen". K'o misli i hoće da kaže: što ću ja ovdje, nakon Holbrukove garancije da neću biti gonjen, kad sam se već svojom ostavkom iskupio? On ipak dobro zna gdje je dospio. I zašto je tamo dospio. Pa neka preživjele žrtve svjedoče.

U KUĆAMA STRAVE I UŽASA

Piše: **Avdo HUSEINOVIĆ**

Silovatelj 12-godišnjih djevojčica pobjegao iz fočanskog zatvora

Radovan Stanković

25. maja 2007. godine, Radovan Stanković, osuđen na 20 godina zatvora za ratni zločin u Foči, pobjegao je iz Kazneno-popravnog doma u Foči. Pobjegao je uz pomoć pomagača čiji se auto ispriječio kolima zatvorskog osiguranja kojim je transportiran do Kliničkog centra u Foči radi stomatološkog liječenja. Na putu do fočanske bolnice, udaljene samo kilometar od KPZ Foča, vozilu koje je transportiralo Stankovića ispriječilo se vozilo "golf 3" u koje je Stanković uskočio. Sumnja se da je akcija Stankovićevog bijega bila dobro isplanirana, jer sve se dogodilo na putu koji je veoma frekventan. Niko od osiguranja Stankovića nije ni pokušao da intervenira ili sprječi otmicu, a javno se Fočom priča da su u ovu otmicu bili uključeni prvi ljudi KPZ Foča, fočanske policije, kao i sami pratioci koji su Stankovića vodili kod stomatologa. Nezvanično se pričalo da je u fočanskoj policiji i tamošnjem zatvoru zaposlen priličan broj Stankovićevih prijatelja, ratnih saboraca, a među njima ima i rodbine, pa čak i onih koji su sa njim povezani i kumovskim vezama. Postavlja se pitanje tko je odobrio da Stanković služi kaznu "u svojoj avlji?" Po Mustafi Bisiću, tadašnjem zamjeniku državnog tužioca, sve je urađeno po modernom evropskom zakonu. Bisić je zaboravio da je te moderne evropske zakone teško sprovesti u zaostaloj i ovako uređenoj državi BiH. Tek nekoliko sati kasnije, kada je Stanković već prešao u Crnu Goru preko vrleti Maglića, objavljena je informacija da je pobjegao. Njegovi poma-

Radovan STANKOVIĆ

gači, vođe fočanskog zatvora i fočanske policije, točno su znali koliko je potrebno vremena da njihov prijatelj stigne do sigurne pozicije. U Foču su se već iste noći vratili Stankovićevi jataci koji su ga odveli na sigurno. Dobro isplaniran, korišten je put do Maglića, kako bi se zaobišao granični prijelaz Šćepan Polje. Najčešće se može čuti komentar da je Radovan već tokom noći stigao u teško prohodni dio Crne Gore, na potezu između Nikšića i Pljevalja. Prvi čovjek fočanskog zatvora Aleksandar Cicmil, vidjevši u šta se uvalio, počeo je najavljivati istragu protiv osiguranja, a uskoro je po naradi Milorada Dodika i smijenjen. Međutim, za njegovu egzistenciju nisu se brinuli Fočaci. Za slične njemu postoje fondovi koji neće dozvoliti da njihove familije ispaštaju.

Stanković je pobjegao na sličan način kao i Veselin Batko Vlahović "monstrum sa Grbavice", koji je 18.juna 2001.godine pobjegao iz zatvora Spuž kod Podgorice u Crnoj Gori. Tko je Radovan Stanković? Rođen je 10. marta 1969. u selu Trebica, općina Foča, srpski vojnik osuđen na 20 godina zatvora pred Sudom BiH, za zločine protiv čovječnosti počinjene na području Foče u periodu od aprila 1992. do februara 1993. godine. On je zajedno s drugim

pripadnicima Miljevinskog bataljona, Brigade za taktičke operacije iz Foče, Vojske Republike Srpske u augustu 1992. godine formirao logor za žene u tzv. Karamanovoju kući, koju su vojnici zvali "javna kuća", u kojoj su zatvorili veliki broj osoba ženskog spola muslimanske nacionalnosti, od kojih su većina bile maloljetne, te su ih sistemska silovali i tukli. Komandant Miljevinskog bataljona je bio Pero Elez, a Nedо Samardžić, Zoran Samardžić i Nikola Brčić zajedno sa osuđenim Stankovićem koji su bili zaduženi za ženski logor u kojem su se srpski vojnici izvljavali nad djevojčicama od kojih su neke imale po dvanaest godina, prisiljavajući ih na oralni, vaginalni i analni seks. Žene su pored silovanja, također mučene i odvodene na prisilni rad. Nakon višegodišnjeg skrivanja, Stankovića je SFOR uhapsio 09. jula 2002. godine, nakon čega je prebačen u pritvorsku jedinicu Tribunalu u Haagu. Na suđenje u BiH njegov predmet je prebačen 29. septembra 2005. godine. Predmet Radovana Stankovića je prvi koji je iz Haškog tribunala prebačen u Tužiteljstvo BiH i suđeno mu je pred Sudom BiH.

OPTUŽNICA:

TAČKE 1-4

Porobljavanje i silovanje FWS-75, FWS-87, FWS-132, FWS-190, A. S., A. B., J. B., J. G. i drugih žena u Karamanovoju kući

4.1 Pero Elez, vođa srpske paravojske na položaju regionalne vlasti, komandovao je Miljevinskim bataljonom koji je bio potčinjen Fočanskoj taktičkoj brigadi. Štab Miljevinskog bataljona bio je u motelu "Miljevina". Neki vojnici pod komandom Pere Eleza, među kojima je bio i Radovan Stanković, smjestili su se u napuštenoj kući jednog Muslimana koji se zvao Nusret Karaman. Dana 03. avgusta 1992, Dra-

Radomir KOVAČ

goljub Kunarac, u dogovoru sa Perom Elezom, odveo je FWS-75, FWS-87, FWS-190 i D.B., iz kuće u Foči iz ulice Osmana Đikića br. 16 u Miljevinu, gdje ih je predao Peri Elezu i njegovim ljudima, koji su ih, opet, premjestili u Karamanovu kuću. Kasnije su i druge žene i djevojke zatočene u Karamanovoj kući. Neke od njih su imale svega dvanaest i četrnaest godina. U razdoblju od 3. avgusta 1992. pa do otprilike 10. oktobra 1992., u Karamanovoj kući ukupno je držano najmanje devet žena i djevojaka, među kojima su bile FWS-75, FWS-87, FWS-132, FWS 190, A. S., A. B., J. B. i J. G., koja je imala 12 ili 13 godina i bila zatočena u Karamanovoj kući od otprilike 6. avgusta do otprilike sredine avgusta 1992.

Vrlo brzo nakon što su Srbi preuzeli kontrolu nad Miljevinom među Muslimankama se tihim glasom prouzijela informacija da su otvorili javnu kuću. Pritchalo se da dovode mlade žene i djevojke, a onda "njihovi" idu i izjavljuju se nad njima. "Samira je bila moja najstarija kćerka, imala je 12 godina. Jedan dan su došli po nju", priča Mejra iz Miljevine i dodaje "kad su je vratili, ispričala je da je bila u Karamanovoj kući, da je tamo bilo još djevojaka. Ostala je kod njih sedam dana i da su je silovali. "Vojnici su ih svakodnevno silovali. Među njima su bili Pero Elez, Radovan Stanković, Zoran i Nedо Samardžić, Duško Pržulj, Nikola Brčić...U septembru 1992. svim Muslimankama koje su još uvijek živjele u Miljevini naređeno je da idu. Autobusima su prevezene u Foču i smještene u zgradu Partizan, da bi ponovo bile vraćene u autobuse.

Sa Mejrom su bile njene tri kćeri. Samira joj se grčevito držala za ruku govoreći joj da hoće da je ostave. Ispred autobusa bio je Radovan Stanković. Mejra ga je pitala zašto hoće njenu kćerku. Odgovorio joj je da pita Peru Eleza. Ušla je sa djecom u autobus. Za njom su ušli srpski vojnici. Istrigli su joj Samiru iz naručja koja je plakala i molila da je ostave. Čvrsto je držala majčine ruke, a onda kad je vidjela da će joj Stanković kamom osjeći ruku, Samira je popustila majčinu ruku. Mejra je zapomagala da joj ostave dijete. Niisu se obazirali, odveli su je. Mejra je nakon toga nikad više nije vidjela. "Nedo Samardžić i Radovan Stanković su Samiru izvukli iz autobusa i doveli je u Karamanovu kuću. Prvo ju je siloval Nedо, a onda i Pero Elez", ispričale su pred Haškim tribunalom preživjele djevojke koje su već bile zatočene u toj kući. Stanković je sudjelovao u dodjeljivanju djevojaka vojnicima, a one koje nisu bile nikom date, kao što je Samira, mogao je silovati svaki vojnik kome je bilo dopušteno da uđe u Karamanovu kuću. Odobrenje za ulazak davali su Elez i Stanković.

Krajem oktobra u Karamanovu kuću je došao Dragan Zelenović sa grupom vojnika. Samiru, zajedno sa još tri djevojke, odveo je u Foču i predao ih Radomiru Kovaču koji ih je držao u svom stanu u kome je živio i Jagoš Kostić. Kovač je bio jedan od zamjenika ko-

Ostaci garderobe silovanih Bošnjakinja u Karamanovoj kući u Miljevini

mandira vojne policije i vođa paravojnih jedinica u Foči. Šta se dešavalo u tom stanu ispričala je jedna preživjela djevojka: "Stalno su dolazili vojnici, silovali nas i ponižavali. Jedan dan je nas četiri Kovač natjerao da se skinemo i gole plešemo na stolu. Silovali su nas stalno i Kostić i Kovač. Bile smo zaključane i nigde nismo mogle izlaziti. Samiru su silovali Slavo Ivanović, Željko i drugi..."

U stanu "strave i užasa" Samira je ostala do 20. oktobra, a onda je Kovač zajedno sa Vojkanom Jadžićem, nju i još jednu djevojku odveo u kuću blizu hotela Zelengora i predao ih nepoznatim vojnicima. Tu su ostale oko dvije sedmice. Silovanja i maltretiranja su bila svakodnevna. Kovač je povremeno navraćao. Nakon 15-ak dana Samira i ta djevojka odvedene su u stan u fočanskom naselju Podmusala. Opet su bile svakodnevno silovane. Nekoliko dana kasnije, Samira je predana Janku Tuti Janjiću, a dvije sedmice kasnije ponovo vraćena u Kovačev stan. I onda je 25. decembra 1992. Kovač prodao Samiru izvjesnom Dragecu za 200 maraka?! To je posljednja informacija o njoj. Od tog dana niko nije riječ nije čuo o nesretnoj dvanaestogodišnjojkinji iz Miljevine.

Silovanja u Foči

Miljevinski bataljon, Brigada za taktičke operacije iz Foče Vojske Republike Srpske u augustu 1992. godine je formirao logor za silovanje žena u tzv. Karamanovoj kući u Miljevini. Vojnici su spomenuti objekt nazivali "javna kuća". U logoru su bile zatvorene žene i djevojčice od kojih su neke imale 12 godina. Komandant Miljevinskog bataljona je bio Pero Elez, a Nedо Samardžić, Zoran Samardžić, Nikola Brčić, te Radovan Stanković koji su bili zaduženi za ženski logor. Ravnogorka Vojka Cicović bila je također jedna od ozloglašenih u ovom logoru. Vojnici su prisiljavali zatvorenice na oralni, vaginalni i analni seks. Žene su pored silovanja, također mučene i odvodene na prisilni rad. U fočanskom Srednjoškolskom centru bio je jedan od logora u koji su zatvarane djevojke i žene muslimanske nacionalnosti. Sve su bile silovane više puta. Najčešće su dolazili tzv.

Dragan ZELENOVIĆ

“Ćosini stražari”, među kojima su bili i Gojko Janković, Dragan Zelenović, Janko Janjić Tuta i Zoran Vuković. Žene koje bi se pokušale oduprijeti ili protiviti dobjale su žestoke batine, a onda bi doživjele i grupno silovanje. Mnoge od njih, uslijed takvog mučenja, poslije su se suočile sa teškim psihičkim problemima. Dok su jedne postale suicidne, druge su se branile indiferentnošću, a većina ih je bila u depresiji. Jedna od silovanih djevojaka iz Foče na kraju svog iskaza pred haškim Tribunalom izjavila je: “Neke od nas su doživjele i po 70 silovanja. To mučilište normalan čovjek ne može ni zamisliti. Molim vas kažite to svakome. Kažite svima da ima takvih ljudi-zvijeri tu, pored nas. Na kakvu god kaznu da ih osude, pravdi se udovoljiti ne može.”

Mevla Lepir je jedna od više hiljada silovanih žena. Silovana je u junu '92, u Miljevini kod Foče. O tome nikada nije svjedočila. Pozvana je kao svjedokinja pred trebinjski sud zbog prinudnog rada i porobljavanja na koji ju je natjerao te iste godine Momir Skakavac, kome je suđeno u Trebinju. Advokat Momira Skakavca Bajro Čilić (uhapšen u Sarajevu krajem marta 2008. godine, kada je pokušao unijeti drogu u Centralni zatvor op. A. H.), je zastrašivao Mevlu i ostale žene svjedočice da odustanu od svjedočenja protiv fočanskih zvijeri.

“Uvijek mi kaže: ‘Mevlo, Bajro je na telefonu, akšamhajrula.’ I pita da li želim da odem na kafu. Ja mu spustim

slušalicu. Jednom me nazvao, kaže: ‘Poslije ovog svjedočenja u Trebinju, ko garantuje život tebi i tvojoj djeci?!’ Pitao me gdje stanujem. Rekla sam: ‘Kuća bez broja.’ Sad, čim vidim 065, ne javljam se. Ali znam ko je s njim kad me zove: Vera Skakavac, sestra Momirova. Ona je bila gazda javne kuće u Miljevini, u koju je dovodila mnoge djevojčice. Saznala sam da je otvorila neki biljar-cafe u Miljevini. A sjećam se, jabuku s drveta nisam ubrala, a da njenoj majci, pokojnoj Mileni, nisam dala...” – ispričala je Mevla.

U julu '92, ujutro je na vrata Mevline kuće u Miljevini zakucao amidžić Momira Skakavca - Krsto Skakavac. Mevla je rekla da joj suprug spava. - *On se prodera: 'Digni se, majku ti jebem, naši ginu, a vi spavate! Moj muž se ustao, otišao u kapatilo, a ovaj ga pitao jel' to abdest uzima da klanja. Tad ga je udario po licu. Krv ga je zalila. Izašao je bosih nogu. Nisam ga više nikada vidjela. Danas nemam nikakva prava na njega. Čim sam ušla u sudnicu, prepoznala sam Skakavca. Propao je, osijedio. Sudija me je pitao da li poznajem okrivljenog. Rekoh: 'Da, '66. je godište.' Posljednji put kad sam ga vidjela došao je po mene i nekoliko drugih žena sa traktorom ispred kuće. Bilo je to nekoliko dana nakon što su mi odveli muža. Sjele smo na traktor i došle u grad. Na ulicama je bilo mnogo krava, dvjestotinjak. Dao nam je kante i naredio da muzemo jednu po jednu. A krave su na ulici isprepadane, tude su, podivljale...pa bi stalno odgurivale one kante. Prijala sam u sudnici kako su nam psovali majku s puškom na potiljku kad bi se mljeko prosulo. Tada se Bajro Čilić ustao i pitao me: 'Jesi li ti znala krave musti?' Ja sam ga pogledala i počela da se tresem, plačem...' Jedne večeri su joj nanovo pokucali na vrata. "Bila su trojica. Znala sam jednog, Ranko Vuković. Rekli su da ih je poslao Pero Elez, voda četnika u Miljevini, kasnije je izvršio samoubistvo. Pitali su me gdje mi je čovjek. Rekla sam da je odveden sa spavanja. Izvrnuli su osigurač, uhvatili me i prebacili u kuhinju. Nije bilo svjetla, čula sam samo kako je puška pala na stol. I jednog od njih: 'Ako pustiš glas, ubit će ti djecu. 'Počeli su me dirati... Izgubila sam svijest". Nakon toga, ne sjeća se mnoga osim da je najstarija kćer-*

ka pitala: "Majko, jesu li živa? Rekli su da su otišli do motela i da će se vratiti. Haj'mo bježati." Mevla se sa djecom sakrila u obližnju šupu. Nedugo poslije, čula je nanovo njihove glasove. "Ušli su kod jedne stare babe, komšinice, i pitali je je li me sakrila? Kad su vidjeli da nisam tu, počeli su kružiti napolju, oko šupe. Moje srce je toliko tuklo i lupalo da sam se prepala da me ono ne otkrije..." Mevla je tu ostala dovoljno dugo da pomisle da je uspjela pobjeći. Ona bi čas prebivala u šupi, čas u kući. Sve do momenta kad s jednim konvojem nije uspjela doći u Sarajevo.

Svjedokinja M. je bila među zatvorenim djevojkama u Karamanovoj kući u Miljevini. Ona je 1991. godine upisala prvi razred srednje škole u Gacku. Kada je počeo rat 1992. godine izbjegla je sa porodicom, te se grupa od oko 150 žena, djece i starijih osoba nakon nekoliko dana lutanja kroz šume i pregovora sa srpskom vojskom, koja ih je opkolila na dijelu puta, predala u blizini Kalinovika. Zatvoreni su u školi u Kalinoviku, gdje je svjedokinja M. bila sve do 5. augusta 1992. godine. U školu su dolazili vojnici, među kojima najčešće pripadnici jedinice Pere Eleza, uključujući Neđu i njegovog brata Zorana Samardžića, te Radovan Stanković, i odvodili žene. Kako je M. rekla, u školu je jedan dan došla i novinarka Gordana Drašković, uniformirana, te uzimala izjave od zatvorenica. Gordanu Drašković je M. viđala i kasnije i to u stanu u Foči, gdje je bila zatvorena sa drugim djevojaka, a Drag-

Nedо SAMARDŽIĆ

Gojko JANKOVIĆ

Ilijan Kunarac Žaga, koji je svjedokinju M. u grupi sa pet djevojaka odveo iz škole u Kalinoviku, predstavio je ovu novinarku kao svoju "ljubavnicu", rekla je M. Početkom augusta, zajedno sa četiri maloljetnice i jednom trudnicom, M. je premještena u stan u Foči. Na putu do stana Nedžo Samardžić je odveo jednu od djevojaka. M. je u noći kada je doveđena iz stana izveo vojnik koji joj se predstavio kao Ranko Radulović iz Crne Gore, dobrovoljac u jedinici Dragoljuba Kunarca. Radulović ju je prvi silovao. "Tražio je da se skinem. Pitala sam ga zašto i rekla da imam 16 godina. On se naljutio. Skinuo me je i silovao. Bila sam krvava po cijelom tijelu. Primjetila sam da imam posjekotine na rukama. Rekao mi je da mi je bolje da me je on odveo nego da me je silovala veća grupa vojnika", rekla je svjedokinja M.

Karamanova kuća u Miljevini

Nakon Radulovića, silovao ju je muškarac kojeg je identificirala po nadimku Vojvoda. "Bio je stariji čovjek. Odveo me i rekao da će me štititi kao otac. Stavio mi je nož pod grlo, skinuo pantole i rekao da se skinem. On mi je nanio najviše boli. Silovao me oralno, vaginalno i analno. Bila sam sva oduzeta", ispričala je M. Potom je odvedena, sa grupom djevojaka, u Karaman kuću i dodjeljenja Radovanu Stankoviću. U kući je bio i Nedžo Samardžić. "Mi nismo imali osjećaj da smo ljudska bića. Tretirali su nas kao roblje", rekla je M. dodajući da je svaka djevojka u kući bila dodjeljena jednom od vojnika koji su tu živjeli, izuzev 12-godišnje A. B. koja je bila "na raspologanju", što znači da su vojnici koji su dolazili mogli da joj rade šta su željeli, pojasnila je.

U junu 1993. godine je izvedena iz Karaman kuće i došla u posjed Janku Janjiću Tuti, koji ju je držao kao svoju seksualnu robinju sve do jula 1993. godine. Živjeli su u nekoliko stanova u Foči, stalno ju je prisiljavao na seks, te joj davao da konzumira drogu. "U to vrijeme sam bila potpuno ravnodušna. Bilo mi je svejedno da li će ostati živa", rekla je M. U julu 1993. godine Janjić ju je oslobođio, te je putem komisije za razmjene, preko Srbije dovedena prvo na Pale, gdje je provela nekoliko dana "u stanu nekog novinara", potom prebačena u kasarnu u Lukavicu, gdje je bila "zatvorena u sobu sa rešetkama", i na kraju u zatvor Kula odakle je razmjenjena 26. oktobra 1993. godine.

Svjedokinja čiji je broj dosjeda 3887 iz fočanske Čohodar Mahale svjedoči da je 25.juni 1992.godine bio najcrnji dan.

- Crnogorac me na oči moga sedmogodišnjeg sina silovao, tada je moj sin dobio napad ukočio se, a oči su mu bile otvorene. Udario me je još jednom i rekao: "Turkinjo nismo završili sutra ću ponovo doći". Iako sam bila sva u modricama, pritrcala sam mom sinu koji je bio bez svijesti, umivala ga i jezik mu izvadila van da se ne bi udušio, mada sam tada mislila da je mrtav. Odjednom je trepnuo i počeo da povraća, okrenula sam ga na stomak ne mogu vam to više opisati to je bio užas najteži dan u životu. Drugo dvoje djece su plakala i tresla se.

Tu noć sam pomicala da ubijem i njih i sebe, ali nisam smislila način...

Dragan Zelenović, poznat i kao "Zelja" i "Zeleni", od oca Bogdana, rođen 12. februara 1961. u Foči, od juna 1996. stanova je u otetoj bošnjačkoj kući ulici Nurije Pozderca 21. Prije rata radio je kao električar u Miljevini. Zelenović je bio jedan od zamjenika komandira vojne policije i vođa paravojske u Foči. Sudjelovao je u napadu na Foču i okolna sela kao i u hapšenju civila. U noći šestog na sedmi juli 1992, on je došao u Srednjoškolski centar u Foči. Iz grupe zarobljenih je izdvojio četiri djevojke. Odveo ih je u susjednu učionicu gdje ih je čekala grupa vojnika, a onda je napravio "raspored", koji vojnik će koju djevojku silovati. "Dragan Zelenović me je udario kundakom po glavi. Pala sam bez svijesti. Kad sam došla sebi vidjela sam da mi je odjeća pocijepana. Silovao me je, a onda je bio uporan da mi nožem na grudima istetovira krst" - ispričala je jedna od nesretnih djevojaka i dodala da su je odvodili noću sa još nekoliko djevojaka u stanove gdje su ih grupe srpskih vojnika silovale satima. Ni to im nije bilo dovoljno pa su stalno izmišljali nove načine izvljavanja i ponizavanja svojih žrtava.

Sredinom jula 1992. zarobljena muslimanska djevojka je odvedena u jednu kuću u fočanskom naselju Aladža. U kući je bilo 14 crnogorskih dobrovoljaca, a onda je došao i Dragan Zelenović sa još osam vojnika. Zelenović je djevojku odveo u jednu sobu i prijeteći joj da će je zaklati silovao je. Poslije njega je ušao drugi vojnik, treći, četvrti... Zoran Vuković je bio šesti koji ju je silovao. Dok je silovao ovu nesretnu djevojku Vuković joj je grizao bradavice. Grudi su joj krvarile. Ušao je sljedeći i nastavio je mučiti, štipajući joj grudi. Od bolova se onesvijestila... Samo nekoliko dana kasnije, ova ista djevojka ponovo je bila žrtva grupnog silovanja: Zelenović je sa grupom vojnika odveo u neku kuću u blizini dvorane "Partizan". Silovali su je i tjerali da gleda kako siluju druge djevojke. Tog 23. jula 1992, Zelenović joj je rekao: "Izrodit ćeš dobru srpsku djecu". Istu noć, nakon što su se vratili u "Partizan" po nju su došli Janko Janjić i Zoran Vuković i opet je silovali... Zbog onoga što je prezivjela ova

Pero ELEZ

djevojka nikad neće moći imati djecu. U optužnici se navodi da su jednu od žrtava, djevojku staru 15 godina ispitivali Dragan Zelenović i tri neidentificirana vojnika u prostoriji u Buk Bijeloj. Tokom ispitivanja, optužili su je da ne govori istinu. Isljednici su je tada razodjenuli i svaki od njih ju je silovao.

Poslije rata Zelenović je jedno vrijeme u Foči držao kafić. 22. avgusta 2005. godine uhapšen je u Rusiji u gradu Hanti Mansisku u stanu u Ulici Ševčenka broj 43. gdje je boravio i radio kao električar sa lažnim dokumentima na ime Branislav Petrović. Na suđu se izjasnio da je kriv za sve slučajevne mučenja i silovanja. **04. aprila 2007. godine Sud u Hagu je Zelenovića osudio na 15. godina zatvora, a kaznu zatvora izdržava u Belgiji.** Janko Janjić poznat i kao "Tuta", od oca Milorada, rođen 17. juna 1957. u Miljevini, opština Foča, bio je stalno nastanjen u Foči, u ulici Moše Pijade br. 6. Prije napada Srba na Foču u aprilu 1992. bio je automehaničar i nezaposlen. Kao krad-

ljivac stoke, kokoški i suhog mesa po selima, Tuta je često prije rata bio u zatvoru. Janjić je postao jedan od zamjenika komandira vojne policije i vođa paravojske u Foči. Učestvovao je u napadu na Foču i na okolna sela, kao i u hapšenju civila.

"Prvi koji me je izveo bio je Janko Janjić, koga su svi zvali Tuta. Njega sam poznavala u Foči i prije rata. Sa njim su bila četvorica meni nepoznatih ljudi. Tada mi je prišao i opalio tri šamara, držao je pištolj uperen prema mени, uplašila sam se i skinula... Kada je završio rekao mi je da se obučem. I druge su silovane, sve se dešavalо u jednoj prostoriji. U toku tih osam dana svako veče se dešavalо isto, izvodili bi me, a potom silovali. Desetog juna prebacuju nas u sportsku dvoranu "Partizan". Odvode nas, siluju i maltretiraju... Prepoznala sam mnoge Srbe: Boru Mijovića, mog školskog druga, Danka Papricu, takođe mog školskog druga, Slavu Ivanovića, taksistu iz Foče, Gojka Jankovića... Ne mogu se sjetiti kojim redom su dolazili po mene, ali znam da su me silovali i danju i noću i da je tako bilo sve vrijeme do odlaska iz Foče."

Policajac Željko Lelek na čelu višegradskih silovatelja

Višegrad je jedna od onih sredina u BiH, gdje su mnogobrojne Bošnjakinje silovane, a mnoge nakon toga i ubijene. Ratni zločinac Željko Lelek, bivši policajac "MUP-a Republike Srpske", koji je Drugostepenom presudom Suda BiH u februaru 2009. godine osuđen na 16. godina za zločine protiv čovječnosti, nalazio se na čelu silovatelja višegradskih Bošnjakinja. Neke od njih su iznijele šokantna svjedočenja, tokom sudskog procesa monstrumu Leleku. Zaštićene svjedokinja C. i D. su do sredine 1992. godine živjele u Višegradu. U proljeće i ljeto te godine, tvrde obje, doživjele su niz zlostavljanja – prognane su iz grada u kojem su

živjele, izgubile bliske članove obitelji, bile silovane... Opisuju događaje koje su proživjele ili im bile svjedoci. Obje su spominjale ime Milana Lukića, monstruma koji je u Haagu osuđen na doživotnu robiju za monstruoze zločine u Višegradu, te prepoznale Željka Leleku.

Lelek je, prema navodima optužnice, polovinom juna 1992. godine prisilio zaštićenu svjedokinju C. "da ga miluje po genitalijama prijeteći joj i psujući tursku majku, a zatim je natjerao da njegov spolni organ uzme u ruku i da ga miluje, pri čemu ju je šamarao i tu-

Željko LELEK

kao". "Prvo sam odbila to da uradim, ali sam na kraju, pod prisilom, to uradila", rekla je svjedokinja C. Također je ispričala da je tada bila ostala sama u porodičnoj kući u Višegradu nakon što su srpske snage protjerale sve stanovništvo. "Dva i po mjeseca sam tako ostala. Nema gdje me nisu vodali po Višegradu, maltretirali me, silovali, tukli... Nema šta nisam proživjela", rekla je zaštićena svjedokinja C., koja je u sudnici prepoznala Željka Leleka pokazujući na njega rukom. Prepoznala ga je i svjedokinja D., koja tvrdi da ju je on, pored ostalih, lično silovao dok je bila zatočena u logoru za žene "Vilina vlas". Prema navodima optužnice, svjedokinja D. je bila u junu 1992. godine zatvorena u banji "Vilina vlas", u sobi zajedno s tri žene. Optuženi Lelek je došao u sobu i silovao je. U optužnici je također opisano da je svjedokinja D. za vrijeme zatočenja fizički

Dragoljub KUNARAC

Milan LUKIĆ

zlostavljanja i to tako što su joj vojnici gasili cigarete po tijelu, te je sjekli nožem po tijelu i u predjelu spolnog organa. "Imali su neki kukasti nož. Njime su mi sjekli usne. Jedan mi je odsekao bradavice. Čupali su me kao da drvo tešu", rekla je svjedokinja D. Također je ispričala da ju je iz kuće u Višegradu u "Vilinu vlas" doveo lično Milan Lukić, a da je Željka Leleka prvi put vidjela dan nakon dovođenja, kada ju je i silovao. "Desilo mi se sve ono najgore, samo je to i ružno pričati u javnosti", rekla je svjedokinja D. Prema njenom kazivanju, u "Vilinoj vlas" je provela "deset do petnaest dana", nakon čega joj je jedan "komšija" pomogao da izade iz logora.

Hotel Vilina Vlas

Silovanja u Vogošći pod komandom Joje Tintora i Nikole Poplašena

U slivu rijeke Bosne, na prostoru između Sarajevskog i Visočkog polja, nalazi se Vogošća. Udaljena je svega devet kilometara od centra Sarajeva. Osamdesetih godina prošlog stoljeća Vogošća je doživjela privrednu renesansu i bila prepoznatljiva po vrlo visokom nivou razvijenosti u oblasti industrije. Vogošća je bila poznata kao druga općina u bivšoj Jugoslaviji po razvijenosti tj. nivou nacionalnog dohotka po glavi stanovnika. Također stanju u najvećoj mjeri doprinio je razvoj automobilske industrije i industrije valjčanih ležaja koji se odvijao u suradnji sa VW iz Njemačke i SKF-Geteborg iz Švedske. Vojni gigant "Pretis" zapošljavao je na hiljade radnika. Tu idilu će prekinuti početkom aprila 1992. godine Jovan Joja Tintor, prvi čovjek vogoščanskog SDS-a, savjetnik i finansijer Radovana Karadžića i jedan od ključnih ljudi na terenu u sprovodenju krvavog projekta "Velike Srbije". Najveći vogoščanski zločini desili su se u logorima "Kod Sonje" i "Bunker" u Vogošći, "Nakina garaža" u Krivoglavcima, "Planjina kuća" u Svrankama, kasarna JNA u Semizovcu, kao i u životu štitu prilikom četničkih ofanziva na brdu Žuč. U vogoščanskim logori-

Nikola POPLAŠEN

ma mnoge žene su silovane, a neke nakon toga brutalno ubijene. Neke su držane i silovane u seoskim štalama u selu Jezera na brdu Žuč. Naredbom Jovana Joje Tintora, predsjednika Križnog štaba Srpske općine Vogošća, br. E 12/92, od 2.maja 1992. godine kojom se "pansion 'Kon Tiki' u Vogošći stavlja na raspolaganje srpskoj policiji "radi saslušanja privedenih i pritvorenih lica" označen je početak agonije vogoščanskih Muslimana. Tu odluku po Tintorovoj naredbi odmah će sprovesti u djelo Branko Vlačo, koji je postavljen za upravnika logora, i Stanica javne bezbjednosti Srpske opštine Vogošća. Na desetine Bošnjakinja iz Vogošće i okoline su dovedene u ove logore smrti.

Muslimanke su uglavnom silovane i mučene u logoru "Kod Sonje". Petnaestogodišnja M. N. silovana je pred očima svoga oca. Dok su je četnici silovali, plakala je i vikala: 'Babo, molim te, ne daj me!' Pred ocem, koji nije mogao uraditi ništa, razrezali su joj utrobu i izvadili unutrašnje organe. Ovo je samo jedan od prikupljenih iskaza svjedoka koji su bili zatvoreni u logoru "Kod Sonje". Zločinci Borislav Herak i Sretko Damjanović su tokom istražnog postupka i suđenja priznali da su u motel "Kod Sonje" odlazili "dva-tri puta nedjeljno". Herak ga opisuje kao "zatvor za žene i javnu kuću za srpske borce". Herak je, dalje, priznao da je, pošto ih je prethodno silovao, ubio šest djevojaka (Anisa, Fatima, Maira, Sabina, Senada i Šubula). Kao

Jovan Joja TINTOR sa kćerkom Aleksandrom

Branko VLAČO

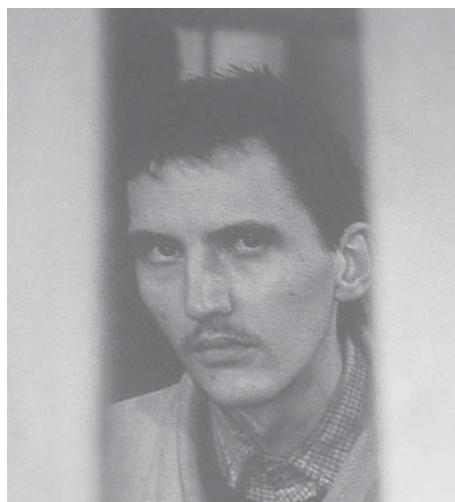
šeficu zatvora spominje Miru Vuković. "Imali smo naređenje da silujemo zatvorenice zbog jačanja morala srpskih vojnika", izjavio je Herak na suđenju.

Porazna je i jeziva činjenica da je u ovaj logor dolazio i kanadski general Luis Mekenzi (Lewis MacKenzie) tadašnji prvi čovjek UMPROFORA za BiH i tokom svog boravka u Vogošći silovao Muslimanke. - Čula sam da je general Mekenzi silovao djevojke i žene. Tu je bila i Goga udata za Muslimana, a živjela u Vogošći, koja je spremala hranu za Mekenzia. Ona zna sve, zna ko su te žene i djevojke koje su bile silovane. Goga je radila u Vogošći na pijaci – izjavile su majka i kćerka, koje su zajedno silovane na području Vogošće, dok su bile u kućnom pritvoru, a zatim u logoru "Sonja".

Jedna od izjava, datih na račun zločina silovanja od strane generala Mekenzia posebno je uvjerljiva. "Navečer, oko 21 sat u sobu je ušao major Vlado iz Vogošće i naredio mi da se spremim i podem s njim. Donio mi je jednu kesu u kojoj se nalazilo čisto, ali već nošeno žensko ručlje. Kada sam se spremila, oteli su mi bebu i Vlado me je poveo do svog džipa kojim me je, zajedno sa još dvojicom vojnika, odvezao u jednu veću vikendicu. Rekao mi je da, ukoliko želim da se sretнем sa svojom bebom, moram biti veoma pa-metna, jer će me u vikendici posjetiti jedan gospodin, stranac, koji mi može puno pomoći ako budem dobra prema njemu. Zaključao me je u vikendicu.... Ovo svjedočenje činim bez ikakve prisile, da odahnam, da mi bude lakše u želji da se nekad sretнем sa generalom, Luisom

Mekenziem, posebno da mu javno na televiziji postavim par pitanja i da ga pogledam pravo u oči, tog velikog prijatelja četničko-srpskih ratnih zločinaca." (Cjelovit tekst prenesen u ovom broj "Behara" pod naslovom "Samo je iskidana mahrama na meni još bila živa". Tekst je kao svjedočanstvo izvučen iz knjige "Molila sam da me ne ubiju"; o p. redakcija)

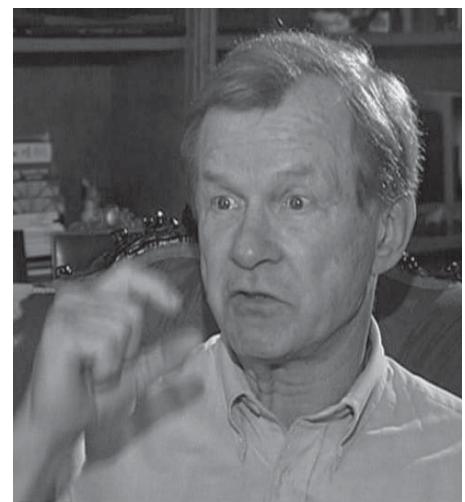
Među onima koji su silovali Bošnjakinje u Vogošći, spominje se i ime Nikole Poplašena, bivšeg predsjednika Republike Srpske. Jedna nesretna žena dala je svoj uvjerljiv i vrlo lako provjerljiv iskaz (u cijelosti prenesen već u tekstu ovog broja "Behara" pod naslovom "Samo je iskidana mahrama na meni još bila živa" koji donosi svjedočanstva iz knjige "Molila sam da me ne ubiju"; o p. redakcija)

Borislav HERAK

Logor "SONJA"

General MEKENZI

“Prvo me prekrsti, pa kako koji dođe viće da hoće da me namjeste ovako, onaj onako... Jedan siđe, drugi naide... Ti jaučeš, moraš jaukati od bola, on ti začeplja usta, grize te, bali, rokče, psuje... Kako koji završi na meni odmakne se i kaže, mi Nečku: ‘Ajde Turčine, video si kakva ti je majka kurvetina, sad je popljuj. Pljuni na nju! Onda ga tuku, jer on neće, da pljuje po meni. Onda mu kaže da se mora popišati po meni, jer će mu bajonetom odrezati ‘onu stvar’. On se jadan izvija i dere, a oni ga tuku; sve zamahanu iza ramenica onijem palicama, pa ga udare između leđa da on upadne između one dvojice-trojice šta ga drže. A ja zakamčem: ‘Molim te, sine uradi što ti kažu,’ dok jadna ležim na daskama. Zgulili su mu hlače i nadnijeli ga nad mene, a on samo plače, suze mu ko grah, i ne može to učiniti. ‘Kako ne možeš pišati, zar ne bi mogo malo i ti okusiti, vidi kako je dobra kurva?!’, vikali su mu dok bi mi noge rastvaljali i pokazivali rukom... Uh, Bože moj, zar ja ovo ikome mogu reći?!”, otplakala bi obujmivši glavu rukama.

Nedžad Latić: Ispovijest silovane muslimanke

